

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE
İNSANIN SORUMLULUĞU
VE
SAMİMİYET İLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayhan GÜR

Düzce, 2021

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE
İNSANIN SORUMLULUĞU
VE
SAMİMİYET İLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayhan GÜR

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Kadri Ziyaettin COŞAN

Düzce, 2021

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında oy birliğiyle/oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....(İmza)

Üye.....(İmza)

Üye.....(İmza)

Üye.....(İmza)

Üye.....(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu imzalarım.

.../.../2021

(İmza Yeri)

Akademik Ünvanı, Adı-Soyadı

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	VIII
ÖNSÖZ.....	VIII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAM BOYUTUYLA SORUMLULUK VE SAMİMİYET

I. KAVRAM OLARAK SORUMLULUK	7
A. SORUMLULUK İLE İLİŞKİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	9
1. Emânet.....	10
2. Teklîf.....	11
3. Tahammül	13
II. KAVRAM OLARAK SAMİMİYET	16
A. SAMİMİYET İLE YAKIN ANLAMLI BAZI KAVRAMLAR	18
1. İhlâs.....	18
2. Sıdk	21
3. Takvâ	23
4. İstikâmet.....	26
B. SAMİMİYET İLE ZIT ANLAMLI BAZI KAVRAMLAR.....	31
1. Riyâ	31
2. Nifâk	34

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE İNSANIN
SORUMLULUĞU

I. KİŞİNİN RABBİNE KARŞI BAZI SORUMLULUKLARI	42
A. İman Etme Sorumluluğu	43
B. Amel Sorumluluğu	45
C. Musibetlere Karşı Sabretmek	52
D. İnsanın Rabbine Şükretmesi	54
E. Tevekkül	55
II. KİŞİNİN KENDİSİNE VE AİLESİNE KARŞI BAZI VAZİFELERİ... 57	
A. Kişinin Kendisine Karşı Sorumlulukları	58
1. Nefsi Terbiye Etmek	58
2. Sağlığı ve Bedeni Korumak.....	61
3. İsrâf ve Cimrilikten Kaçınmak	63
4. İffetli Olmak	65
B. Kişinin Ailesine ve Anne-Babasına Karşı Bazı Görevleri	68
1. Eşlerin Birbirine Karşı Görevleri	69
2. Kişinin Çocuklarına Karşı Vazifeleri.....	70
3. Anne-Babasına Karşı Görevleri.....	72
III. BİREYİN TOPLUMSAL YÖNDEN BAZI GÖREVLERİ	74
A. Topluma Örnek Bir İnsan Olmak	75
B. Güvenilir, Âdil ve Doğru Sözlü olmak.....	77
C. İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak	81
D. Sıla-ı Rahim.....	86
E. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma İçerisinde Bulunma	89
IV. İNSANIN DOĞAL ÇEVREYLE İLİŞKİSİ	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İNSANIN SORUMLULUĞUNUN
SAMİMİYET İLE İLİŞKİSİ

I. İNSANIN İNANÇ YÖNÜNDEN SAMİMÎ OLMASI	104
II. KİŞİNİN AMEL KONUSUNDAKİ HASSASİYETİ.....	112
III. MÜMİNİN ALLAH VE RESULÜNE GÖNÜLDEN BAĞLILIĞI	120
IV. KULUN SAMİMÎ TÖVBESİNİN KARŞILIĞI.....	123
V. İNSANIN TEVEKKÜL VE TESLİMİYETTE İÇTENLİĞİ.....	128
VI. KİŞİNİN MUSİBETLERE EN GÜZEL ŞEKİLDE SABRETMESİ ...	133
VII. KULUN RABBİNE YAKINLAŞMASINDA DUANIN YERİ.....	137
VIII. İNSANIN GÖNÜLDEN GELEREK İNFÂK ETMESİ	142
SONUÇ.....	146
KAYNAKÇA	150

ÖNSÖZ

İnsanlar belli amaçlarla dünyaya gönderilmiş ve orada nasıl hareket edecekleri, hangi ölçü ve sınırlara göre yaşam biçimi ortaya koyacakları peygamber aracılığıyla kendilerine bildirilmiştir. İnsanlığa ilahî mesajları iletmek üzere peygamber olarak görevlendirilen kişilerle vahiy adı verilen iletişim vasıtası kullanılmıştır. Bu bağlamda Hz. Muhammed, yaratıcının mesajlarını insanlara ulaştırmak için görevlendirilmiş son peygamber olup kendisine Kur'ân indirilmiştir.

Evrensel değerler noktasında insanlığa asırlardır kaynaklık eden Kur'ân-Kerîm'de bazı âyetler kolayca anlaşılabilir açıklıktadır. Ancak bazı âyetlerin anlaşılması ve doğru yorumlanması için özel bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple Kur'ân'ın indiği dönemden itibaren verdiği mesajlar insanlar tarafından anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde tefsirler telif edilmiş, tefsir usûlü ve tefsir tarihi vb. alanlarda çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Genellikle Kur'ân'ı baştan sona tefsir etme şeklinde süren bu çalışmaların günümüzde belirli bir konunun ele alınması şeklinde yoğunluk kazanarak devam ettiğini görüyoruz. Biz de bu çerçevede hareket ederek Kur'ân'da ele alınan önemli konulardan biri olan sorumluluk konusunu ve bunun samimiyet ile ilişkisini değerlendirdik. Zira dinî kaynaklarda dinin samimiyet olarak tanımlanması sorumluluk-samimiyet ilişkisini önemli kılmaktadır.

İslâmî kaynaklarda sorumluluk ve samimiyet konularında yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Her çalışmada konunun farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi söz konusu olduğundan farklı araştırmaların ilgili konuya katkı sağlaması öngörülebilir. Biz de bu doğrultuda insanın sorumlulukları bağlamında ihlâslı ve samimî olmasının önemini temel kaynaklardan yola çıkarak incelemeye çalıştık.

Çalışmam boyunca kıymetli değerlendirmeleriyle ufku açan ve tezimin şekillenmesinde önemli katkılar sağlayan danışmam hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Kadri Ziyaettin Coşan Bey'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayhan GÜR

Kocaeli 2021

ÖZET**KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE
İNSANIN SORUMLULUĞU
VE
SAMİMİYET İLE İLİŞKİSİ**

Ayhan GÜR

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Kadri Ziyaettin Coşan

Düzce

Ağustos, 2021

Allah Teâlâ, Kur'ân'da, emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettiğini ancak onların bu emanetin sorumluluğundan çekindikleri için kabul etmediklerini, bu yükümlülüğü insanın kabul ettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla sorumluluğu Cenâb-ı Hakk'ın insana teklif ettiği ve onun da yüklendiği bu büyük emanetin hakkını vermek olarak ifade etmek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla insanın varoluş gayesinin temelini oluşturan sorumluluk, kişinin dinî ve dünyevî hayatını şekillendirmesine imkân sağlayan önemli bir duygudur.

Kişinin hem dünya hem de ahiret hayatına yönelik olumlu katkı sağlayan sorumluluk bilinci, dünya ve ahiret mutluluğunu temin eden en önemli hasletlerden biridir. Söz konusu ideale ulaşmak bireyin dinî ve sosyal hayatta yerine getirmekle sorumlu olduğu vazifelerini bu bilinç doğrultusunda ihlâs ve samimiyet üzere gerçekleştirmesiyle mümkündür. Böylece kişi sorumluluk bilinciyle hareket etmek suretiyle toplumda erdemli bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır. Bu bilince sahip olmayan kişinin ise hevâ ve heveslerinin peşinden giderek kendisine fayda

sağlamadığı gibi aynı zamanda içinde yaşadığı topluma da zarar verebilecek davranışlarda bulunması söz konusu olabilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde bazı mü'minlerin sorumluluk bilincine aykırı şekilde hareket ettiklerinde hem onların hem de tüm toplumun birtakım sıkıntılı durumlarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Nitekim Uhud Savaşı'nda bazı kimselerin sorumluluk bilinciyle örtüşmeyecek şekilde hareket etmeleri, bazılarının da görev yerlerini terk etmeleri onlarca Müslümanın şehit olmasına sebep olmuştur. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s.) bunun neticesinde yaralanmış ve çok zor durumda kalmıştır.

İşte İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşanan bu olay, bazı kimselerin sorumluluklarını layıkıyla yerine getirmediğinde büyük felaketlerle yüzleşmek zorunda kalacağımıza dair bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Bu sebeple kişinin sorumluluk bilinci ve samimiyet duygusuyla hareket etmesi hem bireysel hem de toplumsal bakımdan büyük önem arz etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarından istediği, kendisinin tek yaratıcı olarak kabul edilmesi, zâtına ortak koşulmaması ve samimiyetle ibadet edilmesi, insanların sorumluluklarını yerine getirmeleri ve ahiret için hazırlık yapmalarındır. Kişi bu görevlerini içtenlikle yerine getirdiği takdirde ideal anlamda Rabbine kul olabilmektedir. Aksi halde dünyada birtakım zorluklarla karşılaşabileceği gibi ahirette de azap görebilir. Bu itibarla araştırmamızda sorumlulukların samimiyet ile ilişkisi ele alınarak sorumlulukları içtenlikle yerine getirmenin ideal bir mü'min olma, erdemli bir hayat sürme ve ahiret hayatına hazırlık yapma hususundaki önemli etkisini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Elde edilen bilgilerden çıkarılan sonuca göre kişi bütün inanç, söz, fiil ve davranışlarında içten ve samimî olmalı, gösteriş ve yapmacık davranışlardan uzak durmalıdır. Yaratıcıya kulluğun ve ahlâklı bir insan olmanın temel ölçütü; ihlâslı olmaktır. Dinin samimiyet olarak tanımlanması bu ölçütü doğrulamaktadır. Kişi, Rabbine ve diğer varlıklara hatta kendi nefesine karşı samimiyet ve içtenlikle hareket etmek suretiyle hayatını daha anlamlı hale getirme fırsatını yakalayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Sorumluluk, İhlâs, Samimiyet.

ABSTRACT

RESPONSIBILITIES OF HUMAN BEINGS WITHIN FRAMEWORK OF SINCERITY ACCORDING TO THE QORAN, Ayhan GÜR

In the Qur'an, Allah states that He offered the trust (amanah) to the heavens, the earth and the mountains, but they did not accept it with the excuse that they were afraid of failing to fulfill the responsibility, and man accepted the trust. The definition of the term trust (amanah) could be expressed as treating very carefully for the thing on the custody that the man was granted. Therefore, responsibility, which forms the basis of man's purpose of existence on earth, is an important motivation that directs one to shape his religious and worldly life.

Consciousness of this responsibility, which contributes positively to one's life both in this world and in the hereafter, is one of the most important traits that ensures happiness in this world and the world hereafter. This ideal is only achievable by fulfilling the duties and the responsibilities in man's religious and social life with sincerity and honesty. Thus, by acting in line with a sense of responsibility, the person will contribute to the growth of virtuous individuals in the society. On the contrary, a person who does not have this awareness will follow his whims and ambitions and hence will harm the harmony of the society he lives in.

In the time of the Prophet Muhammed, peace be upon him (pbuh), it became evident that both the believers and the whole society suffer from some problems when some believers act without sense of responsibility. The fact that some people acted in a way that did not coincide with a true sense of responsibility in the Battle of Uhud and left their positions without permission had caused the martyrdom of dozens of

muslims. Even the Prophet Muhammed (pbuh) was injured and was in a very difficult situation.

This event, which took place in the early periods of Islam, stands before us as an example that we may face great disasters when some people do not fulfill their responsibilities properly. Hence, it is of great importance for a person to act with a sense of responsibility and sincerity, both individually and socially.

What Allah wants from His servants is to be accepted as the sole and absolute creator, asks them not to associate any partner with Him, to worship him sincerely, to fulfill their responsibilities and to prepare for the world hereafter. If a person sincerely fulfills his duties and responsibilities he can ideally become a servant of his Creator. Otherwise, he may face some difficulties in this world and may witness punishment in the next world. In our research, it is aimed to reveal the important effects of fulfilling responsibilities sincerely on being an ideal believer, leading a virtuous life and preparing for the world hereafter by considering the relationship between responsibilities and sincerity.

As a conclusion drawn from the information obtained, the person should be sincere and honest in all his beliefs, words, actions and behaviors, and should stay away from pretentious and artificial behaviors. The basic criterion of serving to the Creator and being a morally ideal person is to be sincere. The definition of religion as “sincerity“ confirms this reality. A person will be able to seize the opportunity to make his life more meaningful by acting sincerely and honestly towards his Creator, towards other beings and even towards his own soul.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Responsibility, Sincerity, Faithfulness

KISALTMALAR

(c.c.)	: Celle Celâlühü
(r.a.)	: Radıyallâhu Anh
(s.a.s.)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik Eden
çev.	: Çeviren
t.y.	: Tarih Yok
y.y.	: Yer Yok
trc.	: Tercüme
Yay.	: Yayınları
vb.	: ve benzeri
h.	: Hicrî
m.	: Miladî
b.	: İbn
Hz.	: Hazreti
Bkz.	: Bakınız
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı

GİRİŞ

Kur'ân'da belirtildiği üzere insanoğlu mükerrem bir varlık olarak yaratılmış ve kendisine üstün meziyetler verilirken¹ diğer taraftan “*İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mi zanneder?*”² âyetinden de anlaşılacağı üzere sorumlu ve mükellef kılınmıştır. Bu itibarla kişinin sorumluluk bilinci ve duygusunu canlı tutması büyük önem arz etmektedir. İnsanlığa gönderilen ve tevhid inancının yerleşmesi, güzel ahlâkın yaşanması için mücadele eden peygamberler, söz ve davranışlarıyla bu bilinci daima canlı tutmuşlardır.

Kur'ân, kişiye gerek bireysel gerekse toplumsal birtakım sorumlulukları olduğunu bildirmiş ve kişinin bütün inanç, söz, fiil ve davranışlarında bulunması gereken temel niteliğin ihlâs ve samimiyet olduğunu haber vermiştir.³ Dolayısıyla insanların iman, ibadet ve muamelat gibi dinin kapsamına giren bütün hususlarda ihlâslı ve içten olması büyük önem arz etmektedir. Hz. Peygamber de dini, bu bağlamda samimiyet olarak tanımlamaktadır.⁴ Bu tanımdan yola çıkarak dinin temel değerlendirme ölçüsünün samimiyet olduğu söylenebilir.

Hz. İbrâhim, ateşe atıldığı esnada “*Allah (c.c.) bana yeter! O, ne güzel vekildir!*”⁵ diyerek Rabbine samimî bir duyguyla teslim olmuştur. O, sadece ateşe atılırken değil hayatının her döneminde Rabbine gönülden bağlanmıştır. İşte bu teslimiyet ve samimiyetin neticesinde Yüce Allah onun hakkında “*O, ne güzel bir kuldur!*”⁶ buyurarak onu övmüş ve umumî olarak insanlığa örnek göstermiştir. Nitekim O, sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda Yahudiler ve Hıristiyanlar için de yüce bir şahsiyettir.⁷

Allah Teâlâ, Nahl sûresinde insanlara “*hâlis bir sût*” misali vererek bu örnek üzerinde tefekkür etmelerini onlara tavsiye etmektedir.⁸ Nitekim sût; dışkı ve kan gibi

¹ el-İsrâ 17/70.

² el-Kıyâme 75/36.

³ el-Beyyine 98/5.

⁴ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî el-Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki, (Beyrut: Dâru İhyâü Tûrâsî el-Arabî, t.y.), “İman”, 95.

⁵ Âl-i İmrân 3/173; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Züheyr b. Nâsır, (y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Tefsîr”, 13.

⁶ Sâd 38/44, 47.

⁷ Âl-i İmrân 3/65.

⁸ en-Nahl 16/66.

hoş olmayan iki maddenin arasından ayrılarak, onlardan çok farklı özellikleriyle meydana çıkmıştır. Böylece süt, içenlere güzel bir tat ve lezzet vermektedir. Tıpkı süt gibi insan da şeytan ve nefis gibi kişiyi kötülüğe sevk eden iki unsurun etkilerinden korunarak ihlâs ve samimiyet üzere hareket ederse Rabbine karşı kulluğu da süt gibi hoş ve güzel olacaktır. Aksi halde kişi, riyâ ve gösteriş gibi davranışlarda bulunduğu takdirde sâfi ve doğal olmaktan çıkarak kendisine kir bulaştırmış olur.

Kur'ân'da, şeytanın hak yoldan asla saptıramayacağı insan profilinin sadece ihlâslı kimseler olduğu haber verilmektedir.⁹ Dolayısıyla insanı şeytan gibi bir düşman karşısında güçlü kılan vasıflardan biri de ihlâs ve samimiyettir.

Hz. Peygamber, duaların kabul olunma sırrını, Yûnus (a.s.) gibi içtenlikle dua etmek olarak açıklamaktadır. Allah Resulü'nün bu tavsiyesinden anlaşılacağı üzere kişinin ibadetlerinin bir diğer deyişle kulluğunun Allah (c.c.) katında değerli olabilmesi için öncelikle insanın samimî olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde bazı kimselerin sözleriyle eylemleri arasındaki uyumun olmadığı görülebilmektedir. Diğer taraftan bu tür insanlar arasındaki ilişkilerin samimiyetten ve doğallıktan oldukça uzaklaştığı gözlemlenebilmektedir.

Bazı insanlar ise birçok konuda severek ve isteyerek değil dış dünyanın yönlendirmelerine göre hareket etmektedirler. Bu nedenle günümüz toplumlarındaki birtakım kimseler nezdinde manevi değerler yerine görüntü, marka ve etiket gibi dışa dönük özellikler temel değerlendirme ölçüsü olmuştur. Binaenaleyh bu tür insanlar doğal ve içten olmamakta, dış görünüş ve şekilciliği ön planda tutmaktadır. Fakat bu durum samimiyetsiz insanların sadece sosyal hayatında değil, aynı zamanda onların dinî hayatında da ortaya çıkmaktadır. Zira bu profildeki insanların bazıları inanmış olduğu dinî değerlere samimî bir bağlılık gösterememektedir. Günümüzde bu tarz insanlarda din olgusu sadece ibadethanelerin içine hapsedilmiş, içtimaî hayattan soyutlanmıştır.

Bu itibarla yukarıda zikredilen sorunlar ve çözümüne ilişkin birtakım esaslar göz önünde bulundurularak insanların imanına yeniden şevk ve heyecan verebilecek

⁹ el-Hicr 15/39-40.

en önemli dinamiklerden biri olan samimiyet kavramı araştırma konusu yapılmıştır. Böylece gösteriş ve şekilcilik sorununun görülebildiği günümüz dünyasında bu problemin çözümüne bir nebze de olsa katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Ancak bu konu, kişinin sorumluluklarıyla ilişkisi de göz önüne bulundurularak değerlendirilecek ve mümkün olduğunca ilgili âyet ve hadislerin ışığında incelenmeye çalışılacaktır. Zira insanların kendisine verilen görev ve sorumlulukların bilincinde olması, onların ihlâs ve samimiyeti hayatlarının bir parçası haline getirmesi noktasında önemli hususlardan biri olarak sayılabilir.

Yükümlülüklerinin farkında olan kişi, üzerine düşen görevleri lâyıkıyla yerine getirme noktasında önemli bir başlangıçta bulunmaktadır. Bu farkındalığa sahip olmayan kimse ise nefsinin kötü istekleri doğrultusunda hareket edebilecek bir konumda kalabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) terbiyesinde yetişmiş kişilerden biri olan Hz. Ömer (ö. 23/644), Şam'a gelip de komutanları onu karşıladığında üzerinde bir gömlek, ayağında çarıkları ve başında sarığı vardır. Binitinin başını kendisi tutmaktadır. Derken bir nehirden geçmeleri icap eder ve Hz. Ömer hemen çarıklarını çıkarıp koltuğunun altına alır. Etrafındakiler, *"Ya Mü'minlerin Emiri! Şimdi Rum askerleri ve yöneticileriyle karşılaşacaksın, bu halde mi onların karşısına çıkacaksın?"* derler. Hz. Ömer onlara *"Biz, Allah'ın bizi İslâm ile izzet ve şeref sahibi kıldığı kimseleriz. Bunun dışında bir izzet ve şeref aramayız."*¹⁰ cevabını vermektedir. İşte Hz. Ömer örneğinde olduğu gibi sorumluluk bilincine sahip olan kimse görevlerini içtenlikle yerine getirme hususunda titiz davranır.

İşte sorumluluk bilinci ve samimiyet duygusunu en derinden yaşayan Hz. Ömer, devlet başkanlığı gibi çok az kimseye nasip olacak bir makamda dahi bulunurken İslâm'a olan içten bağlılığından taviz vermemiştir. Bu itibarla kişinin sorumluluklarını yerine getirmede samimiyeti ölçü alması onun dini Allah'a has kılma noktasında fayda sağlayacaktır. Bu hususta küçük bir gayret olan çalışmamızın giriş bölümünde insanın sorumluluğu ve bu sorumluluğun samimiyet ile ilişkisi ele alınarak konunun önemi aktarılmaya çalışılmıştır.

¹⁰ Ahmet Önkâl, "Kişilik Tahlili Bağlamında Hz. Ömer'de Sorumluluk Duygusu", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 601-602.

Birinci bölümde sorumluluk ve samimiyet kelimeleri kavram boyutuyla ele alınmıştır. Bu kavramların âyet ve hadislerdeki kullanımlarına müracaat edilerek dinî açıdan barındırdığı anlamlar tespit edilmiştir. Ayrıca sorumluluk ve samimiyet ile anlam yönünden irtibatı bulunan iman, amel, niyet, riyâ ve kibir gibi birtakım kavramlar da ele alınmıştır.

İkinci bölümde Kur'ân'da insanın bazı sorumlulukları ilgili âyet ve hadisler çerçevesinde genel hatlarıyla incelenmiştir. Öncelikle insanın Rabbine karşı görevleri genel anlamda iman ve amel bağlamında zikredilmiş, daha sonra da kişinin kendisine, ailesine, topluma ve tabiata karşı vazifeleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde insanın sorumluluğunun samimiyet ile ilişkisi üzerinde durulmuş, kişinin görevlerini içtenlikle yerine getirdiği takdirde ulaşabileceği derece ve ilahî lütuflar örnekleriyle anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Kur'ân kıssalarından da yararlanılarak sorumluluk-samimiyet ilişkisinin neticeleri somut bir şekilde aktarılmıştır.

Diğer yandan sorumluluk-samimiyet ilişkisi ele alınarak Cenâb-ı Hakk'ın kullarından beklediği samimî bir insan modelinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede samimiyetin zıddı olan riyâ, ikiyüzlülük, nifâk vb ahlâkî zaafların Kur'ân'ın ortaya koyduğu insan modeliyle kesinlikle uyuşmayacağı izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise en güzel şekilde yaratılan ve üstün vasıflarla donatılan insanın sorumluluklarını içtenlikle yerine getirmesi veya getirmemesi durumunun sonuçları incelenmiştir.

Araştırma sürecinde konularla ilgili ilk kaynaklara müracaat edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte çağdaş ilmî faaliyetlerden yararlanmak suretiyle meselelerle alakalı güncel yorumlara da yer verilmiştir. Yine konular, mümkün mertebe âyet ve hadislerden yararlanılarak açıklanmaya özen gösterilmiştir. Ayrıca insanın sorumluluk alanı çok geniş olduğundan genel olarak iman, amel ve ahlâk çerçevesinde kişinin bireysel ve toplumsal bazı sorumlulukları değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAM BOYUTUYLA

SORUMLULUK VE SAMİMİYET

Araştırmamızın giriş bölümünde de değinildiği üzere Kur’ân’da insanın sorumluluğu ve bu sorumluluğun samimiyet ile ilişkisi değerlendirilmeden önce sorumluluk ve samimiyet kavramları ele alınacaktır. Bu bağlamda ilk olarak sorumluluk kavramı incelenecek ardından bu kavram ile anlam ilişkisi olan emanet, teklîf ve tahammül kavramlarına yer verilecektir. Daha sonra ise samimiyet kavramı ve bu kavram ile ilgili olarak ihlâs, ihsan, sıdk gibi bazı kavramlar değerlendirilecektir. Böylece ele alınan kavramların sözlük ve terim anlamları ortaya çıkarılarak sorumluluk ve samimiyet kavramlarının anlam alanları tespit edilmeye çalışılacaktır.

I. KAVRAM OLARAK SORUMLULUK

Arapça’da s-e-l (س أ ل) kökünden ism-i meful kalıbında türetilmiş¹¹ ve bilahare Türkçe’ye de aynıyla mâl olmuş “*mesuliyet*” kelimesi aslı itibariyle Arapça bir kelime olmakla birlikte Türkçe’de “*sorumluluk*” anlamıyla karşılanan bir kavram olarak istihdam edilegelmiştir.¹² Burada biz güncel bir dil kullanabilmek adına Arapça “*mesuliyet*” kavramının Türkçe’deki karşılığı olan “*sorumluluk*” kavramını kullanacağız.

Sorumluluk terim olarak, “*Kişinin kendi davranışlarını veya yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, mesuliyet*” anlamlarını ifade etmektedir.¹³

Kur’ân’da “sorumluluk” anlamında mesuliyet kelimesiyle birlikte aynı kökten türeyen “sorguya çekilme, sorumlu tutulma” mânâsındaki kelimeler de geçmektedir.¹⁴

Ehliyet şartlarını taşıyan kişinin din, ahlâk ve hukunun yüklediği vazifelerden sorumlu tutulmaları bu alanların temel ilkelerinden olduğu ve kişinin görevlerinden dolayı sorumlu tutulmaması durumunda kanunların, kuralların, emir ve yasakların

¹¹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, 1364/1944), “سأل”, 1/336.

¹² Kemal Yıldız, “Sorumluluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/380.

¹³ Z. Beril Akıncı Vural ve Gül Coşkun, “Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12/1, (Mart 2011), 62.

¹⁴ Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “سأل”, 1/336-338. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/225; en-Nisâ 4/84.

gücünü ve önemini kaybedeceği bir gerçektir.¹⁵ Kur'ân'da bu gerçeğin önemine işaret eden birçok âyet vardır.¹⁶

İnsanın dinî sorumluluğu, ilahî otorite tarafından belirlenmiş olup kişinin inanma ihtiyacından doğduğu söylenebilir. Ahlâkî sorumluluk, yaratılışı itibariyle vicdan taşıyan her insanın ruhsal yapısında var olan ve yerine göre kendisini takdir eden veya suçlayan vicdanî bir sorumluluk olarak karşımıza çıkarken toplumsal sorumluluk ise insanın sosyal çevresine karşı bazı vazifeler yüklendiği hususlar olarak değerlendirilebilir.¹⁷

Kur'ân'da ifade edildiğine göre insan, yeryüzünün en seçkin ve ayrıcalıklı varlığı olup en güzel şekilde yaratılmış ve dünyada yaratıcının halifesi konumuna yükseltilmiştir.¹⁸ Ancak insanın yaratılışı itibariyle çevresine bakarak gözlemler yapıp sonuç çıkarabilecek duyularla donatılmış olması, davranışlarında özgür olma ve bilinçli olarak yerine getirdiği eylemlerinin hesabını verebilme sonucunu doğurmuştur.¹⁹

Kur'an'da insanın sorumluluk taşıyan bir varlık olduğuna işaret eden birçok âyet zikredilebilir.²⁰ Enbiyâ sûresinde şöyle buyrulur:

لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ

“Allah (c.c.) yaptığından sorumlu tutulamaz ancak onlar sorguya çekileceklerdir.”²¹

Kişinin sorguya çekilebilmesi için birtakım görevleri üstlenmiş olması gerekmektedir. Yani bu durum insanların bazı sorumlulukları olduğunu açık bir

¹⁵ Yıldız, “Sorumluluk”, 37/381.

¹⁶ el-A'râf 7/6; en-Nahl 16/93; el-İsrâ 17/34, 36; el-Furkân 25/16; el-Ankebût 29/13; el-Ahzâb 33/15; et-Tekâsür 102/8.

¹⁷ Yıldız, “Sorumluluk”, 37/382.

¹⁸ el-Bakara 2/29; el-Câsiye 45/13; et-Tin 95/4.

¹⁹ el-İsrâ 17/36; en-Nahl 16/78; es-Secde 32/99.

²⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, (Mekke: Dâru't-Terbiyye ve't-Türâsi, t.y.), 12/305-306; Fahreddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîru'l-Kebîr)*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 32/80-83.

²¹ el-Enbiyâ 21/23.

şekilde ifade etmektedir. Bu hususa işaret eden bir başka âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ

“De ki: Allah’a itaat edin ve resule itaat edin! Eğer yüz çevirirseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz sizedir.”²²

Hadislerde de insanın sorumlu bir varlık olduğuna dikkat çeken bazı rivâyetler bulunmaktadır.²³ Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmaktadır:

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ

“Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, akli başına gelinceye kadar akıl hastalarından ve bulûğa erinceye kadar çocuktan.”²⁴

Sonuç itibariyle sorumluluk Arapça “mesuliyet” kavramının Türkçe’deki karşılığı olup insanın dinî, ahlâkî ve toplumsal bakımdan sorumlu olmasını ifade etmektedir. Şimdi ise bu kavramın dindeki konumunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için sorumlulukla yakın anlam ilişkisi bulunan teklîf, emanet ve tahammül kavramları ele alınacaktır.

A. SORUMLULUK İLE İLİŞKİLİ BAZI KAVRAMLAR

Temel kaynaklarda insanın sorumlu bir varlık olduğuna işaret eden bazı kavramlar bulunmaktadır. Örneğin Ahzâb sûresinin 72. âyetinde kullanılan “emânet” kelimesi bu bağlamda değerlendirilebilir.²⁵ Yine insanlara eziyet veren bir taşın yoldan kaldırılması İslâm’a göre iman kavramıyla ilişkilidir.²⁶ Bu bağlamda sorumluluk ile anlam ilişkisi bulunan emânet, teklîf ve tahammül kavramlarını kısaca açıklayacağız.

²² en-Nûr 24/54.

²³ Buhârî, “İman”, 29.

²⁴ Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), “Hudûd”, 17.

²⁵ el-Ahzâb 33/72.

²⁶ Müslim, “İman”, 78.

1. Emânet

İslâmî kaynaklarda “emânet” kavramının emn mastarından türediği ve “*kalbin sükûnet bulması*” anlamına geldiği zikredilir.²⁷ Ahzâb sûresi 72. âyetinde insanların sorumluluk sahibi bir varlık olduğuna, “emânet” kelimesiyle işaret edilmektedir:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ
إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

“Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik ancak onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve onu insan yükledi. Çünkü çok zalimdir ve çok cahildir.”²⁸

Yukarıdaki âyette insanın (جهولاً) ifadesiyle çok cahil olduğuna dikkat çekilmektedir. Zira Kur’ân’a göre insan doğuşu itibariyle bilgisiz bir varlık olarak yaratılmış olup daha sonradan bilgiye ulaşmaktadır.²⁹

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), bazı müfessirlerin âyette geçen emânet kavramını, insanın sorumluluğu olarak açıkladığını, bazı kimselerin de “Kelime-i Tevhîd” olarak anlam yüklediklerini belirtip, birincisinin daha isabetli görüş olduğunu ifade etmektedir.³⁰

el-Beydâvî’ye (ö. 685/1286) göre bu âyette insana yüklenen emânet; akıl ve düşünce kabiliyetidir.³¹ Zira insan kendisine verilen akıl ve düşünce sayesinde Rabbinin tekliflerine muhatap olur. Böylece insan bu emânet sayesinde ilim, irfan, kültür, Allah’ı görme vb. gibi birçok nimetlere nail olmaktadır. Bunula birlikte kişi kendisine verilen emânete sahip çıkarak Cenâb-ı Hakk’ın emirleri dışına

²⁷ Ebû'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), “amen”, 13/21-22; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtü'l-Elfâzı'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem ve Dâru's-Şâmiyye Yay. 2009), “amen”, 90. Ayrıca bkz. İsmail Karagöz, *Kur'ân'da Dört Kavram: İman, İslam, İhlas, Salih Amel*, 3/18-19.

²⁸ el-Ahzâb 33/72. Ayrıca ayetin tefsiri için bkz. Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ve Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, 1409/1988), 4/240.

²⁹ el-Alâk 96/1-5.

³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/235.

³¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 4/240.

çıkamalıdır. Çünkü Allah (c.c.), insanı birtakım teklîfler açısından imtihan gereği sorumlu tutmuştur.³²

İbn ‘Âşûr (ö. 1973) ise bu kavramı, el-Beydâvî’den (ö. 685/1286) farklı bir yaklaşımla sorumluluk olarak açıklamıştır.³³

Kur’ân’da insanın sorumlu bir varlık olduğuna işaret eden bir başka örnek olarak şu âyeti zikredebiliriz:

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*“Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları onlara, sizin kazandıklarınız size aittir. Siz onların yaptıklarından dolayı sorumlu tutulacak değilsiniz.”*³⁴

Yukarıda zikredilen âyetlerden yola çıkarak insanın sorumluluğunu; akıl ve iradeye dayalı yükümlülükler olarak genel bir çerçevede ele alabiliriz. Diğer yandan emânet, insanın sorumluluk sahibi bir varlık olduğuna işaret eden kavramlardan biri olup yukarıda örnekleri verilen ayetlerde bu anlamı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

2. Teklîf

Emânet gibi insanın sorumluluklarını ifade eden bir başka kavram da teklîf’tir. Teklîf; sözlükte *“Bir şeye düşkün olmak, bir işi zorluğuna rağmen üstlenmek”* gibi anlamlara gelmektedir.³⁵ Terim olarak teklîf, *“Cenâb-ı Hakk’ın bir kimseyi bir işi yapma veya yapmama hususunda yükümlü tutması”* şeklinde ifade edilir.³⁶ Mükellef ise sözlükte *“Birşeyi yapma zorunluluğu olan, sorumlu tutulabilen kimse”* şeklinde tanımlanmaktadır.³⁷

³² Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, 4/241.

³³ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, (Tunus: Dâru’l-Tunûsiyye, 1984), 22/125.

³⁴ el-Bakara 2/134.

³⁵ İbn Manzûr, “أمن”, 9/307.

³⁶ el-İsfahânî, “كلف”, 1/721-722.

³⁷ el-İsfahânî, “كلف”, 1/721-722.

İslâm düşüncesinde mükellefin dinî sorumlulukları teklîf kavramıyla ifade edilmektedir. Bu bağlamda teklîf, “*fayda sağlamak ya da zararı gidermek maksadıyla kendisinde zorluk bulunan bir işi gerçekleştirmesi yahut terketmesi için başkasına bildirimde bulunmak*” şeklinde de açıklanmaktadır.³⁸

Kur’ân’a göre insanlar ve cinler Yüce Allah’a kulluk yapmakla mükellef tutulan varlıklardır.³⁹ Genel olarak insanların dinen yerine getirmekle yahut sakınmakla sorumlu olduğu hususlara “ef’âl-i mükellefin” yani “mükelleflerin fiilleri” ismi verilmektedir.⁴⁰ Kişinin temyiz gücüne sahip olması ve ergenliğe ulaşmış olması mükellefiyetin temel şartı olduğu için akıl hastalarıyla çocuklar mükellef sayılmazlar.⁴¹

Teklîf kavramının geçtiği bazı âyet ve hadislerde Cenâb-ı Hakk’ın hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yüklemeyeceği⁴² ancak Yüce Allah’a karşı kişilerin bireysel bağlamda sorumlulukları olduğu⁴³ ve insanların birbirlerine güçlerinin yetmeyeceği zahmetli işler yüklememeleri gibi bazı hususlara dikkat çekildiği görülmektedir.

İslâm âlimleri, Cenâb-ı Hakk’ın mükellefleri güçlerinin yetmeyeceği şeylerle sorumlu tutmayacağı hususunda ittifâk etmişlerdir. Ancak bu konu kelâmcılar arasında teorik olarak tartışılmış Mu‘tezile ve Mâtürîdiyye ekolünden olanlar Cenâb-ı Hakk’ın insanları güçlerinin yetmeyeceği şeylerle sorumlu tutmasının caiz olmadığını savunurken Eş‘ariyye ve Cebriyye bunu aklen caiz görmektedir.⁴⁴

Mu‘tezile kelâmcılarına göre insanın gücünü aşan şeylerle yükümlü tutulabilmesi için bütün fiillerini özgürce yapabilme iradesi ve gücünün kendinde bulunması gerekir. Aksi halde kulları sorumlu tutmak Allah’ın adl sıfatıyla bağdaşmamaktadır.

³⁸ Mustafa Kara, “Teklif ve Tahammül Kavramları Ekseninde Bakara Süresi 286. Âyetin Muhtevasına Yönelik Bazı Mülâhazalar”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (Aralık 2020), 74.

³⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 22/444.

⁴⁰ Mustafa Sinanoğlu, “Teklif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/385-387.

⁴¹ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, nşr. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî (Kuveyt: y.y. 1992), 1/343-352.

⁴² el-Bakara 2/233, 286; el-A’râf 7/42; Buhârî, “Savm”, 49.

⁴³ en-Nisâ 4/84.

⁴⁴ Sinanoğlu, “Teklif”, 40/386.

Mâtürîdî'lere göre de insanın ilahî emir ve yasaklara muhatap kılınması onun bilinçli oluşuna bağlı olduğu gibi kişinin yerine getirme gücünden yoksun olduğu şeylerde de yükümlü tutulması akla uygun düşmemektedir.

Eş'arîler ise Allah'ın mutlak irade sahibi bir varlık olmasını göz önünde bulundurarak Cenâb-ı Hakk'ın insanı gücünün yetmeyeceği şeylerle sorumlu tutmasını fiilen değil aklen caiz görmekte-dirler.⁴⁵

İşte yukarıdaki pasajda görüldüğü gibi teklîf kavramından yola çıkılarak kelâmcılar arasında kişinin sorumluluğu bağlamında birtakım tartışmalar yapılmıştır. Araştırmamızın çerçevesi dışına fazla çıkmamak için bu kavramla alakalı olarak yapılan birtakım tartışmalara kısaca değinilmiştir. Şimdi sorumluluk ile yakın anlam ilişkisi bulunan "tahammül" kavramı ele alınacaktır.

3. Tahammül

Arapça'da h-m-l (ح م ل) kök harflerinden ve tefa'ul kalıbından türetilen tahammül, sözlükte *"bir yükü sırtına alıp taşımak"* anlamına gelmektedir. Bu kavramın terim anlamı ise *"bir kimsenin kendisine yüklenen ağır sorumluluklar ve muhatap kılındığı zor durumlar karşısında dayanıklılık göstermesi, karşılaştığı durumlara katlanmaya çalışması"* şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁶

Tahammül kavramının sözlük anlamından yola çıkılarak; bir kişinin ya da bir toplumun, içinde ağır sorumluluklar barındıran bazı şeylerle yükümlü tutulmasında o kişinin ya da topluluğun etkisinin olduğu söylenebilir. Nitekim İsrâiloğulları örneğinde olduğu gibi Cenâb-ı Hakk'ın devenin eti ve sütü gibi helal kıldığı şeyleri kendilerine haram kıldıkları ve Allah'ın da onlara bu hususta ağır sorumluluklar yüklediği bilinmektedir.⁴⁷

H-m-l kök harflerinden türetilen kelimeler Kur'an'da yaklaşık 64 yerde geçmekte olup yük taşımak, günahları yüklenme vb. anlamları ifade etmek için

⁴⁵ Sinanoğlu, "Teklif", 40/387.

⁴⁶ el-İsfahânî, "حمل", 1/257-258.

⁴⁷ Kara, "Teklif ve Tahammül Kavramları Ekseninde Bakara Süresi 286. Âyetin Muhtevasına Yönelik Bazı Mülâhazalar", 75.

kullanılmaktadır.⁴⁸ Bu bağlamda (حَمَلَ) hamele, (حَمَلَتْ) hamelet, (حَمَلْتِ) hamelte, (حَمَلْنَا) hamelnâ, (اِحْتَمَلْنَا) ihtemele, (اِحْتَمَلُوا) ihtemelû, (يَحْمِلُونَ) yahmilü gibi filler ile (حَامِلِينَ) hâmilîne, (الحَامِلَات) el-hâmilât ve (حَمَّالَةٌ) hammâleh kelimeleri bazı âyetlerde maddî⁴⁹ bazılarında ise manevî⁵⁰ anlamda taşıma anlamını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca (تَحْمِيلًا) tahmil fiili de A'râf sûresinde kışkırtmak anlamında kullanılmıştır.⁵¹

Bakara sûresinin 286. âyetinde tahammül kavramı insanın sorumluluk yüklenmesi anlamında kullanılmaktadır:

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِمْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا

رَبَّنَا وَلَا تُحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

“Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme, gücümüzün yetmeyeceği şeylerle bizi sorumlu tutma.”⁵²

Tahammül kavramının yukarıdaki âyette kullanımıyla ilgili olarak âyetin nüzûl sebebine değinilmesi bu kavramın sorumluluk ile anlamsal yakınlığının anlaşılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Bu itibarla zikredilen âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak şunlar söylenebilir:

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi sadece Allah’ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da onları gizleseniz de Allah (c.c.) ondan dolayı sizi hesaba çekecektir.” âyeti⁵³ inince bazı Müslümanlar Hz. Peygamber’e gelip “Ey Allah’ın Resulü! Biz şimdiye kadar namaz, oruç, sadaka, cihad gibi gücümüzün yettiği amellerden sorumluyduk. Şimdi ise bu âyet indi. Dolayısıyla biz içimizden geçirdiklerimizle de sorumlu tutulursak mahvolduk. Bizim gücümüz buna yetmez.” dediler. Hz. Peygamber

⁴⁸ Kara, “Teklîf ve Tahammül Kavramları Ekseninde Bakara Sûresi 286. Âyetin Muhtevasına Yönelik Bazı Mülâhazalar”, 76.

⁴⁹ Bkz. el-En’âm 6/142; et-Tevbe 9/92; Yûsuf 12/36; en-Nahl 16/7.

⁵⁰ Bkz. el-Bakara 2/248; en-Nisâ 4/112; en-Nahl 16/25; Tâhâ 20/87.

⁵¹ el-A'râf 7/176.

⁵² el-Bakara 2/286.

⁵³ el-Bakara 2/284.

de “Siz de Yahudi ve Hıristiyanlar gibi ‘İşittik, isyan ettik!’ mi demek istiyorsunuz? Siz aksine ‘İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz! Bizleri bağışla, dönüş ancak sanadır.’ deyin.” diye onlara tavsiye de bulundu. Bunun üzerine o kimseler böyle söylemeye başlayınca Bakara sûresinin 285 ve 286. âyetleri nâzil oldu.⁵⁴

Sebeb-i nüzûluna değinilen yukarıdaki âyetten çıkarılabilecek bir sonuç; insanın birtakım sorumlulukları bulunduğu ve bu sorumlulukların onun gücünün üstünde olamayacağıdır. Bazı dua ifadelerinin de yer aldığı bu âyette Allah (c.c.), emrettiği yahut yasakladığı hususların –aslında- insanların güçleriyle orantılı ve yapabilecekleri türden işler olduğunu vurgulamaktadır. Diğer yandan bu âyet,

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا “Biz hiç kimseye gücünden fazlasını yüklemeyiz.” âyetiyle birlikte değerlendirildiğinde Cenâb-ı Hakk’ın hükme bağladığı, emrettiği yahut yasakladığı hususlar çerçevesinde hiç kimseye kaldıramayacağı bir sorumluluk yüklediği veya yüklemeyeceği sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç olarak Kur’ân’da kişinin sorumluluğunu ifade etmek için emanet, teklîf ve tahammül gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Bununla birlikte insanın sorumlulukları bağlamında Kur’ân’da Cenâb-ı Hakk’ın, kullarından kendisine şüphe duymadan ve ortak koşmadan inanmaları ve güzel işler yapmalarını istediği görülmektedir.⁵⁵

Şimdi ise sorumluluk gibi araştırmanın bir diğer konusu olan samimiyet kelimesi, kavram boyutuyla değerlendirilecek olup bu kavramın ilgili âyet ve hadislerdeki kullanım şekline yer verilecektir.

⁵⁴ Bedreddin Çetiner, *Fâtiha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nüzûl -Kur’ân Ayetlerinin İniş Sebepleri* -(İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013), 1/122-123.

⁵⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2007), 1/1410.

II. KAVRAM OLARAK SAMİMİYET

Samimiyet kavramı; Arapça ş-m-m (ص م م) kök harflerinden ve (صميم) samîm mastarından türetilmiş olup sözlükte, “Yürek, öz, saf, çekirdek, katkısız, katışıksız, yürekten gelen, halis ve riyâsız olmak, hakiki olan” gibi anlamlara gelir.⁵⁶

(صميم القلب) ifadesi “Kalbin içi” anlamına gelirken (عن صميم القلب) ise “Yüreğin içinden, can ve gönülden” demektir.⁵⁷

Samimiyet kavramı Kur’ân ve hadislerde doğrudan geçmemekle birlikte aynı anlamı içeren “nasihat” kavramının bu metinlerde kullanıldığını görmekteyiz. Bu itibarla bu bölümde âyet ve hadislerde samimiyeti ifade etmek için kullanılan nasihat kavramına değineceğiz.

Nasihat kavramı bazı âyetlerde nasihat etme, öğüt verme anlamlarında kullanılırken⁵⁸ özellikle Tahrîm sûresinin 8. âyetinde tövbede samimiyeti ifade etmek için kullanılmıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

“Ey İman Edenler! Yüce Allah’a samimiyetle tövbe edin.”⁵⁹

Temim ed-Darî’den (r.a.) (ö. 40/ 661) rivâyet edilen aşağıdaki hadiste bu kavramın samimiyet anlamında kullanıldığı görülmektedir:

الدِّينُ النَّصِيحَةُ. قُلْنَا: لِمَنْ قَالَ: لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ، وَلِرَسُولِهِ، وَلِأُمَّةٍ لِمُسْلِمِينَ، وَعَامَّتِهِمْ

⁵⁶ İbn Manzûr, “صميم”, 12/347; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, 15. Baskı, (İstanbul: Çağrı Yay. t.y.), “Samimiyet”, 1/833.

⁵⁷ Sâmî, “Samimiyet”, 1/833.

⁵⁸ el-A’râf 7/62, 68, 78, 93; et-Tevbe 9/91.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 21/97; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 28/368.

*“Din Samimiyettir. (Ravi)Biz kime diye sorduk. (O da) Allah’a (c.c.), Kitabı’na, Resulü’ne, Müslümanların (meşru) idarecilerine ve bütün Müslümanlara dedi.”*⁶⁰

Dinin kendisiyle tanımlanmış olduğu ve genelde samimiyeti ifade etmek için kullanılan bu “nasihat” kavramını, sözlük anlamlarından biri olan “öğüt verme” şeklinde olan anlamıyla Türkçe’de kullanılmaktadır.

Arapça n- ş- h (ن ص ح) kökünden gelen ve mastarı (نصيحة) şeklinde olan nasihat kavramı sözlükte, *“Bir şeyin saf ve hâlis olması, kötülük ve bozukluktan uzak durmak, başkasının iyiliğini istemek, elbise dikmek, balı mumundan süzüp arındırmak ve bir şeyi sadece Allah (c.c.) için yapmak”* gibi anlamlara gelir.⁶¹

Arapça’da saf bala “nasih” denilmektedir.⁶² Dolayısıyla nasihat kavramı, bazı âyet ve hadislerde samimiyet kavramını ifade etmek için kullanılmış ve aralarında yakın bir anlam ilişkisi meydana gelmiştir. Bu duruma örnek olarak bir başka hadisi zikredebiliriz:

*“(Cerir b. Abdullah (r.a.) (ö. 51/671) şöyle rivâyet etmiştir) Allah Resulü’ne (s.a.s.) gittim ve bana (İslam’a girmek için) şartlarını koş dedim. O da sadece Allah’a (c.c.) kulluk edip ona şirk koşmayacaksın, sana farz olan namazı kılıp zekâtını vereceksin, Müslümanlara karşı samimî olacaksın ve kâfirlerden uzak duracaksın.”*⁶³

“Nasihat” kelimesinin kullanılan bir başka anlamı da *“insanları iyiye ve doğruya yönleltmek için yapılan güzel tavsiye ve öğüt vermektir.”*⁶⁴ Türkçe’ye de bu anlamda geçmiştir.⁶⁵ Dolayısıyla nasihat kelimesi hem bir şeyde samimî olmayı ifade etmekte olup hem de vaaz ve öğüt vermek gibi anlamlara da gelmektedir.

⁶⁰ Müslim, “İman”, 95.

⁶¹ el-İsfahânî, “نصح”, 1/808; İbn Manzûr, “نصح”, 2/615-617.

⁶² İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah Tacü’l-Luga ve Sihahî’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melayin, 1990), “نصح”, 1/411.

⁶³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1995), 4/360, 364.

⁶⁴ el-Cevherî, “نصح”, 1/411.

⁶⁵ Sami, “Nasihat”, 1/1462.

A. SAMİMİYET İLE YAKIN ANLAMLI BAZI KAVRAMLAR

Yukarıda ifade edildiği üzere dinî bir kavram olan samimiyet ile yakın anlamli sayılabilecek birtakım kavramlar bulunmaktadır. Sorumluluk gibi araştırmamızın temel konularından biri olan samimiyet kavramının anlaşılması noktasında bu kavramların ele alınmasının katkı sunacağını düşünmekteyiz. Bu itibarla ihlâs, niyet, sıdk gibi samimiyet ile anlam ilişkisi bulunan bazı kavramları inceleyeceğiz.

1. İhlâs

Samimiyet ile yakın anlam ilişkisi bulunan (إخلاص) ihlâs kavramı sözlükte, “saf olmak, her türlü şaibe ve karışıklıktan kurtulmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁶ Terim olarak ihlâs; “iman, ibadet ve amelleri her türlü şaibeden arındırıp sadece Allah’a (c.c.) özgü kılmak, şirk ve riyâdan kalbi temizlemek, her durumda yalnızca Allah’ın rızasını gözetmek” olarak ifade edilmektedir.⁶⁷ Diğer yandan bu kavram riyânın zıddı olarak da tarif edilmektedir.⁶⁸

Kur’ân’da (إخلاص) kelimesi, (خلص، أخلص، استخلص، خالص، مخلص) gibi çeşitli kalıplarda yaklaşık 30 âyette geçmektedir. Bu kavramın âyetlerdeki kullanımı ve ifade ettikleri hususlar kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Yûsuf sûresinin 80. âyetinde geçen (فَلَمَّا اسْتَيْسُّوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا) “Onlar (Bünyamin’den) ümitlerini kesince bir kenara çekildiler.” cümlesinde olduğu gibi (خَلَصُوا) kelimesi “insanlardan ayrılmak, bir kenara çekilmek” gibi anlamlar için de kullanılmıştır.⁶⁹

Yine aynı sûrenin 54. âyetinde yer alan (وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصُه لِنَفْسِي) (وقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصُه لِنَفْسِي)

⁶⁶ el-İsfahâni, “خلص”, 1/292.

⁶⁷ el-İsfahâni, “خلص”, 1/292-293; İbn Manzûr, “خلص”, 7/26-27.

⁶⁸ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), “خلص”, 3/1037.

⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/421; Şevkâni, *Fethu'l-Kadîr*, 1/708.

“Kral şöyle dedi: Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim.” ifadesinde de (اِسْتَخْلَصَ) şeklinde gelmiş ve “Bir kimsenin bir kişiyi kendisine özel eleman yapmak istemesi, sadece kendine has bir danışman yapmak” anlamında kullanılmıştır.⁷⁰

“Ahlâsa” kelimesi, İbrâhim (a.s.), İshâk (a.s.) ve Ya’kûb’dan (a.s.) bahseden Sâd sûresi 46. âyetinde, seçmek ve ihlâsa erdirmek anlamlarında kullanılmıştır.⁷¹ Ayrıca Nisâ sûresinin 146. âyetinde bu kelime; şirk, riyâ, ikiyüzlülük gibi şeylerden uzak durup iman, ibadet ve her türlü ameli sadece Allah’a (c.c.) has kılarak Cenâb-ı Hakk’ın rızasını kazanmayı amaç edinmek bağlamında zikredilmiştir.⁷²

Kur’ân’da yedi yerde geçen (خالص) ve (خالصا) kelimeleri; “Bir şeyin sadece bir şeye veya bir kimseye özgü olması, hâlis, katıksız, arınmış” gibi anlamlar için kullanılmıştır.⁷³

Yüce Kitap’ta on bir yerde “muhlîs”, on âyette de “muhlas” kelimesinin çoğul kalıbı geçmektedir. Muhlîs kelimesi genellikle samimî mü’minleri ifade etmek için kullanılmışken, “muhlas” kelimesi ise peygamberlerin⁷⁴ ve mü’minlerin⁷⁵ bir vasfı olarak zikredilmiştir.⁷⁶

Muhâsibî (ö. 243/857), “er-Riâye” adlı eserinde ihlâsı; “maneviyatı güçlü olan insanların ve çokça ibadet eden seçkin kulların bir makamı” olarak tanımlamıştır.⁷⁷

⁷⁰ Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (Riyad: Dâru’t-Taybe, 1999), 4/395; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl*, (Beyrut: Dâru’l-Meârif, 2009), 1/520.

⁷¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 21/217; Ebü’l-Hasen Alâüddin Alî b. Muhammed b. İbrâhim el-Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzîl*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2004), 4/45.

⁷² İbn Manzûr, “خلص”, 7/26; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 5/244.

⁷³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 12/ 399; Muhyissünne Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Beğavî, *Tefsîru’l-Beğavî (Meâlimü’t-Tenzîl)*, (Beyrut: Dâru’t-Tayyibe, 1967), 3/231.

⁷⁴ Meryem 19/51; Yûsuf 12/24.

⁷⁵ el-Hicr 15/40; es-Saffât 34/40,74,128,160,169; Sâd 38/83.

⁷⁶ İsmail Karagöz, *Kur’ân’da Dört Kavram: İman, İslam, İhlas, Salih Amel*, 1.Baskı, (Ankara: Kar Yay. 2015), 3/132-135.

⁷⁷ Ebü Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, Thk. Abdulkadir Ahmed Ata, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.y.), 1/156.

Cürcânî (ö. 471/1078-79) ise ihlâsı, “itaatte riyâyı terk etmek” olarak lügat mânâsıyla zikrederken Fudayl b. İyâz’a (ö. 187/803) nispet edilen şu rivâyeti aktarmaktadır:

“İnsanların hatrı için ameli terk etmek riyâ, onları memnun etmek için amel etmek şirk, ihlâs ise bu ikisinden arınmaktır.”⁷⁸

İhlâs kavramıyla aynı kökten gelmiş olan “hâlis” (خالص) kelimesi, Nahl sûresinde saf olma, temiz olma anlamında kullanılmıştır:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

“Sizin için hayvanlarda ibretler vardır. Nitekim biz onun (hayvanın) karnından fişkı ile kan arasından içenler için hâlis ve içimi hoş süt çıkarıp veriyoruz.”⁷⁹

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), bu âyetle ilgili şöyle değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Allah (c.c.) bu âyette “hâlis” kavramını kullanarak demek istiyor ki; nasıl ki biz sütü dışkı ve kan gibi iki pis madde arasından ayırıp hâlis muhlis bir hale getirerek size veriyor ve siz sadece sütü böyleyken içiyorsunuz. Biz de ancak sizin iki pis madde gibi olan nefisleriniz ve şeytanlarınız arasından ayırışıp son derece ihlâslı bir şekilde yerine getirdiğiniz amellerinizi ve ibadetlerinizi kabul ederiz.”⁸⁰

Sonuç olarak ihlâs kavramının Kur’ân’da ve hadislerde içtenlik ve samimiyet anlamında da kullanıldığı görülmektedir.

⁷⁸ Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu’cemü’t-Ta’rifât*, Thk. Muhammed Sadık el-Münşâvî, (Kahire: Dâru’l-Fazliyye, t.y.), “الإخلاص”, 1/14.

⁷⁹ en-Nahl 16/66.

⁸⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhu’l-Beyân*, (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.), 5/49.

2. Sıdk

Sıdk kavramı; Arapça ş-d- k (ص د ق) kök harflerinden türeyen bir mastar olup sözlükte “*yalanın karşıtı, doğruyu söylemek*” gibi anlamlar ifade etmektedir.⁸¹

Terim olarak sıdk; “*söylenen sözün, söyleyenin inancına ve gerçeğe uygun olması*” şeklinde tarif edilmektedir.⁸² Bir kişinin sözlerini onaylayan kimseye de “doğrulamacı” anlamında “Mûsâddık” denilmektedir.⁸³

Evlenilecek kadınlara verilen mehir de (صداق) “sadâk” diye isimlendirilmiştir ve (أَصْدَقْتُ الْمَرْءَةَ) cümlesi Arapça’da “*Mehir vererek kadınla evlendim.*” anlamına gelmektedir.⁸⁴ Ele aldığımız sıdk kavramının samimiyeti yakından ilgilendiren boyutunu, *doğruluk/ doğru sözlü olmak* anlamında olan (صَدِيقٌ) türevi vermektedir.⁸⁵

Sıdk kavramı Kur’ân’da on beş yerde geçmekte olup bu âyetlerde doğru sözlü olmak anlamında sâdik kelimesi ve onunla aynı kökten türeyen sâdikûn, sâdikîn, sâdikât kelimeleri kullanılmaktadır.⁸⁶ Bu kavram Zümer sûresinin 32. ve 33. âyetlerinde Kur’ân’ın isimlerinden biri olarak zikredilmiştir.⁸⁷ Bu kavram, köküyle aynı formda olan isim haliyle ilk olarak Mâide suresinde geçmekte olup buradaki âyette “*doğruluk, dürüstlük*” mânâsında kullanılmıştır.⁸⁸

İsrâ sûresinin 80. âyetinde yer alan (مُدْخَلٌ صِدْقٍ) ve (مُخْرَجٌ صِدْقٍ) ifadesiyle ilgili olarak müfessirler çeşitli görüşler serdetmişlerdir.

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) bu âyeti açıklarken “Müd hale sıdk-doğrulukla giriş” ifadesini Hz. Peygamber’in hicret sırasında Medine’ye girişine, “mührace sıdk-

⁸¹ Mecdüddin Muhammed b.Yakûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), “صدك”, 900; İbn Manzûr, “صدك”, 10/193; el-İsfahânî, “صدك”, 1/478; Cürcânî, “صدك”, 1/113.

⁸² el-İsfahânî, “صدك”, 1/479.

⁸³ el-Firûzâbâdî, “صدك”, 900.

⁸⁴ el-İsfahânî, “صدك”, 1/480; İbn Manzûr, “صدك”, 10/196-197; el-Firûzâbâdî, “صدك”, 900.

⁸⁵ İbn Manzûr, “صدك”, 10/194-195; Cürcânî, “صدك”, 1/113-114.

⁸⁶ Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “صدك”, 1/404-405.

⁸⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 21/288.

⁸⁸ el-Mâide 5/119.

doğrulukla çıkış” ifadesini ise Mekke’den çıkışı şeklinde değerlendirir.⁸⁹ Bununla birlikte “doğrulukla çıkış” ifadesinin Hz. Peygamber’in Mekke’nin fethi için Medine’den çıkışına, diğerini de Mekke’ye girişine işaret eden bir âyet olabileceğini de belirtmektedir.⁹⁰

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ise bu ifadelerin hicret sırasında Medine’ye güvenle girmek ve Mekke’den güvenle ayrılmak olduğunu zikretmekle birlikte başka bir anlamının da bu âyetten önceki âyette zikredilen namaz ile ilgili olabileceğini ifade ederek “doğrulukla giriş” ifadesinin “namaza giriş” ve diğerinin de “namazdan çıkış” şeklinde değerlendirmektedir.⁹¹ O, bu âyetin mânâsını şöyle yorumlamaktadır:

*“Rabbim! Namaza başlarken de bitirirken de daima samimî ve ihlâslı olmam, gönlümde seni taşımam, sana şükür için gerekli olan görevlerimi yerine getirmem için bana yardım et.”*⁹²

İbn ‘Âşûr (ö. 1973), bu sûrenin Mekke’de indiğini belirterek “doğrulukla giriş” kısmının Hz. Peygamber’in hicret ederken Medine’ye girmesine, diğerinin de Mekke’den çıkışına delalet ettiğini dile getirmektedir.⁹³ Hadislerde sıdk, yalanın karşıtı bir kavram olarak kullanılmıştır.⁹⁴ Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber, doğruluğun (sıdk), kişiyi iyiliğe (birr) ulaştırdığı; mutlaka doğruluk halinde olmak gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁵ Başka bir hadiste ise doğruluğun bizâtihi iyilik olduğunu; iyiliğin (birr) de o insanı cennete ulaştırdığı⁹⁶ vurgulanmaktadır.

Sonuç itibarıyla sıdk kavramı, âyet ve hadislerde birçok anlamda kullanılırken genel olarak doğruluk, iyilik gibi anlamları ifade etmektedir. Dolayısıyla kişi doğruluktan uzak bir tavırla hareket ettiğinde dürüst olması beklenen hususta samimî davranmamış olabilir. Örneğin zekât verirken hesabı doğru yapmak, alışverişte tartıyı doğru yapmak kişinin ihlâsını etkileyen önemli bir faktördür.

⁸⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/606.

⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/606.

⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/34.

⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/34-35.

⁹³ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 15/186.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/176.

⁹⁵ Buhârî, “Edeb”, 69.

⁹⁶ Müslim, “Birr”, 104.

3. Takvâ

Takvâ kavramı, sözlükte; “*Korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, itaat etmek, korkmak ve çekinmek*” gibi anlamlara gelen vikâye (وقاية) mastarından türemiş olup “*Allah’a (c.c.) itaat ederek azabından sakınmak*” olarak tarif edilmiştir.⁹⁷

Takvâ kelimesi on yedi âyette geçerken ittikâ, takî, müttakî gibi takvâ ile aynı kökten gelen bu kelimeler Kur’ân’da iki yüz elli sekiz yerde geçmektedir.⁹⁸ Takvâ sahibi mânâsına gelen “müttakî” kelimesi ise Kur’ân’da kırk sekiz yerde geçmektedir.⁹⁹ Bu âyetlerde müttakî kimselerin özellikleri anlatılmaktadır.

Takvânın zıddı “fücûr” kavramıyla ifade edilir.¹⁰⁰ Takvâ, âyetlerde genel olarak üç farklı anlamı ifade etmek için kullanılırken ilk anlamı tevhid bağlamında olmaktadır:

وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى

“*Onları (mü’minleri) takvâ sözüne bağlı kıldı.*” âyetinde olduğu gibi takvâ kelimesinde şirkten uzak bir iman mânâsı bulunmaktadır.¹⁰¹ İkinci olarak kullanıldığı anlam ise genel bir kullanım şeklinde olup “*İmandan sonra kişinin büyük ve küçük günahlardan sakınması*” şeklindedir.¹⁰² Bu kullanıma bir örnek olarak şu âyeti zikredebiliriz:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

⁹⁷ el-İsfahânî, “وقى”, 1/881; İbn Manzûr, “وقى”, 15/401; Cürçânî, “وقى”, 1/58-59.

⁹⁸ Abdalbâkî, “وقى”, 1/758-761; ayrıca bkz. el-Bakara 2/197; el-Mâide 5/2; el-A’râf 7/26; et-Tevbe 9/108; Tâhâ 20/132.

⁹⁹ el-Cevherî, “وقى”, 6/2526; Abdalbâkî, “وقى”, 1/761.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 24/455.

¹⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi’*, 19/335; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 1/1386.

¹⁰² Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, (Beirut: Dâru’l-Fikr, 2011), 3/504; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 9/21.

“Eğer o ülkelerin insanları iman etseler ve günahlardan sakınsalardı; elbette onların üstüne gökten ve yerden bereket kapılarını açardık. Lakin onlar yalanladılar, biz de yaptıkları yüzünden onları yakalayiverdik.”¹⁰³

Takvâ kavramı, “Kalbi Allah’tan başka şeylerle meşgul edecek her şeyden arındırmak ve samimiyetle Allah’a (c.c.) yönelmek” olarak da tanımlanmış ve ihlâs ile ilişkisi ön plana çıkartılmıştır.¹⁰⁴ Nitekim Hz. Peygamber, eliyle göğsüne işaret ederek “İşte takvâ buradadır.” buyurarak bu ilişkiye işaret etmiştir.¹⁰⁵

Allah Resulü (s.a.s.), “Allah’ım! Kalbime takvâsını ver.” diye dua etmiştir.¹⁰⁶ Kalbin takvâsından maksatın iman, samimiyet, içtenlik, Allah’a (c.c.) duyulan saygı olduğu söylenebilir.

Hucurât sûresinde takvâ konusunun genişçe ele alındığı görülmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Allah (c.c.) ve Resulünün önüne geçmeyin. Allah’ın emir ve yasaklarına uyararak ona karşı gelmekten sakının. Şüphesiz ki Allah (c.c.), her şeyi en işiten ve en iyi bilendir.”¹⁰⁷

Burada, mü’minlerin hem Allah’a (c.c.) karşı hem de Hz. Peygamber’e karşı tutum ve davranışlarında takvâ üzere olmaları öğütlenmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca bu âyette Hz. Peygamber’e itaatın Allah’a (c.c.) itaat olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Bu itibarla Allah’a (c.c.) karşı takvâlı olmanın aynı zamanda Hz. Muhammed’in izinden gitmek şeklinde bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Yine aynı sûrenin 13. âyetinde geçen (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ) ifadesi insanlığa evrensel mesajlar veren ilahi buyruklardan

¹⁰³ el-A’râf 7/96.

¹⁰⁴ el-İsfahâni, “وفى”, 1/530.

¹⁰⁵ Müslim, “Birr”, 32.

¹⁰⁶ Müslim, “Zikir”, 73.

¹⁰⁷ el-Hucurât 49/1.

¹⁰⁸ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz (Tefsîru İbn Atıyye)*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2001), 5/144-145.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/561.

biridir. Nitekim (أَتَّقَى) kelimesi “Allah’a (c.c.) en çok bağılı olmak, ona en çok saygılı olmak” mânâsında ismi tafdîl formunda gelmiş ve Allah (c.c.) katında üstün değere sahip olmanın temel şartı olarak öne sürülmüştür. Hz. Peygamber de bu âyet bağlamında takvânın önemini ifade etmek için şöyle buyurmuştur:

يا أيها الناس! إنَّ ربَّكم واحدٌ، وإنَّ أباكم واحدٌ، ألا لافضلَ لعربيٍّ على عجميٍّ،
ولا لعجميٍّ على عربيٍّ، ولا لأحمرَ على أسودَ، ولا لأسودَ على أحمرٍ إلا بالتقوى

“Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap olanın başka ırktan olana, başka ırktan olanın da Arap olana, siyahın beyaz olana ve beyazın da siyah olana dindarlık ve takvâ üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur.”¹¹⁰

Kur’ân’da takvâ sahibi kimseler için hem dünya hayatında hem de ahirette birçok müjde verilmektedir. Dünya hayatındaki müjdeleri kısaca özetleyecek olursak; Allah (c.c.), takvâlı kimselere hidâyet vermiş ve onlar doğru yolu bulmuşlardır.¹¹¹ Bununla birlikte Allah (c.c.) takvâ sahibi kimseleri sevmektedir.¹¹² Takvâları sebebiyle kâfirlerin hilelerine, musibet ve doğal afetlere karşı Allah (c.c.) onlara yardım etmektedir.¹¹³

Cenâb-ı Hakk, takvâlı olanlara iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış ayırt edebilecek bir anlayış verir ve onların günahlarını bağışlar.¹¹⁴ Böyle kimselere gökten ve yerden rızık kapıları açılır,¹¹⁵ dünya işlerine kolaylık verilir¹¹⁶ ve onlar Cenâb-ı Hakk’ın rahmetine mazhar olurlar.¹¹⁷

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/411.

¹¹¹ el-Bakara 2/5.

¹¹² Âl-i İmrân 3/76; et-Tevbe 9/4, 9.

¹¹³ el-Bakara 2/194; Âl-i İmrân 3/120, 125; et-Tevbe 9/36; en-Nahl 16/128; en-Neml 27/51-53.

¹¹⁴ el-Enfâl 8/29.

¹¹⁵ el-A’râf 7/96; et-Talâk 65/2-3.

¹¹⁶ Cin 92/5-7.

¹¹⁷ el-A’râf 7/63.

Takvâli kimselere ahirette verilecek mükâfatları da kısaca şöyle özetleyebiliriz; onlar ahiret hayatında cenneti kazanmış, cehennem ateşinden korunmuş ve cennet nimetleri içerisinde ebedî huzur ve ferahlığa kavuşmuşlardır.¹¹⁸

Sonuç olarak takvâ sahibi kimseler Cenâb-ı Hakk’a karşı samimî duygularla hareket eden kimselerdir. Zira ihlâs ve samimiyetten uzak kimsenin Rabbine karşı gönülden bağlı olması ve O’nun rızasını kaybetmekten korkması gerçekleşmesi çok uzak görülebilecek bir ihtimaldir. Cenâb-ı Hakk’ın emir ve yasaklarına uyarak O’na karşı gelmekten sakınmak için kişinin nefsinin riyâ ve büyüklenmek gibi birtakım kötülüklerden arındırması gerekmektedir.¹¹⁹

4. İstikâmet

İstikâmet, “doğruluk, dürüstlük, adalet, itaat, sadakat ve dürüstçe yaşamak” gibi anlamlara gelirken bir kavram olarak “dinî ve ahlâkî hükümlere göre yaşama, her türlü aşırıktan kaçınma, Allah’a (c.c.) itaat edip Hz. Muhammed’in (s.a.s.) sünnetine uyma” şeklinde açıklanmaktadır.¹²⁰ Bazı âyet ve hadislerde geçen kayyim kelimesinin “istikâmet” anlamında olduğu zikredilmektedir. Buna göre bazı âyetlerde geçen “ed-dînü’l-kayyim” ifadesi “herhangi bir eğrilik, yanlışlık içermeyen, haktan ayrı bir yönü bulunmayan doğru din” anlamında kullanılmaktadır.¹²¹

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), istikâmet kelimesinin düz bir çizgi gibi gözükken dosdoğru yolu ifade etmek için kullanıldığını ve bundan dolayı hak ve hakikat yoluna “sırât-ı müstakîm” denildiğini belirtir.¹²²

Kur’ân’da geçen “istekim, istekâmû, yestekîm, istekîmâ ve istekîmû” kelimelerinin bulunduğu ve Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Peygamber’den istikâmet üzere olmasını istediği âyetler; zikredilen doğru yolun bazı vasıflara işaret etmektedir.¹²³ Bunları Allah’a (c.c.) iman ve kulluk, Allah’tan başka otorite tanımama, din ve dünya

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/133; el-A’râf 7/128; Hûd 11/49; en-Nahl 16/32; ez-Zümer 39/73-74; Sâd 38/49-50; eş-Şuarâ 26/90; et-Tûr 77/41.

¹¹⁹ el-A’lâ 87/14.

¹²⁰ Mustafa Çağrıncı- Süleyman Uludağ, “İstikamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/348.

¹²¹ Çağrıncı-Uludağ, “İstikamet”, 23/348.

¹²² el-İsfahânî, “امن”, 690-692.

¹²³ Remzi Kaya, “Kur’an’a Göre Doğru ve Yanlış Yol”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (Haziran 2004), 15-17.

işlerinde orta yollu olma, inançta sadakat, söz ve fiilin uyum içinde olması yani samimiyet şeklinde sıralayabiliriz.¹²⁴

Kur’ân’da dokuz yerde istikâmet masdarından fiiller geçmekte olup yirmi altı âyette aynı kökten müstakîm kelimesi kullanılmaktadır. Hadislerde de hem istikâmet kelimesi hem de aynı kökten fiil ve isimler geçmektedir.¹²⁵

Kur’ân’da istikâmet sahibi olanların övgüyle zikredildiği Fussilet sûresinde şöyle buyrulmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ

أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ

“Rabbimiz Allah’tır deyip sonra da dosdoğru bir şekilde yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: Korkmayın, hüznlenmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin!”¹²⁶

Âyette geçen istikâmet kelimesi tefsirlerde genel olarak “samimî ve kararlı bir iman ve amel ile doğru yolda sebat etme” şeklinde değerlendirilmektedir.¹²⁷

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), bu âyetin tefsirine dair farklı görüşler ileri sürüldüğünü ancak âyetin, “Rabbimiz Allah’tır diyenler” kısmının iman ve ikrarla, “istikâmet sahibi olanlar” kısmının ise iyi ve güzel işler yapanlarla ilgili olduğunu belirtmektedir.¹²⁸ Diğer yandan Râzî, bu âyeti açıklarken insanın mânevî bakımdan yetkinlik kazanabilmesi için kesin bilgi ve iyi davranışa sahip olması gerektiğini ve bunu sağlamanın yolu da ifrat ve tefrite sapmadan istikrarlı ve dengeli bir şekilde orta yolu takip etmek olduğunu ifade etmektedir.¹²⁹

¹²⁴ Hûd 11/112; eş-Şûrâ 42/15; ez-Zuhuruf 43/43; el-Ahzâb 33/36; el-Meâric 70/22-35.

¹²⁵ Çağrıncı-Uludağ, “İstikamet”, 23/348.

¹²⁶ el-Fussilet 41/30.

¹²⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 5/71; Ebû's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyel-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyyi, t.y.), 8/13; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr*, 24/282.

¹²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/122.

¹²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 27/122.

Hız. Peygamber, ashâbından bir kişinin kendisine, başka bir öğüde gerek duymayacağı bir tavsiye vermesini istediğinde o kimseye şöyle buyurmuştur:

قُلْ: آمَنْتُ بِاللَّهِ، ثُمَّ اسْتَقِيمُ

“Allah’a (c.c.) inandım de. Sonra dosdoğru ol!”¹³⁰

Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadiste geçen istikâmet kelimesinin ilk olarak tevhid inancında kararlılığı ifade ettiği söylenebilir.¹³¹

Kur’ân’da “insanı Rabbine götürecektir dosdoğru yol”¹³² anlamında kullanılan “sırât-ı müstakîm” terkibi ise otuz üç âyette geçmektedir.¹³³ Bu ifadenin bazı âyetlerde Cenâb-ı Hakk’ın doğru yol ve istikâmet üzere olduğunu¹³⁴ ve O’nun dilediğini bu yola ileteceğini¹³⁵ ifade etmek için kullanıldığı görülürken bazı âyetlerde ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) insanları doğru yola davet ettiğini,¹³⁶ Kur’ân’ın insanları doğru yola ilettiğini¹³⁷ vurgulamak için kullanıldığı görülmektedir.

En’âm sûresinde Allah’a (c.c.) ortak koşmamak, anne babaya iyilikte bulunmak, rızık endişesiyle çocukları öldürmemek, gizli olsun aşikâr olsun bütün kötülüklerden uzak durmak, yetim malına göz dikmemek, ölçü ve tartıda dürüst olmak, doğruyu söyleyip adaletli olmak, Allah’a (c.c.) verilen sözleri yerine getirmek gibi dinî ve ahlâkî görevler sıralanmaktadır. Ardından da şöyle buyrulmaktadır:

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ

¹³⁰ Müslim, “İman”, 62.

¹³¹ Çağrıncı-Uludağ, “İstikâmet”, 23/349.

¹³² Âl-i İmrân 3/51; el-En’âm 6/153.

¹³³ Hülya Alper, “Sırât-ı Müstakîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/119.

¹³⁴ Hûd 11/56.

¹³⁵ el-Bakara 2/142, 213; el-Mâide 5/16; el-En’âm 6/39; Yûnus 10/25.

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/51; el-En’âm 6/153; el-Mü’minûn 23/73; eş-Şûrâ 42/52.

¹³⁷ el-Mâide 5/16.

“Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun, başka yollara sapmayın!”¹³⁸

Bazı müfessirler bu âyetteki istikâmet kavramıyla ilgili olarak, “İslâm dışı her türlü düşünce ve davranıştan uzak durarak Kur’ân ve sünnetin çizgisinde bir hayat sürmek” şeklinde tanım yapmışlardır.¹³⁹

İstikâmet kavramı Fatıha sûresinde sırât-ı müstakîm terkinde gelmiş olup “kendilerine nimet verilenlerin yolu” şeklinde açıklanmaktadır.¹⁴⁰ Nisâ sûresinde ise kendilerine nimet verilenler kimseler peygamberler, siddîklar, şehitler ve sâlihler olarak ifade edilmektedir.¹⁴¹ Dolayısıyla sırât-ı müstakîm, “dinde öncü kimselerin gittiği yol” şeklinde değerlendirilebilir.

İstikâmet kavramı, hadislerde sıklıkla kullanılmaktadır.¹⁴² Hz. Peygamber (s.a.s.), teheccüd namazına başlarken, “*Sen dilediğini sırât-ı müstakime iletirsin.*” şeklinde dua yapmıştır.¹⁴³

Sonuç olarak istikâmet kavramı dosdoğru yol anlamında kullanılmış olup inanç, fiil ve davranışlarında samimî olanların takip edeceği bir yoldur. Yukarıda kısaca ele aldığımız bazı kavramların samimiyet ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Diğer yandan zikredilen bu kavramlarla birlikte ihsan ve tövbenin de samimiyet ile anlam ilişkisini bulunduğu söylenebilir. Bu iki kavrama da kısaca değinecek olursak; ihsan kavramı, h-s-n (حسن) kök harflerinden oluşmuş ve (إحسان) şeklinde if’âl kalıbından türemiş bir isimdir.¹⁴⁴ Bu kavram sözlükte “*yapılması gereken iyi ve güzel şeyleri yapmak, bir işi iyi yapmak ve güzelleştirmek, iyilikte bulunmak ve başkalarına ikramda bulunmak*” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁵

¹³⁸ el-En’âm 6/153.

¹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi*’, 9/115-116.

¹⁴⁰ Ebussuûd, *İrşâdü Akli’s-Selîm*, 1/18.

¹⁴¹ Ebussuûd, *İrşâdü Akli’s-Selîm*, 1/18.

¹⁴² Alper, “Sırât-ı Müstakîm”, 37/120.

¹⁴³ Müslim, “Müsâfirîn”, 200.

¹⁴⁴ el-Cevherî, “حسن”, 5/2099; İbn Manzûr, “حسن”, 13/114.

¹⁴⁵ el-İsfahâni, “حسن”, 1/236; İbn Manzûr, “حسن”, 13/115-116; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, 3/238.

Nahl sûresi 90. âyetinde ihsan kelimesi tevhidde samimî olmak anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁶

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ
يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Muhakkak ki Allah (c.c.); adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; çirkin işleri, kötülüğü ve zorbalığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”¹⁴⁷

İbn Abbas (r.a.), (ö. 68/687-88) ihsan kavramını; “kişinin farzları yerine getirmesi, Allah’ı görüyormuş gibi kulluk etmesi, ihlâslı olması, kendisi için istediği şeyleri diğer insanlar için de istemesi; karşıdaki eğer mü’min ise onun imanının artmasını, kâfir ise İslam kardeşi olmasını istemesi” olarak tanımlamıştır.¹⁴⁸ Dolayısıyla ihsan kavramı birçok mânâda kullanılırken genel olarak Allah’ı görüyormuşçasına samimî ve içten bir halde kulluk etmek şeklinde değerlendirilebilir.

Tövbe kavramı ise Arapça’da (ت و ب) kökünden türemiştir. Sözlükte; “günahı bırakmak, yapılan işten pişmanlık ve üzüntü duymak” gibi anlamlara gelen tövbe kelimesi, dinî bir terim olarak; “günah olan şeyleri pişmanlık duyarak terk etmek ve yapılan günahlardan uzaklaşmak” olarak tanımlanır.¹⁴⁹

Tövbe; Allah’a (c.c.) atfedildiğinde “Kulun tövbesini kabul edip lütuf ve ihsanıyla ona yönelmesi” olarak ifade edilirken insana nispet edilirse; “ârizî olan günah halini bırakıp aslî olan salâh haline dönmek” olarak tanımlanır.¹⁵⁰ Bu kavramla yakın anlam ilişkisi bulunan “mağfiret” kelimesi ise sözlükte “örtmek, gizlemek, bir kimsenin hatasını örtterek affetmek” gibi anlamlara gelir. Allah’a (c.c.) nispet

¹⁴⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 17/279; Hâzin, *Lübâb*, 3/95; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 1/798.

¹⁴⁷ en-Nahl 16/90.

¹⁴⁸ Hâzin, *Lübâb*, 3/95.

¹⁴⁹ el-İsfahânî, “توب”, 1/169.

¹⁵⁰ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/279.

edildiğinde “*kulunun günahlarını örtüp hatalarını bağışlaması*” anlamındadır.¹⁵¹ Aynı kökten gelen “*istiğfar*” kelimesi de “*kişinin günahlarının bağışlanmasını Allah’tan istemesi*” demektir.¹⁵²

Tövbenin samimiyet ile ilişkisine değinecek olursak, Kur’ân insanlara samimi bir halde tövbe etmelerini emretmektedir.¹⁵³ Dolayısıyla kişi gerçek bir tövbeye ve ilahî mağfirete ulaşabilmek için öncelikle tövbesinde samimî olmalı, içtenlikle ve gönülden gelerek Rabbinden af talebinde bulunmalıdır.

B. SAMİMİYET İLE ZIT ANLAMLI BAZI KAVRAMLAR

Bu bölümde ifade ettikleri anlam itibariyle samimiyetin zıt anlamlıları arasında sayılabilecek riyâ ve nifâk kavramları ele alınacaktır. Böylece insanın sorumluluklarını yerine getirme noktasında samimiyet ile çelişen bazı hususlar daha iyi anlaşılır hale gelebilecektir.

1. Riyâ

Riyâ (رياء) kelimesi, sözlükte “*görmek*” anlamındaki (رأى) fiilinin müfâale kalıbından bir mastarıdır. Riyâ, “*Cenâb-ı Hakk’ın rızası yerine başkasının hoşnutluğunu elde etmek amacıyla amellerde ihlâs ve samimiyeti terk etme*,¹⁵⁴ *ibadeti Allah’tan başkası için yerine getirme, ibadetlerle maddi menfaatler peşinde olma, insanlar görsün diye iyilikler yapma*” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.¹⁵⁵

Kur’ân’da riyâ kavramı; bazı âyetlerde ibadet amacı taşımadan ve Yüce Rabbimiz’in rızasını kazanma niyeti olmadan sadece insanlar görsün diye sadaka verenlerle gösteriş ve şöret için savaşa katılanları,¹⁵⁶ bazı âyetlerde de namazda gösteriş yapanları kınamak için kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁷

¹⁵¹ İbn Manzûr, “توب”, 1/25.

¹⁵² İbn Manzûr, “توب”, 1/26.

¹⁵³ et-Tahrîm 66/8.

¹⁵⁴ el-Cevherî, “رأى”, 6/2348; Cürcânî, “رياء”, 1/98.

¹⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/191.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/264; en-Nisâ 4/38; el-Enfâl 8/47.

¹⁵⁷ en-Nisâ 4/142; el-Mâûn 107/6.

Kur’ân’da inanmayan kimselerin sorumlulukları yerine getirme noktasında samimî olmayan hareket tarzları eleştirilmekte ve mü’minler de bu konuda şöyle uyarılmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ
وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

“Ey iman edenler! Allah’a (c.c.) ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi başa kakmak ve incitmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın!”¹⁵⁸

Yukarıdaki âyette görüldüğü üzere karşı tarafı inciten ve başa kakılan sadakanın tıpkı riya gayesiyle yapılan ameller gibi Allah (c.c.) katında bir değerinin olmadığı belirtilmiş, böyle davranışların sonucu aynı âyette kaya misaliyle açıklanmıştır.¹⁵⁹ Nitekim âyette vurgulandığı üzere yalçın ve pürüzsüz kayanın üzerindeki toprak şiddetli yağmur karşısında kayanın üzerinden kayıp gitmekte, onu çıplak bırakmaktadır.

İşte insanlara gösteriş amacıyla yapılan bütün ibadet ve ameller de Allah tarafından kabul edilmemekte ve boşa gitmektedir.¹⁶⁰

Riyâ, hadislerde de sıkça ele alınan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah Resulü (s.a.s.), “Ümmetim için en çok korktuğum şey, Allah’a (c.c.) ortak koşmaları ve şehvete düşmeleridir.” buyurmuş, sahabeden birinin “Ey Allah’ın Resulü! Ümmetin senden sonra şirke düşecek mi?” sorusuna, “Evet, onlar Güneş’e, Ay’a, taşa ve puta tapmayacaklar lakin amellerinde gösteriş yapacaklar.” cevabını vermiştir.¹⁶¹

¹⁵⁸ el-Bakara 2/264.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/264.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 7/57-60.

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, (y.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyyi, t.y.), “Zühd”, 21.

Bir kutsî hadiste ise Allah (c.c.), “Yaptığı bir amelde benden başkasını bana ortak koşan kişiyi de onun şirkini de reddederim.” buyurmaktadır.¹⁶²

Hz. Peygamber (s.a.s.), bir başka hadiste riyâyı şöyle tanımlamaktadır:

“Allah’a (c.c.) ibadet ederken insanları kastederek hareket etmendir.”¹⁶³

Dinî kaynaklarımızda riyânın amellere etkisi noktasında kişilere iki farklı tavsiyede bulunmaktadır.¹⁶⁴ Buna göre bazı amellerin gizli yapılması daha faydalı görülmektedir ki böylece kişi içtenliğini ve ihlâsını muhafaza edebilecek ve riyâdan kurtulabilecektir.¹⁶⁵

Hac, cihad, cuma namazı gibi gizlenmesi mümkün olmayan ameller de vardır. Ancak insanlara örnek olma ve onları hayra teşvik etme bağlamında bu türden amellerle birlikte zekât ve sadaka gibi gizlice yapılabilen amellerin aşikâr bir şekilde yapılması da tavsiye edilmektedir.¹⁶⁶

Yukarıda zikredilen iki farklı tavsiyeden yola çıkarak özetleyecek olursak, her durumda da önemli olan husus samimî olmaktır. Dolayısıyla kişinin riyâ gibi bir tehlike karşısında kendisini muhafaza etme kuvveti varsa başkalarına örnek olmak ve onlara öncülük etmek noktasında amelleri açıktan yapması daha faziletli görülmektedir.

Ancak tam tersi bir durum söz konusu olduğunda amellerin gizlice yapılmasının daha doğru olacağı tavsiye edilmektedir.¹⁶⁷

Sonuç olarak riyâ, hem Kur’ân’da hem de hadislerde üzerinde durulan bir konudur. Zira İslâm, kişilere dinin inanç, ibadet ve muamelat boyutlarında samimî

¹⁶² İbn Mâce, “Zühd”, 21.

¹⁶³ Müslim, “Zühd”, 46.

¹⁶⁴ Mustafa Çağrıcı, “Riya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/137-138.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/271.

¹⁶⁶ Müslim, “Zekât”, 70.

¹⁶⁷ Çağrıcı, “Riya”, 35/137-138. Ayrıca riyâ konusunda geniş çaplı bir çalışma yapan Muhâsibi, *er-Riâye* adlı eserinde *Kitâbu’r-Riyâ* diye bir başlık açarak riyânın niteliğini ve çeşitlerini, ihlâs ile ilişkisini ve riyâkârlığın alametlerini ele almıştır.

olmalarını emretmektedir.¹⁶⁸ Bir başka deyişle İslâm kişilere gösteriş hastalığından kurtulmalarını öğütlemektedir.

2. Nifâk

Bazı âlimlere göre riyâ münafıkların bir özelliği sayılmaktadır.¹⁶⁹ Bu itibarla münafık kelimesinin türemiş olduğu nifâk ismini ele alacak ve samimiyet ile ilişkisine değineceğiz.

Nifâk kelimesi sözlükte, “*Farenin tarlanın herhangi bir yerindeki delikten toprağın altına girmesi, bir kimsenin olduğundan başka türlü görünmesi*” gibi anlamları ifade etmektedir.¹⁷⁰

Nifâk (نفاق) mastarından türeyen münafık kavramı ise “*inanmadığı halde kendini inanmış gibi gösteren kimse*”¹⁷¹ ve “*kalbinde küfrünü gizlediği halde diliyle iman ettiğini söylemek*”¹⁷² gibi anlamlara gelmektedir.

Nifâk kavramı Kur’ân’da kök halinde üç yerde, çekimli fiil olarak iki âyette ve bu kökten türeyen münafık kelimesi ise yirmi yedi âyette geçmektedir.¹⁷³ Ayrıca münafık erkeklerin yanında münafık kadınlarda beş yerde zikredilmiştir.¹⁷⁴

Kur’ân’da münafık kelimesi iki farklı insan modeli için kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi gerçek anlamda iman etmeyip “Allah’a (c.c.) ve ahiret gününe inandık” diyen kimselerdir.¹⁷⁵ Diğer münafık tiplmesi ise zihin karışıklığı veya irade zayıflığı yüzünden imanla küfür arasında gelip giden ve şüphe içinde bocalayan¹⁷⁶, imandan çok küfre yakın olan¹⁷⁷ kimselerdir.

¹⁶⁸ ez-Zümer 39/3.

¹⁶⁹ Çağrı, “Riya”, 35/137-138.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, “نفاق”, 10/357.

¹⁷¹ İbn Manzûr, “نفاق”, 10/357-359.

¹⁷² Cürçânî, “نفاق”, 1/ 206.

¹⁷³ Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “نفاق”, 1/716.

¹⁷⁴ Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “نفاق”, 1/716.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/8.

¹⁷⁶ en-Nisâ 4/137, 143; et-Tevbe 9/44-45.

¹⁷⁷ Âl-i İmrân 3/167.

Kur'ân'da inanmadıkları halde insanlara inandıklarını söyleyerek kendilerince Yüce Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışan münafıkların gerçekte sadece kendilerini kandırdıkları haber verilmekte ve bu ikiyüzlü davranışları tutumları sebebiyle eleştirilmektedir.¹⁷⁸ Diğer taraftan ilgili âyetlerde münafıkların Hz. Peygamber'e (s.a.s.) inandıklarını iddia etmekle birlikte önemli işlerini dinin müdahalesi dışında tutuyor olmaları, ancak başlarına bir sıkıntı gelince Allah Resulüne (s.a.s.) koşmaları¹⁷⁹ ve böylece maddî menfaatlerini dine olan bağlılıklarına tercih etmeleri¹⁸⁰ eleştirilmektedir.

Kur'ân'da münafıklarla ilgili olarak başlangıçta İslâm'ı kabul etmekle birlikte daha sonra tekrar küfre döndükleri zikredilir.¹⁸¹ Bunun sonucunda onların kalpleri Allah (c.c.) tarafından mühürlenmiştir.¹⁸² İmanda ve amelde samimî olmayan münafıkların tanımlandığı ve özelliklerinin haber verildiği bir sûre indirilmiş, adına da "Münâfikûn" ismi verilmiştir.¹⁸³

Âyetlerde genel olarak vurgulandığı üzere samimiyet ve ihlâstan uzak olan münafıkların sonu, ahiret gününde, inanmadıkları halde inanıyor izlenimi vermeleri sebebiyle kâfirler gibi kötü bitecektir.¹⁸⁴ Sonuç olarak nifâk, mü'min kimliğiyle bağdaşmayan bir vasıf olup genellikle inanıyor gibi yapan münafıkların temel özelliklerinden biridir. İslâm ise kişilerden bütün inanç, söz, fiil ve davranışlarında samimî olmalarını, Rabbine gönülden gelen duygularla kulluk etmelerini öğütlemektedir.

¹⁷⁸ el-Bakara 2/8-9.

¹⁷⁹ en-Nisâ 4/60-62.

¹⁸⁰ el-Hac 22/11.

¹⁸¹ et-Tevbe 9/74.

¹⁸² et-Tevbe 9/87.

¹⁸³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/1493-1494.

¹⁸⁴ el-Ahzâb 33/12; el-Hac 22/11.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE

İNSANIN SORUMLULUĞU

En güzel şekilde yaratılan,¹⁸⁵ yeryüzünde şan ve şeref verilen¹⁸⁶ insanın varlığını önemli ve anlamlı kılan hususlardan bir tanesi sorumluluk sahibi olmasıdır.¹⁸⁷ Bu bölümde Kur'ân'a göre insanın sorumluluğu ele alınacak ardından kişinin yerine getirmekle yükümlü olduğu belli başlı konular değerlendirilecektir. Diğer yandan konuyla alakalı ilgili bazı hadislerden ve âyetlerin tefsirlerinden de faydanılacaktır.

Kur'ân'a genel bir perspektiften bakıldığında, insana yüklenmiş birtakım vazifelerin varlığı söz konusu olmakta ve bunların yerine getirilmesi noktasında kişide aranan temel vasfın samimiyet olduğu görülmektedir. İhlâs ve samimiyet mefhumu iman, amel ve ahlâk gibi dinin temel konularını ve insanın sorumluluk alanlarını oluşturan hususlarda insanlarda bulunması gereken önemli bir hasletlerden biridir. Zira "Kavram olarak Samimiyet" başlığı altında da değinildiği üzere dinin samimiyet olarak tanımlanması bu bilgiyi doğrulamaktadır. Ancak bu bölümde insanın yerine getirmekle yükümlü olduğu birtakım esaslar ele alınacak olup sorumlulukların samimiyet ile ilişkisine üçüncü bölümde yer verilecektir. Nitekim kişinin görevlerini samimî duygularla yerine getirebilmesi için öncelikle hangi alanlarda sorumluluk taşıdığını bilmesi önem arz etmektedir.

Varlık âleminde sorumluluk sahibi olmak, insanoğlunun temel vasıflarından biridir. Nitekim bu husus ile ilgili olarak Mü'minûn sûresinin 115. âyeti ve Enbiyâ sûresinin 16. âyetini insanların sorumlu bir varlık olarak yaratılışının vecîz bir ifadesi olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.¹⁸⁸ Keza zikredilen âyetler ile ilgili birçok müfessirin yorumlarında insanın sorumluluk sahibi bir varlık şeklinde açıklanması,¹⁸⁹ bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır.

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

¹⁸⁵ et-Tîn 95/1-5.

¹⁸⁶ el-İsrâ 17/70.

¹⁸⁷ el-Ahzâb 33/72; el-Mü'minûn 23/115; el-Kıyâme 75/36.

¹⁸⁸ el-Enbiyâ 21/16; el-Mü'minûn 23/115.

¹⁸⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 19/83; İbn Atıyye, *Muharreru'l-Vecîz*, 4/76.

“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayıcıdır.”¹⁹⁰

Âyete göre insanlar boş yere yaratılmamış, kimlerin dünya hayatında daha iyi işler yapacağını ortaya çıkarılması için varlık âlemine gönderilmiştir. Diğer bir deyişle birtakım sorumluluklar vesilesiyle kulluk görevlerini yerine getirenler ile getirmeyenler, samimî olanlar ile ikiyüzlü olanlar birbirinden ayırt edileceklerdir.¹⁹¹

Allah (c.c.) insana, onu diğer varlıklardan ayıran ve onun temel özelliklerinden bazılarını teşkil eden akıl ve irade gücünü vermiştir.¹⁹² Ayrıca dünya ve içindeki nimetler de insanoğlunun hizmetine sunulmuştur.¹⁹³ Âyetlerde vurgulandığı üzere insana, saymaya kalksa asla sayamayacak kadar çok nimet verilmiştir.¹⁹⁴ Ancak bütün bu nimetler insanoğluna boş yere verilmemekte ve onun bazı görevler ile sorumlu tutulmasına imkân sağlamaktadır. Kişinin sorumluluklarına geçmeden önce konumuza katkı sağlaması bakımından Tekâsür sûresi bağlamında insanın sorumluluğunu kısaca değerlendireceğiz.

Sûrenin ilk âyetlerinde, birer nimet olarak verilen ve dünya hayatının süsü olan mal ve evlat gibi iki önemli değerde insanların çokluk duygusuyla hareket etmelerinden, bunun sonucunda Cenâb-ı Hakk’ın emirlerine karşı haddi aşmalarından ve bu iki nimetin gururuyla Rablerini unutmalarından bahsedilir.¹⁹⁵

Mücahid’e (ö. 103/721) göre sûrede arka arkaya “*Hayır! Yakında bileceksiniz.*” ifadesinin kullanılmasıyla insanlar, verilen nimetlerden ötürü gaflete düşmemeleri hususunda uyarılmakta ve mahşer günü Cenâb-ı Hakk’ın huzuruna çıkarılacakları gerçeği onlara hatırlatılmaktadır.¹⁹⁶

¹⁹⁰ el-Mülk 67/2.

¹⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/128.

¹⁹² el-Bakara 2/179; Yûnus 10/108.

¹⁹³ el-Bakara 2/22,29; Tâhâ 20/53; Nûh 71/19.

¹⁹⁴ İbrâhim 14/34; en-Nahl 16/18.

¹⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 22/448.

¹⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1219.

et-Taberî (ö. 310/923), Yüce Rabbimiz’in insanlara verdiği nimetlerin belli bir şeyle kayıtlanmadığını ifade ederek dünyada kişiye verilen her şeyden hesap sorulacağını vurgulamıştır.¹⁹⁷

er-Râzî (ö. 606/1210) ise bu âyetin tefsirinde ister tabî ihtiyaçlardan olsun ister lüks kapsamına giren maddî imkânlar olsun hem kâfirlerin hem de mü’minlerin verilen bütün nimetlerden hesaba çekileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁸ Râzî’nin bu görüşünü destekler nitelikte olan bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَا تَزُولُ قَدَمُ ابْنِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ خَمْسٍ: عَنْ عُمُرِهِ فِيْمَ أَفْنَاهُ،
وَعَنْ شَبَابِهِ فِيْمَ أَبْلَاهُ، وَمَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيْمَ أَنْفَقَهُ، وَمَاذَا عَمِلَ فِيْمَا عَلِمَ

“Kişi Kıyâmet günü şu beş şeyden; ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nerede kazanıp nereye harcadığından, ilmiyle amel edip etmediğinden hesap sorulmadıkça yerinden kıpırdayamaz.”¹⁹⁹

Beğavî’nin (ö. 516/1122) tabiriyle kul, nimetleri kendisine verene şükretmeyerek ve sahip olduğu şeyleri gereği gibi kullanmayarak Rabbine karşı nankörlük etmemelidir.²⁰⁰

Kurtubî (ö. 671/1273), nimet kelimesinin çoğul anlamında bir cins isim olduğunu zikrederek bu kelimenin nimet cinsinden her şeyi kapsadığına işaret etmiştir.²⁰¹

Bu sûrede yer alan “neîm” (النَّعِيم) ifadesiyle ilgili olarak birçok müfessir, bu nimetlerin; yeme-içme kapsamında olan leziz şeyler, giyinme, barınma alanına giren

¹⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u l-Beyân*, 24/584.

¹⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu l-Gayb*, 23/127.

¹⁹⁹ Tirmizî, “Kıyâme”, 1.

²⁰⁰ Beğavî, *Tefsîru l-Beğavî*, 8/519.

²⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 22/461.

şeyler, sıhhat ve âfiyet, boş vakit ve can güvenliği gibi hususlar olduğunu ifade ederek bu konuda birbirinden farklı görüşleri ortaya koymuşlardır.²⁰²

Sonuç olarak bu sûrede insanların hayatın birçok geçici yönüyle meşgul olmalarından, dünya malını biriktirmeye olan düşkünlüklerinden ve ahirette her nimetten dolayı hesap vereceklerinden bahsedilmektedir. Sûrenin son âyetinde ise;

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ

“Nihâyet o gün nimetlerden sorguya çekileceksiniz.” buyrulurak insanlara sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri gerektiği mesajı verilmektedir.²⁰³

Kur’ân’da bildirildiğine göre Allah (c.c.), insanları kendisine ibadet, bir başka deyişle kulluk etmek için yaratmıştır.²⁰⁴ Fakat Yaratıcı bu kulluğu, insana irade vererek özgür bir karar dâhilinde yerine getirmesini istemiştir. Bu husus âyetlerde şöyle ifade edilir:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“De ki: Rabbinizden size bir gerçek gelmiştir. Artık isteyen iman etsin isteyen inkâr etsin.”²⁰⁵

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

“Biz ona (insana) doğru yolu gösterdik. Artık ister şükreder, isterse nankörlük eder.”²⁰⁶

Yukarıda zikredilen âyetlerde vurgulandığı üzere Allah (c.c.), insanlara akıl vermiş, peygamberler göndererek ve ilahî kitaplar indirerek kullarına doğru yolu

²⁰² İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/519; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfızüddîn en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Seyyid Zekerıyya, (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/676; Ebussuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, 9/196.

²⁰³ et-Tekâsür 102/8.

²⁰⁴ ez-Zâriyât 51/56.

²⁰⁵ el-Kehf 18/29.

²⁰⁶ el-İnsan 76/3.

göstermiştir. Âyette vurgulanan bir başka konu ise insana kendisine gösterilen bu iki yoldan istediğini seçme muhayyerliğinin verilmiş olmasıdır.

Sorumluluk yüklenecek insanın bu sorumluluğu yerine getirebilecek belli bir yeterlilik ve yetkinliği olması gerekmektedir. Seyyid Kutub (ö. 1966), eşref-i mahlûk olan ve en güzel surette yaratılan insanoğlunun birtakım yükümlülükleri taşıyabilecek özellikte yaratılmış olduğu hususuna işaret eder.²⁰⁷ Nitekim Allah (c.c.), insanlara sorumluluklarını kavrayabilecek idrak ve şuur gücü vermiştir.²⁰⁸ Dolayısıyla insan gerek akıl ve duyular yardımıyla gerekse organlarıyla yükümlü olduğu görevleri yerine getirme gücüne sahiptir.

Kişinin başta Allah (c.c.) olmak üzere kendisine ve içinde yaşadığı dünyadaki diğer varlıklara karşı birtakım yükümlülükleri mevcuttur. Şimdi öncelikli olarak insanın Allah'a (c.c.) karşı görevlerini iman perspektifinden inceleyeceğiz.

Kur'ân'da birçok konuda olduğu gibi mü'minlerin şükretmesi, sabretmesi, tevekkül etmesi ve benzeri hususlar üzerinde de önemle durulduğu görülmektedir. Dolayısıyla kişinin Rabbine karşı bu tür vazifelerine de değinilecek daha sonra ise kişinin kendisine ve çevresine karşı bazı görevleri ele alınacaktır. Vurgulamamız gerekir ki insanın bütün sorumluluklarını ele almak için başlı başına bir eser oluşturulması gerekebilir. Fakat biz araştırmamızın bu bölümünü belli bir düzeyde tutabilmek adına kişinin birtakım sorumluluklarını ele alacağız. Pasajın başında zikrettiğimiz üzere kişinin şükür, sabır, tevekkül gibi görevlerinin yanında birçok vazifesi bulunmaktadır. Fakat biz belirttiğimiz bu durum sebebiyle bazılarını değerlendirmekle yetineceğiz.

I. KİŞİNİN RABBİNE KARŞI BAZI SORUMLULUKLARI

İslâm'a göre insanın Allah (c.c.) katında özel bir yeri vardır. Bütün yaratılmışlar içinde en şerefli varlık insanoğludur. Zira Allah (c.c.) yeryüzünde kendisinin halifesi olma şerefini sadece insana vermiştir.²⁰⁹ Diğer yandan insan,

²⁰⁷ Seyyid b. Kutb b. İbrâhim b. Hüseyin eş-Şâzilî, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2003), 7/410; ayrıca bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/834.

²⁰⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 12/24.

²⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/70.

içtenlikle Rabbinin emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçarak Allah (c.c.) katında değer kazanırken aksi durumda kötü bir konuma düşmektedir.²¹⁰

Allah'a (c.c.) yürekte inanmak, insanı huzura kavuşturan önemli bir faktördür. Ancak inancın da bazı boyutları bulunmaktadır. Kişinin Cenâb-ı Hakk'a samimiyetle iman etmesi, inandığı hususların gereklerini yerine getirmesi, Rabbine tevekkül etmesi gibi bazı hususlar bu boyutlardan sayılabilir.

Samimî bir kulluk seviyesine ulaşmak isteyen kişinin Allah'a (c.c.) içten bir inanç ve bağlılıkla yönelerek Rabbiyle sağlam bir ilişki kurması önem arz etmektedir. Böylelikle kul, ahiret hayatında sağlam inancının bir sonucu olarak Yüce Rabbimiz'in rızasına kavuşma fırsatını elde edebilecektir.²¹¹

Kişinin imandan sonra gelen sorumluluk alanının amel noktasında olduğuna ise şu hadis işaret etmektedir:

*“Allah'ın kulları üzerindeki hakları; kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve O'na ibadet etmeleridir.”*²¹²

Bu itibarla öncelikle kişinin Allah'a (c.c.) karşı sorumluluğu bağlamında iman ve amel hususuna değinilecek ardından sabır, şükür, tevekkül gibi üzerinde durulmasının önemli görüldüğü bazı hususları ele alınacaktır.

A. İman Etme Sorumluluğu

İnsanın öncelikle kendisini yaratan Allah'a (c.c.) karşı bazı görevleri vardır. Kişi, doğru bir inanca sahip olması bakımından Rabbine karşı sorumludur.²¹³

İman kavramı emn (ن م ا) kökünden türemiş olup if'âl babından mastardır. Sözlükte *“tasdik etmek, güvenmek, inanmak, birine güven vermek”* gibi anlamlara

²¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim'den Öğütler*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 1991), 161.

²¹¹ el-Fecr 89/27-30.

²¹² Müslim, “İman”, 48. Hadisin metni için bkz. فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْْبُدُوهُ، وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا.

²¹³ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 20/337.

gelir.²¹⁴ Terim olarak iman genellikle “*Hz. Muhammed’in Allah’tan alıp insanlara tebliğ ettiği hususları tasdik ederek kesin bir şekilde inanmak*” anlamında kullanılır.²¹⁵

İman kavramı; Kur’ân’da 800’den fazla yerde geçmekte olup²¹⁶ genellikle tasdik etmek,²¹⁷ kalple tasdik etmeksizin dil ile ikrar etmek,²¹⁸ namaz,²¹⁹ dua,²²⁰ tevhid²²¹, inanmak²²² ve güvenmek²²³ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.

Yüce Kitap’ta, iman edip iyi ameller işleyen kimselerin kurtuluşa ereceği²²⁴ müjdelenirken insanların inanç hususunda irade özgürlüğünün olduğu belirtilir.²²⁵ Bazı âyetler incelendiğinde iman; kalbe atfedilen bir eylem olarak görülmektedir.²²⁶ Bununla birlikte iman ile sâlih amel arasında sıkı bir bağ vardır.²²⁷

Kur’ân’da iman edilmesi gereken hususlar; Allah’a (c.c.), meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve ahiret gününe iman etmek olarak zikredilmiştir.²²⁸ Ancak ehl-i sünnet âlimleri Hadîd sûresinin 22. âyetinde zikredildiği üzere musibetlerin yaratılmadan önce bir kitapta yazılmış olması hususundan yola çıkarak imanın şartlarına altıncı olarak “*kadere, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmak*” maddesini eklemişlerdir.²²⁹

Kur’an’a göre kişinin en temel vazifesi; Rabbine şirk koşmadan iman etmesi, onu hakkıyla tanınması, emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmak suretiyle ona karşı gelmekten çekinmesidir.²³⁰

²¹⁴ İbn Manzûr, “*أمن*”, 13/21; el-İsfahânî, “*أمن*”, 1/90.

²¹⁵ İsmail Karagöz, *Kur’ân’da Dört Kavram*, 3/19.

²¹⁶ Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “*أمن*”, 1/81; ayrıca bkz. İsmail Karagöz, *Kur’ân’da Dört Kavram*, 3/20-23.

²¹⁷ Yûsuf 12/17.

²¹⁸ el-Münâfikûn 63/2-3.

²¹⁹ el-Bakara 2/143.

²²⁰ Yûnus 10/98. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 15/207.

²²¹ Kurtubî, *el-Câmi‘*, 7/321.

²²² et-Tevbe 9/61.

²²³ et-Tevbe 9/94.

²²⁴ el-Bakara 2/2-5.

²²⁵ el-Kehf 18/29.

²²⁶ el-Hucurât 49/14.

²²⁷ el-Bakara 2/82.

²²⁸ İsmail Karagöz, *Kur’ân’da Dört Kavram*, 3/29-30.

²²⁹ İsmail Karagöz, *Kur’ân’da Dört Kavram*, 3/31.

²³⁰ Muammer İpek, “*Kur’ân’a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu*”, *Ekev Akademi Dergisi*, (sayı: 57, 2013), 25-45.

Birçok âyette görüldüğü üzere insanlar Allah'a (c.c.) inanmaya davet edilmiş, bazı âyetlerde ise iman esasları zikredilerek kişinin inanç noktasındaki yükümlülükleri bildirilmiştir.²³¹

Sağlam bir inanca sahip olan mü'min, bir başka ifadeyle İslâm'a tam bir teslimiyet göstererek inanmış kişi, âyetin diliyle kendisi adına kazanımda bulunmuş demektir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ

*“Ey insanlar! Size Rabbinizden Peygamber hak olarak geldi. O halde (ona) iman edin. Bu sizin için daha hayırlıdır.”*²³²

Kur'ân'da ifade edildiğine göre kişinin manevî dünyasındaki huzursuzluğunu ancak Allah'a (c.c.) içtenlikle inanmak ve O'nu zikretmek gidermektedir.²³³ Dolayısıyla insanların samimî bir şekilde iman etmesi dünya ve ahiret mutluluğunun temel şartı olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan Kur'ân'da gerçek iyiliğin öncelikle Yüce Allah'a (c.c.) iman etmek olduğu bildirilmektedir.²³⁴

Yukarıda zikredilen hususlara göre kişinin sorumlu olduğu ilk husus iman noktasında olurken, kullar için en büyük nimet; doğru bir inanca sahip olmaktır.²³⁵

B. Amel Sorumluluğu

Amel kavramı, sözlükte “iş, fiil, çalışma” gibi anlamlara gelirken terim olarak “canlı varlığın bir amaca yönelik yaptığı iş” olarak ifade edilir.²³⁶ Dolayısıyla bilgisiz ve gayesiz yapılan işleri de kapsayan fiil kelimesinden daha özel bir anlam ifade etmektedir.²³⁷

²³¹ el-Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/179, 193; en-Nisâ 4/136, 170-171; el-Mâide 5/111; el-A'râf 7/158; en-Nûr 24/2; el-Hadîd 57/7-8; el-Saff 61/10-11; et-Teğâbün 64/8, 9, 11.

²³² en-Nisâ 4/170.

²³³ er-Ra'd 13/28.

²³⁴ el-Bakara 2/177.

²³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/142-143.

²³⁶ el-İsfahânî, “عمل”, 1/587.

²³⁷ Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/13.

Kur'ân'da ifade edildiğine göre Allah yeri ve göğü, hayatı ve ölümü, insanların hangisinin daha güzel ameller işleyeceklerini denemek için yaratmıştır.²³⁸ Yüce Allah, kulların yapmış olduğu her türlü ameli bilmektedir²³⁹ ve ahiret günü hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkes yaptıklarının karşılığını görecektir.²⁴⁰

Kur'ân ve hadislerde İslâm'ın mü'minlerden yapmalarını beklediği ameller genellikle amel-i sâlih veya hasene kavramlarıyla ifade edilmiştir.²⁴¹ Bunun tam zıddı olarak da ifade edilebilen ameller de genellikle amel-i sû', amel-i gayr-i sâlih ve seyyie gibi isimlerle zikredilmiştir.²⁴²

Allah Rêsulü (s.a.s.), bir hadiste amellerin niyet boyutuna işaret ederek “Ameller niyetlere göredir.” buyurmuştur.²⁴³

Böylece hadiste, yapılan güzel işlerin ancak Cenâb-ı Hakk'ın rızası göz önünde bulundurularak yapıldığında bir değere sahip olacağı vurgulanmıştır.

Kur'ân'da kişinin iyi-kötü yapmış olduğu bütün amellerinden sorumlu olduğuna dair birçok âyet bulunmaktadır.²⁴⁴ Örneğin İsrâ sûresinde bu gerçek şöyle ifade edilir:

وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا

اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

*“Her insanın sorumluluğunu omzuna yükledik. Kıyamet gününde insana açılmış vaziyette önüne koyulacak bir kitap çıkaracağız. (Kıyamet gününde insana) Oku kitabını! Bugün kendine hesap sorucu olarak nefsin yeter. (denir.)”*²⁴⁵

²³⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, 21/112; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/1550.

²³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 17/128.

²⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/534.

²⁴¹ el-İsfahânî, “عمل”, 1/587.

²⁴² el-İsfahânî, “عمل”, 1/587-288.

²⁴³ Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1.

²⁴⁴ el-Enbiyâ 21/47; el-Câsiye 45/28.

²⁴⁵ el-İsrâ 17/13-14.

İmandan sonra en önemli husus, kişiyi Yüce Rabbimiz'in rızasına ulaştıracak ve ahiret hayatı için faydalı olacak davranışlarda bulunmaktır.²⁴⁶ Kur'ân'da birçok âyette, iman ile amel kavramı peşpeşe zikredilerek bu ikisinin birbiriyle aralarındaki sıkı anlam ilişkisi üzerinde durulmuştur.²⁴⁷ Dolayısıyla kişinin dinin inanç esaslarına iman etmesinin yanında iyi ameller işlemesi de çok önemli bir husustur.

Kur'ân'da iman etmeyen kimselerin amellerinin boşa gideceğinin bildirilmesi ise iman ile amelin bütünlük ilişkisini ortaya koymaktadır.²⁴⁸ Diğer yandan kişinin inançlarına uygun hareket etmesi onun samimiyetini ortaya koymaktadır. Kur'ân'da kutsallığına inandıkları Tevrat'ın içindeki bilgilerle amel etmeyen Yahudi din adamları, inançlarının gereği gibi davranmamaları sebebiyle ağır bir şekilde eleştirilmektedir.²⁴⁹ Nitekim âyette onlarla ilgili şöyle bir benzetme yapılmaktadır:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

*“Tevrat’la yükümlü tutulup da onun (gereği gibi) amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan merkebin durumu gibidir.”*²⁵⁰

Âyette görüldüğü üzere Tevrat'ın hükümleriyle sorumlu oldukları halde onunla amel etmeyenler böyle çarpıcı ve ağır bir ifadeyle betimlenmişlerdir. Kur'ân, ilmiyle amel etmeyen Yahudi din adamlarını böyle tanımlarken sonrasında onları bu tavırları sebebiyle zalim olarak vasıflandırmaktadır.²⁵¹

Yukarıdaki âyette vurgulandığı üzere sırtında ciltlerce kitap taşıyan bir merkebe kitapların ve içindeki bilgilerin nasıl bir faydası olmuyorsa dinin hükümlerini bilip onunla amel etmeyenlere de sahip oldukları dinî bilgilerin bir faydası olmayacaktır. Dolayısıyla Kur'ân'ı okuyan ancak onu anlayıp uygulamak için çabalamayan ve içindeki hükümlerle hayatına yön veremeyen kimselere de bildikleri

²⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 5/183.

²⁴⁷ Bkz. el-Bakara 2/25, 82, 277; Âl-i İmrân 3/57; en-Nisâ 4/57, 122; el-A'râf 7/42; Hüd 11/23; İbrâhîm 14/23; Tâhâ 20/75; el-Hac 22/14; el-Mü'minûn 23/47.

²⁴⁸ el-A'râf 7/147.

²⁴⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1105.

²⁵⁰ el-Cuma 62/5.

²⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1105.

şeylerin faydasının olduğunu düşünmek bu âyetin vermek istediği mesaj ile çelişmektedir.

Kur'ân'da bildirildiğine göre dünyada Cenâb-ı Hakk'ın rızasına uygun olmayan işler yapan kimseler mahşer günü çaresizce başlarını öne eğecek ve şöyle yalvaracaklar:

رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ

*“Rabbimiz, gördük ve işittik! Şimdi bizi (dünyaya) geri gönder de iyi ameller işleyelim, çünkü artık kesin olarak inandık.”*²⁵²

Sonuç olarak Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe inanan, Hz. Muhammed'i peygamber olarak tasdik eden kişinin inanç hususunda olduğu gibi inançların eyleme dönüşme biçimi olan amel noktasında da bazı sorumlulukları vardır.

Şimdi, kişinin dinî sorumluluk gereği yapmakla mükellef olduğu birtakım amelleri kısaca ele alacağız. Bu bağlamda İslâm'ın temel şartları olarak da bilinen namaz, oruç, hac gibi belli başlı ibadetleri değerlendireceğiz. Ancak kişinin amel noktasında sorumlu olduğu şeylerin bunlardan ibaret olmadığını altını çizmek istiyoruz.

Kişinin Allah'a (c.c.) karşı kulluk görevlerini yerine getirmek için yapmakla yükümlü olduğu amelleri İslâm'ın beş temel esası bağlamında ele alacak olursak ilk sırada namaz ibadeti gelmektedir.²⁵³ Ancak mü'minlerin bu ibadeti yerine getirmeden önce namaz ile alakalı birtakım görevleri yerine getirmiş olması gerekmektedir. Bunlar, namazın şartları olarak bilinmekte olup bu şartlar on iki tanedir.²⁵⁴

Kişiyi kötü huylara ve ahlâksızlıklara karşı koruyucu bir vasfı bulunan namazın önemi âyette şöyle vurgulanmaktadır:

²⁵² es-Secde 32/12.

²⁵³ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350-357.

²⁵⁴ Yaşaroğlu, “Namaz”, 355-356.

أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ
وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor.”²⁵⁵

Âyette ifade edildiğine göre kişi, samimî bir şekilde kıldığı namaz sayesinde bütün kötü söz ve fiilleri işlemekten korunma fırsatını yakalayabilir.²⁵⁶

Âyette vurgulanan bir başka husus da namazın, kişiyi Allah'a (c.c.) yaklaştıran bir fonksiyonunun bulunuyor olmasıdır.

ez-Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre kişi, namaz kılarak Allah'ı hatırladığında Rabbiyle arasındaki bağı kuvvetlendirmiş olur.²⁵⁷

Kur'ân'da namaz ibadeti, mü'minlerin temel vasıfları arasında sayılarak “Onlar namazı kılanlardır.”, “Onlar namazda huşû içindedirler.” ve “Onlar namazı muhafaza ederler.” gibi ifadelerle mü'minlerin en temel ibadetlerinden birinin namaz olduğu hususuna işaret edilmektedir.²⁵⁸

Hz. Peygamber, kişinin ahirette hesabını vereceği ilk hususun namaz olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁹ Bu itibarla namaz, kişinin Rabbine karşı imandan sonraki en önemli vazifesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kişinin yerine getirmekle yükümlü olduğu temel görevlerinden bir diğeri zekât ibadetidir. Zekât sözlükte, “artma, artıma; övgü ve bereket” mânâlarına gelirken terim olarak, “Kur'ân'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan

²⁵⁵ el-Ankebût 29/45.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/74.

²⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/820.

²⁵⁸ el-Bakara 2/3, 177; ayrıca bkz. en-Nisâ 4/162; el-Mâide; 5/55; el-En'âm 6/92; et-Tevbe 9/71; er-Ra'd 13/22; el-Hac 22/35,41; el-Mü'minûn 23/2,9; en-Nûr 24/37; en-Neml 27/3.

²⁵⁹ Tirmizî, “Mevâkıt”, 188.

Müslümanların malından alınan belli bir pay.” olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁰ Sadaka kelimesi âyette zekâtla eş anlamlı olarak kullanılmış olsa da genellikle hadislerde ve daha çok örfte mecburî olmayan gönüllü ödemeleri içine alacak şekilde genel kullanım kazandığı görülmektedir.²⁶¹

Zekâtın birçok âyette namazın hemen akabinde emredilmesi, bu ibadetin namaz gibi kişi üzerindeki özel fonksiyonuna işaret etmektedir.²⁶² Hz. Peygamber’in zekâtı dinin temel ibadetlerinden biri olarak zikretmiş olması da bu amelin önemini açıkça göstermektedir.²⁶³

Kur’ân’da zekât ibadeti, mü’minlerin temel vasıflarından biri olarak zikredilmiş ve Cenâb-ı Hakk’ın hoşnutluğuna vesile olması bakımından bu amelin önemine işaret edilmiştir.²⁶⁴

Allah (c.c.), güzel bir sözün, insanların onuru incitilerek yerine getirilen sadakadan daha üstün olduğu bildirmektedir.²⁶⁵ Bu itibarla kişinin, zekât ve sadaka gibi amelleri yerine getirirken karşı tarafı rencide edici birtakım davranışlardan kaçınması gerekmektedir.

Oruç da namaz ve zekât gibi Müslümanların önemli ibadetlerinden birini oluşturmaktadır.²⁶⁶ Nitekim bu ibadet, âyette belirtildiği gibi mü’minlere farz kılınmış bir ibadettir:

*“Ey iman edenler! Sizden öncekilere oruç farz kılındığı gibi sakınasınız diye size de belli günlerde oruç farz kılındı.”*²⁶⁷

Zikrettiğimiz bu âyette dikkat çekici bir husus olarak orucun kişiler üzerindeki etkisi vurgulanmak için “*sakınma*” ifadesinin kullanılmış olmasıdır. Zira oruç; insanın şehvetine yenilmeyip kendini kötü şeylerden alıkoymasını gibi fonksiyonları içermesi

²⁶⁰ Mehmet Erkal, “Zekât” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2013), 44/197.

²⁶¹ Erkal, “Zekât”, 44/197.

²⁶² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 1/572.

²⁶³ Buhârî, “Zekât”, 1.

²⁶⁴ el-Mü’minûn 23/1, 4; el-A’râf 7/156.

²⁶⁵ el- Bakara 2/264.

²⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*; 3/121.

²⁶⁷ el- Bakara 2/183-184.

bakımından günahlardan kaçınma noktasında adeta koruyucu bir kalkan görevi görmektedir.²⁶⁸

Allah Resulü (s.a.s.), diğer amellerin insanın kendisi için olduğunu ancak orucun sadece Allah (c.c.) için olduğunu ve mükâfatının da bu sebeple özel olduğunu müjdelemektedir.²⁶⁹ Binaenaleyh oruç, kulun Rabbine karşı yerine getirmesi gereken önemli bir vazifesidir.

Kişinin, Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmak için yerine getirdiği önemli görevlerden birisi de hac ibadetidir.²⁷⁰

Nitekim Âl-i İmrân sûresinde zikredildiği üzere imkânı olan kişilerin hacetmesi; Allah (c.c.) için yerine getirilmesi gereken önemli bir görevdir:

*“Orada apaçık deliller, İbrâhim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gücü yeten kimsenin hacetmesi, Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilsin ki Allah (c.c.) bütün âlemlerden müstağnidir.”*²⁷¹

Kişinin, hac ve umre ibadetini yerine getirdiği esnada sorumluluk bilinciyle hareket ederek nefsânî duygularını dizginlemesi, günahlardan uzak durması, başkalarının kalbini kırmaktan ve ibadetin ruhuna zarar verebilecek tavırlardan kaçınması gibi hususlar bu ibadetlerin insana kazandıracığı derece bakımından önem arz etmektedir.²⁷²

Hz. Peygamber’e en faziletli amel hangisidir diye sorulması üzerine şöyle cevap vermiştir: *“Allah’a (c.c.) imandır.”* İmandan sonra hangisinin daha faziletli olduğu sorulunca da Allah Resulü (s.a.s.), *“Allah (c.c.) yolunda cihat etmektir.”* buyurmuştur. Üçüncü kez hangi amelin daha faziletli olduğu sorulunca da Allah Resulü (s.a.s.), *“Makbul bir hacdır.”* buyurarak bu ibadetin önemini vurgulamıştır.²⁷³

²⁶⁸ Beğavî, *Tefsîru'l-Beğavî*, 1/195; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/77.

²⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/123.

²⁷⁰ el-Bakara 2/197; Buhârî, “İman”, 26.

²⁷¹ Âl-i İmrân 3/97.

²⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5/177-182.

²⁷³ Buhârî, “İman”, 26.

Dolayısıyla hac ibadeti; namaz, oruç, zekât gibi kişinin Cenâb-ı Hakk'a karşı yükümlü olduğu önemli kulluk görevlerinden biridir. Mü'min, bu tür ibadetleri yerine getirmek suretiyle Rabbine karşı sorumluluk bilincini ve samimî duygularını sürekli diri tutabilecektir.

Sonuç olarak insanın Allah'a (c.c.) ve diğer hususlara iman etmesinden sonra inancın bir gereği olarak faydalı işlerde bulunması ve Rabbine ibadet etmesi kulluk görevlerinden birini oluşturmaktadır.

C. Musibetlere Karşı Sabretmek

Kur'ân'a göre Allah (c.c.), kullarını imtihan gereği açlıkla, hastalıkla, mal ve can kaybı ile sınamaktadır.²⁷⁴ Kişinin başına türlü türlü sıkıntıların gelmesi onu bazı noktalarda zorlasa da bu zorluklar ve sıkıntılar karşısında kulun sabır ile Allah'tan yardım istemesi emredilmektedir.²⁷⁵

Sabır, “Sıkıntı ve belaların verdiği acılardan Allah'ın dışında hiçbir varlığa şikâyetle bulunmamak” şeklinde tanımlanmıştır.²⁷⁶ Sabır, bazı ayetlerde oruç, cesaret ve rıza anlamlarında kullanılırken bazı yerlerde de gerçek anlamında²⁷⁷ kullanılmaktadır. Örneğin namazı dosdoğru kılan, kendisine verilenlerden Allah yolunda infâk eden, kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranların önde gelen özelliği başlarına gelen musibetlere karşı sabretmeleridir.²⁷⁸

Mü'min bir kimsenin, karşılaştığı zorluklara ve musibetlere göğüs germesi; Hz. Peygamber'in diliyle hayırdır. Nitekim Allah Resulü (s.a.s.) sabreden kişilerin durumlarını şöyle açıklamaktadır:

عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَاكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ؛ إِنَّ أَصَابَتَهُ سَرَاءٌ

شَكَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتَهُ ضَرَاءٌ صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ

²⁷⁴ el-Bakara 2/155-157.

²⁷⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 3/219-220.

²⁷⁶ Cürcânî, “Sabır”, 112.

²⁷⁷ Bkz. el-Bakara 2/153, 175; Sâd 38/6; el-Furkân 25/42.

²⁷⁸ el-Bakara 2/177; er-Ra'd 13/22.

“Mü’minin durumu ne güzeldir. Onun her hâli kendisi için hayırdır ve bu hal sadece mü’minde vardır. Nitekim sevinecek bir şey olursa şükreder, bu onun için hayırdır. Eğer başına bir musibet gelirse bu durumda sabreder, bu onun için hayırdır.”²⁷⁹

Dolayısıyla kişi, başına gelen birtakım olaylar karşısında sorumluluk bilinciyle hareket ederek sabretmeli ve her türlü sıkıntıda içtenlikle Rabbine yönelmelidir.

Kur’ân, insanlara başlarına gelen sıkıntılar karşısında namaz ve sabır ile Allah’tan yardım istemelerini emretmektedir.²⁸⁰ Musibetler karşısında namaz ile Allah’tan yardım istenmesinin tavsiye edilmesi de bu ibadetin, kişinin psikolojisini olumlu yönde etkilemesi bakımından önemini ortaya koymaktadır.

Kişi, karşılaştığı sorun ve problemlerde Allah’a (c.c.) karşı isyankâr davranışlar sergilemeyip sabrettiği takdirde neticesi Hz. Peygamber’in diliyle şöyle olacaktır:

مَا يُصِيبُ الْمُؤْمِنَ مِنْ وَصَبٍ وَلَا نَصَبٍ، وَلَا سَقَمٍ وَلَا حَزَنٍ
حَتَّىٰ أَهْمَ يُهْمُهُ إِلَّا كُفِّرَ بِهِ مِنْ سَيِّئَاتِهِ

“Yorgunluk, hastalık, sıkıntı, zorluklar ve ayağa batan dikene varıncaya kadar mü’minin başına gelen her musibet, kişinin günahlarının bağışlanmasına bir vesiledir.”²⁸¹

Allah Resulü (s.a.s.), insanın içinde bulunduğu sıkıntılı zaman ve durumlarda sabretmeyerek ölmeyi temenni etmesini yasaklamış, mü’minlere başlarına gelen musibetlerin hayırlara vesile olmasını Allah’tan isteyerek dua etmelerini tavsiye etmiştir.²⁸²

²⁷⁹ Müslim, “Zühd”, 64.

²⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu l-Gayb*, 4/159; Neseî, *Medârik*, 1/143.

²⁸¹ Müslim, “Birr”, 49.

²⁸² Buhârî, “Merdâ”, 19.

Sonuç olarak kişi, içinde bulunduğu zaman ve durum ne şekilde olursa olsun bütün zorluklarda Allah'a (c.c.) yönelerek sıkıntılarına karşı sabretmeli, dünyanın bir imtihan yeri olduğunun bilinciyle Rabbinden yardım istemelidir.

D. İnsanın Rabbine Şükretmesi

Evrinde muazzam bir denge kurulmuş; yerde, denizde ve göklerde sayısız nimetler insanoğlunun hizmetine verilmiştir.²⁸³ Ancak Kur'ân'a göre birçok insan bütün bu nimetlere karşılık Rabbine nankörlük etmektedir.²⁸⁴

Kur'ân'da göz, insanlara verilen sayısız nimetler karşın ondan Rabbine şükretmesi ve O'na kulluk görevlerini içtenlikle yerine getirmesi istenmektedir.²⁸⁵ Şükür terim olarak *“Allah'tan (c.c.) veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten ötürü minnettar olma, nimete söz ve fiil ile karşılık verme, Allah'a (c.c.) itaat edip günahlardan sakınmak suretiyle nimetin gereği gibi davranma”* gibi anlamlara gelmektedir.²⁸⁶

Allah'a (c.c.) şükretmek kulun sorumlu olduğu hususlardan birisi olmasının yanında sâlih amel olarak da vasıflandırılabilir.²⁸⁷

Kur'ân'da insanların Rablerine karşı şükür görevini yerine getirmemeleri Allah'a (c.c.) karşı nankörlük olarak ifade edilmektedir:

*“Beni anın ki ben de sizi anayım ve bana şükredin, nankörlük etmeyin.”*²⁸⁸

Hz. Peygamber, şükreden bir kul olabilmek için şöyle dua etmiştir:

اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ

²⁸³ İbrâhim, 14/32-34.

²⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/63-64.

²⁸⁵ Lokmân 31/20; en-Nahl 16/78.

²⁸⁶ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/259.

²⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6/250.

²⁸⁸ el-Bakara 2/152.

“Allah’ım! Seni zikretmek, sana şükretmek ve sana güzel ibadet etmek hususunda bana yardım et.”²⁸⁹

Hadiste görüldüğü üzere Hz. Peygamber’in şükür konusunda Allah’tan yardım talep etmesi, şükretmenin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Allah Resulü’nün zikir ve ibadet gibi insanın temel vazifeleriyle birlikte şükürü de zikretmesi bu önemi doğrulamaktadır.

Kur’an’da şükredenın yalnızca kendi faydası için şükredeceği, Cenâb-ı Hakk’ın kullardan gelecek şükre ihtiyacı olmadığı vurgulanmaktadır:

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غِيٌّ حَمِيدٌ

“Muhakkak ki biz, vaktiyle Lokmân’a şu hikmeti vermiştik: Allah’a (c.c.) şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.”²⁹⁰

Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadisler bağlamında denilebilir ki kişi, şükür vazifesini Rabbinin şanına yaraşır şekilde yerine getirmeye çalışmalı ve bu hususta dua ederek Allah’tan yardım istemelidir.

E. Tevekkül

Tevekkül terim olarak “bir kimsenin kendini Allah’a (c.c.) teslim etmesi, işlerinde Cenâb-ı Hakk’ı vekil kılıp O’na güvenmesi” anlamına gelmektedir.²⁹¹

Kur’an’a göre tevekkül, mü’min bir kişinin öne çıkan vasıflarından birisidir. Nitekim Enfâl sûresinde mü’minler şöyle tanımlanır:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا

وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

²⁸⁹ Ebû Dâvud, “Salât”, 361.

²⁹⁰ Lokmân 31/12.

²⁹¹ Mustafa Çağrıncı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1.

“Mü’minler öyle kimselerdir ki Allah (c.c.) anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onlara Allah’ın âyetleri okunduğunda imanları artar ve onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.”²⁹²

Âyette ifade edildiği üzere Allah’a (c.c.) inanmış bir mü’min Rabbine dayanıp güvenmelidir.²⁹³ Yine başka bir âyette insanlara tevekkül şöyle tavsiye edilir:

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Artık karar verip azmettiğin zaman Allah’a (c.c.) tevekkül et. Şüphesiz Allah (c.c.) kendisine dayanıp güvenenleri sever.”²⁹⁴

Âyete göre kişinin bir işi yapmadan önce insanlarla istişare yapmasında fayda vardır. Bununla birlikte âyette vurgulanan bir diğer husus, kişi bir konuda karar verdiğinde artık o konuda kararlılık göstermeli ve Rabbine tevekkül etmelidir.²⁹⁵

Kur’ân’da ifade edildiği üzere insan Rabbine tevekkül ve teslimiyet gösterdiği takdirde Allah (c.c.) o kimsenin işlerini kolaylaştıracak ve ona hiç ummadığı kapılar açacaktır.²⁹⁶

Bu itibarla kul her türlü zaman ve durumda Rabbine teslim olmalı ve ona itimat etmelidir.²⁹⁷

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ

“Mûsâ’ya, ‘Kullarımı geceleyin yürüt. Çünkü siz takip edileceksiniz.’ diye vahyettik.”²⁹⁸

²⁹² el-Enfâl 8/2.

²⁹³ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, 13/387.

²⁹⁴ Âl-i İmrân 3/159.

²⁹⁵ Şevkânî, *Fethu l-Kadîr*, 1/251.

²⁹⁶ Neseî, *Medârik*, 1/1234.

²⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu l-Gayb*, 9/69.

²⁹⁸ eş-Şuarâ 26/52.

Rivâyete göre Hz. Mûsâ, kendisine inananlarla birlikte Firavun'un baskı ve zulümlerinden kurtulmak için Mısır'dan çıkmak isteyince Allah (c.c.) ona izin vermiş ancak takip edileceklerini haber vererek tedbirli bir şekilde şehirden çıkmalarını emretmiştir.²⁹⁹ Nitekim Mûsâ (a.s.) ve ona tabi olanlar bütün tedbirlerini alıp gece yola koyulmuştur. Ancak Firavun, ordusuyla onları takibe başlamış, Kızıldeniz'in kenarında onlara yetişmiş ve mü'minlerin kaçacak bir yeri kalmamıştır.³⁰⁰

Hz. Mûsâ, zor durumlarda Cenâb-ı Hakk'ın kendisine gönülden teslim olan kullarıyla birlikte olduğu gerçeğini hatırlamış ve bu tevekkülün neticesini elde etmiştir.³⁰¹ Nitekim deniz ortadan ikiye ayrılıp Hz. Mûsâ ve inananlar için bir yol olmuş, onlar geçip kurtulurken Firavun ve adamları boğulmuştur.³⁰²

İşte yukarıda zikredilen hususlara göre mü'min bir kişinin içinde bulunduğu şartlar ne derece ağır olursa olsun Rabbinden ümit kesmemesi, Allah'a (c.c.) tevekkül etmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Hz. Mûsâ kıssasında görüldüğü üzere kişinin tevekkülden önce gereken tüm tedbirleri alması da sorumluluk bilincinin bir gereğidir.

II. KİŞİNİN KENDİSİNE VE AİLESİNE KARŞI BAZI VAZİFELERİ

Kur'an'da insanın sosyal açıdan da sorumlulukları bulunduğuna işaret eden bazı âyetler mevcuttur. Bu bağlamda şu âyeti zikredebiliriz:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

*“Siz, insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyar ve Allah'a (c.c.) inanırsınız.”*³⁰³

Hz. Peygamber de çoban benzetmesi ile bireyin ailesine ve çevresine karşı birtakım sorumlulukları taşıdığını bildirmektedir:

²⁹⁹ Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân*, 19/350.

³⁰⁰ Şevkâni, *Fethu 'l-Kadîr*, 1/1057.

³⁰¹ eş-Şuarâ 26/60-66.

³⁰² Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 24/138; Şevkâni, *Fethu 'l-Kadîr*, 1/1058.

³⁰³ Âl-i İmrân 3/110.

أَلَا كُتُّكُمْ رَاعٍ، وَكُتُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ، وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ، وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ،
أَلَا فَكُتُّكُمْ رَاعٍ، وَكُتُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinizin altındakilerden sorumlusunuz. Devlet reisi bir çobandır. Erkek, ailesinin çobanıdır. Kadın, kocasının evi ve çocukları için çobandır. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlık yaptıklarınızdan sorumlusunuz.”³⁰⁴

Hadiste çoban benzetmesiyle kişinin ailesine karşı sorumlulukları olduğu vurgulamaktadır. Ayrıca hadiste sadece erkeğin değil kadınların ve hizmetlilerin de sorumlu olduğunun ifade edilmesi bizi bu görevin bütün bireyleri kapsadığı gerçeğine götürmektedir.

Bu itibarla kişinin ailesine karşı taşımış olduğu bazı sorumlulukları değerlendireceğiz. Ancak öncesinde bireyin kendisine karşı bazı görevlerini inceleyeceğiz. Zira kendisine karşı sorumluluk bilinci taşımayan kimselerin başkalarına karşı da bu bilinci taşıması pek mümkün görünmemektedir.

A. Kişinin Kendisine Karşı Sorumlulukları

1. Nefsi Terbiye Etmek

İnsanın bireysel açıdan yapması gereken birtakım sorumlulukları vardır. Kişinin öncelikle nefsini kötü huy ve davranışlardan arındırması gerekir ki böylece sorumluluğunu yerine getirebilecek, Rabbine layık bir kul olabilecek ve kurtuluşa erebilecektir.³⁰⁵ Bu itibarla kişinin nefsini terbiye etmesi büyük önem arz etmektedir.

³⁰⁴ Müslim, “İmâret”, 20.

³⁰⁵ eş-Şems 91/9.

Nefs kelimesi sözlükte “*ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden ve bedenden kaynaklanan süflî arzular*” gibi çeşitli anlamlar ifade etmektedir.³⁰⁶

Kur’ân’da nefis kelimesi bazı âyetlerde ruh anlamında,³⁰⁷ bazı âyetlerde ise zat ve öz varlık mânâsında³⁰⁸ kullanılmıştır.

Tasavvufta nefis kavramını şer ve günahın kaynağı olan, kötülüğü emreden nefis şeklinde değerlendirenler vardır.³⁰⁹ “*Sana gelen iyilik Allah’tan, başına gelen kötülük ise nefisindedir.*”³¹⁰ âyeti bu anlayışa kaynaklık etmektedir. Yine bu çerçeveden yola çıkarak nefis, insanın içindeki en büyük düşman ve şeytanın iş birlikçisi sayılmaktadır.³¹¹ Mutasavvıfların çoğuna göre bir bedende bir tek nefis bulunmakta olup kötülüğü emretme (emmâre), kötülüğü kınama (levvâme), razı olma (râziye) gibi hususlar bu nefsin özelliklerindedir.³¹² Mutasavvıflar kişinin nefisini terbiye etmesi noktasında az uyumak, az yemek, az konuşmak ve insanların eziyetlerine katlanmak gibi birtakım tavsiyeler de bulunmaktadır.³¹³

Şems sûresinde işaret edildiği üzere nefsinin isteklerine boyun eğen ve sorumluluk bilincine aykırı hareket eden kimseler hüsrana uğramaktadırlar:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَكَّبَهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيَهَا

“*Nefisini (kötülüklerden) arındıran kurtulaşa ermiştir. Onu kötülüklerle boğan da ziyan etmiştir.*”³¹⁴

³⁰⁶ İbn Manzûr, “nfs”, 6/233-234; Konuyla alakalı daha fazla bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/526.

³⁰⁷ el-En‘âm 6/93.

³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/28, 30.

³⁰⁹ Uludağ, “Nefs”, 32/528.

³¹⁰ en-Nisâ 4/79.

³¹¹ Muhâsibî, *er-Riâye*, 384-385.

³¹² Uludağ, “Nefs”, 32/528.

³¹³ Süleyman Uludağ, “Riyâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/144.

³¹⁴ eş-Şems 91/9-10.

Hız. Peygamber (s.a.s.) bu âyeti okuduktan sonra duraklamış ardından şöyle dua etmiştir:

*“Allah’ım nefsimi takvâsını ver. Sen o nefsin velisi ve mevlâsısın. Nefsimi temizle. Sen nefsi temizleyenlerin en hayırlısısın.”*³¹⁵

Bir başka âyette ise insanlara nefislerini terbiye etmeleri, böylece cehennem ateşinden kendilerini korumaları şöyle tavsiye edilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ
لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

*“Ey İman Edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında acımasız, güçlü, Allah’ın emirlerine karşı gelmeyen ve kendilerine emredilene yapan melekler vardır.”*³¹⁶

Âyetten de anlaşılacağı gibi kişi hem kendisine hem de ailesine karşı sorumlu olup, öncelikle nefsini daha sonra da yakınlarını günah ve hatalara karşı koruması gerekmektedir. Dolayısıyla insanın nefsini terbiye edip Cenâb-ı Hakk’ın rızasını uygun yaşayan bir kul ve erdemli bir birey olmak için bu hususta çabalaması önem arz etmektedir. Hız. Peygamber bir hadiste bu konuya şöyle işaret etmektedir:

الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَتَّى عَلَى اللَّهِ

*“Akıllı kişi nefesine sahip çıkan ve ölümden sonrası için çalışandır. Zavallı kişi ise nefsinin arzu ve isteklerine göre hareket eden ve buna rağmen hala Allah’tan iyilik temenni edendir.”*³¹⁷

Allah Resulü (s.a.s.) veda haccında şöyle buyurmuştur:

³¹⁵ Müslim, “Zikir”, 73. Hadisin metni için bkz. اللَّهُمَّ آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا، وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرٌ مِنْ رَكَّاهَا، أَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلَاهَا.

³¹⁶ et-Tahrîm 66/6.

³¹⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 31.

وَالْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

“Mücâhid, Allah’a (c.c.) itaat hususunda nefsinin isteklerine karşı mücadele eden kimsedir.”³¹⁸

Yukarıdaki hadiste nefsini terbiye noktasında mücadele eden kimsenin mücâhid olarak tanımlanması bu hususun ne kadar önemli bir görev olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan hadiste nefsinin hevâ ve heveslerine karşı çıkan kimselerin mücahid olarak nitelenmesi, nefsi terbiye etmenin kolay bir durum olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak insanda kötülüğü emreden nefis bulunmakta olup kişi nefsinin arzu ve isteklerine karşı koyarak kendisini kötülüklerden arındırması önem arz etmektedir. Böylece temiz bir kalp ile gelenlerin kurtulacağı ahiret gününe hazırlanmış olabilir.³¹⁹

2. Sağlığı ve Bedeni Korumak

Kur’ân’da ve hadislerde insana, ona emanet olarak verilmiş olan bedenini ruhsal ve fiziksel hastalıklardan koruması, kendisini bilerek tehlikeye atmaması, sağlığını bozacak şeylerden dikkatle kaçınması tavsiye edilmektedir.³²⁰

Bedensel ve ruhsal sağlığının önemini vurgulayan Hz. Peygamber, bu konuda insanlığa şöyle uyarıda bulunmuştur:

نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ؛ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ

“İki nimet vardır ki insanların çoğu (kıymetini bilme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman.”³²¹

Hadiste ifade edildiği üzere çoğu insan, sağlığının kıymetini ve geçip giden zamanın değerini yeterince bilemeden ömrünü tüketmektedir. Dolayısıyla kişinin

³¹⁸ Tirmizî, “Fedâilü’l-Cihâd”, 2.

³¹⁹ eş-Şuarâ 26/ 88-89.

³²⁰ el-Bakara 2/195; Müslim, “İman”, 175.

³²¹ Buhârî, “Rikak”, 1.

sağlığını koruması ve vaktini israf etmemesi bireyin kendisine karşı önemli bir vazifesidir.

Bir başka hadiste Hz. Peygamber, sahabîden gündüzleri oruç tutup gece de sabaha kadar ibadet eden bir kimseyi uyarılmış ve bedenlerin de sahibi üzerinde hakkı olduğunu ifade ederek insanlara beden sağlığını korumalarını öğütlemiştir.³²² Allah Resulü'nün (s.a.s.) bu tavsiyesinden yola çıkılarak ibadet dahi olsa sağlığı bozabilecek her türlü tutum ve davranıştan uzak durmanın insanın önemli bir görevi olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sağlığı korumak için kişinin dikkat etmesi gereken konuların başında temizlik geldiği söylenebilir. İslâm peygamberi, bu konunun üzerinde önemle durmuş ve maddî temizlik ile manevî temizliğin bir bütün olduğunu vurgulayarak temizliğin peygamberlerin bir sünneti olduğunu ifade etmiştir.³²³

Kişinin sağlığını koruma göreviyle alakalı dikkat etmesi gereken bir diğer husus ise yediği ve içtiği şeylerin temiz olanını tercih etmesidir. Nitekim Yüce Allah, insanlara verdiği rızıkların helal ve temiz olanlarından tüketmesini emretmiştir.³²⁴

Kur'ân'da şarap, alkol gibi sarhoşluk verici şeyler haram kılınmış, zararlarından bahsedilmiş, bunların şeytan işi birer pislik olduğu bildirilmiş ve bunlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir.³²⁵ Zira içki gibi temiz olmayan şeylerin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri bugün açıkça bilinen bir gerçektir.

Kişinin beden sağlığını koruma konusunda olduğu gibi ruhsal sağlığını koruma sorumluluğu da büyük önem arz etmektedir. Bireyin sağlam bir dinî inanca sahip olması onun ruhsal sağlığı noktasında önemli bir role sahiptir.³²⁶ Bu itibarla Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe iman etmek, başa gelen sıkıntılara sabretmek ve kadere

³²² Buhârî, "Savm", 54.

³²³ Müslim, "Taharet", 49, 50.

³²⁴ el-Bakara 2/168,172; el-Mâide 5/87, 88, 100.

³²⁵ Taberî, *Câmi' u 'l-Beyân*, 10/564.

³²⁶ Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (sayı: 23, 2007), 87.

inanmak gibi inanç ile ilgili hususlar, kişinin ruhsal sağlığına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.³²⁷

3. İsrâf ve Cimrilikten Kaçınmak

Kişinin, verilen nimetlere karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesi bakımından gözünden kaçırmaması gereken önemli bir nokta da israf ve cimrilik gibi kötü fiillerden uzak durmasıdır.³²⁸

İsrâf genel olarak inanç, söz ve fiillerde dinin, aklın veya geleneklerin uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmayı, maddî imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder.³²⁹ Cimrilik ise genel olarak mal biriktirme tutkusuyla karşılıksız harcama ve hayır yapmaktan kaçınma eğilimi olarak tarif edilir.³³⁰

Kur’ân’da, bu iki kötü hasletten kaçınmak suretiyle orta bir yol izlemek mü’minlerin bir vasfı olarak anlatılmaktadır.³³¹ Bu itibarla kişinin harcamalarında ölçülü olması hem kendi menfaati açısından hem de Allah’a (c.c.) içtenlikle itaat etmenin bir gereği olarak dikkat etmesi gereken konular arasındadır.

Allah (c.c.), kullarına temiz ve helal olan nimetlerden faydalanmalarını emrederken israf etmeyi yasaklamıştır:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey Âdemoğulları! Mescide her girdiğiniz de elbiselerinizi güzelce giyinin, yiyin ve için fakat israf etmeyin. Şüphesiz ki Allah (c.c.), israf edenleri sevmez.”³³²

Kurtubî (ö. 671/1273) bu âyetin tefsirinde yemek yemenin ölçüsüyle ilgi olarak şu yorumda bulunur; “Kişi, az yemek yediği zaman vücudu sağlıklı, hastalıklara karşı

³²⁷ Köylü, “Ruh Sağlığı ve Din”, 88-89.

³²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 2/548.

³²⁹ Cengiz Kallek, “İsrâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/178.

³³⁰ Mustafa Çağrı, “Cimrilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/4.

³³¹ el-Furkân 25/67.

³³² el-A’râf 7/31.

dirençli, zihni berrak olur.”³³³ O, Tirmizî’ye dayandırdığı rivâyette bu konuda şu hadisi de zikretmiştir:

“*Âdemoğlu, karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır. Hâlbuki Âdemoğluna belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Yemek ihtiyacı olduğunda kişi, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içmeye, üçte biri de nefes almak için ayırsın.*”³³⁴

Dolayısıyla doyuncaya kadar yemek yenmesi yerine açlık duygusunu giderip az yemeye özen göstermek sağlıklı beslenme bakımından önemlidir.

İslâm, her konuda ölçülü olmayı ilke edinen bir dindir. Hz. Peygamber’in vurguladığı gibi kul, sadece nimeti kullanma hususunda değil ibadetlerde hatta kelâmda bile orta yollu olması gereklidir.³³⁵

Kur’ân’da, orta yollu bir şekilde davranmayıp harcamada aşırıya kaçan kimselerin, yapmış olduğu israf sebebiyle şeytan gibi nankörce davrandıkları vurgulanmaktadır:

إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا

“*Şüphesiz saçıp savuranlar, şeytanın kardeşleridir. Şeytan da Rabbine karşı çok nankördür.*”³³⁶

er-Râzî (ö. 606/1210), bu âyetin tefsirinde, israf eden kimsenin kendisine verilen nimetleri Cenâb-ı Hakk’ın rızasına uygun olmayan bir şekilde kullandığı için şeytanın özelliği olan *kefûr* sıfatını üzerinde taşıdığını belirtmektedir.³³⁷

Hz. Peygamber, abdest alırken suyu gereksiz şekilde kullanan bir sahabîyi ikaz etmiş, o sahabînin “*Abdestte de israf olur mu?*” diye sorması üzerine; “*Nehir*

³³³ Kurtubî, *el-Câmi*, 9/196.

³³⁴ Tirmizî, “Zühd”, 47.

³³⁵ Buhârî, “Nikâh”, 1.

³³⁶ el-İsrâ 17/26-27.

³³⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/195.

kenarında abdest alsan bile.” diye yanıtlamıştır.³³⁸ Bu uyarı; itidalli olmanın ne derece önemli olduğunu anlatan çok vecîz bir ifade olarak bu hususta kişiye yol göstermektedir.

Kur’ân’da israf gibi cimriliğin de kötü bir vasıf olduğu anlatılmış ve bu kötü huydan uzak duran kimselerin kurtuluşa ereceği ifade edilmiştir.³³⁹ Bu nedenle kişinin israftan kaçınması gerektiği gibi cimrilikten de sakınması gerekmektedir. Kişi israf ve cimrilikten kaçınarak bu ikisinin ortası bir noktada hareket etmeli, Cenâb-ı Hakk’ın kendisine verdiği dünya nimetlerinin temiz ve helal olanlarından yararlanmalı ve harcamalarında orta yollu olmalıdır.

4. İffetli Olmak

İffet kelimesi sözlükte, “*haramlardan uzak durmak, helal ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak*” gibi anlamları ifade etmektedir.³⁴⁰ Kur’ân’da mü’minlere iffetli olmaları şöyle emredilmektedir:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

“Mü’min erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha temizdir. Allah (c.c.) onların yaptıkları her şeyden haberdardır.”³⁴¹

Âyette mü’min erkeklere iffetlerini korumaları emredilmekte, sonra gelen âyette de mü’min kadınlara iffetli olmaları emredilmekte ve bu hususta insanların yerine getirmesi gereken birtakım sorumlulukları bildirilmektedir.³⁴²

Kur’ân’da infâk yapılmaya en çok layık olan yoksulların özellikleri zikredilirken, “*Gerçek durumlarını bilmeyenler onları iffetli davranışlarıyla zengin sanır.*”³⁴³ denilmekte ve bu tavırlarına dikkat çekilmektedir. Yine Nûr sûresinde

³³⁸ İbn Mâce, “Tahâret”, 48.

³³⁹ Âl-i İmrân 3/180; el-Haşr 59/9.

³⁴⁰ Mustafa Çağrı, “İffet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/506.

³⁴¹ en-Nûr 24/30.

³⁴² en-Nûr 24/31.

³⁴³ el-Bakara 2/273.

bekârları evlendirmeyi tavsiye eden âyetin ardından, “Evlenme imkânı bulamayanlar ise Allah (c.c.) lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar” buyrulmuştur.³⁴⁴ İffet ile ilgili olarak zikredilen ilk âyet mal mülk, yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı, ikinci âyet ise cinsel istekler hususunda ölçülü ve edepli davranmayı ifade etmektedir.

Allah Resulü (s.a.s.), Bakara sûresinin 273. âyetini delil göstererek yardıma en çok layık olanların iffet ve namuslarını korumaya çalışan kimseler olduğunu şöyle haber vermektedir:

لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ تَرُدُّهُ اللَّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ
وَلَكِنَّ الْمِسْكِينُ الَّذِي لَا يَجِدُ عَيًّْا يُغْنِيهِ، وَلَا يُفْطِنُ بِهِ فَيَتَصَدَّقُ عَلَيْهِ، وَلَا يَقُومُ فَيَسْأَلُ النَّاسَ

“Yoksul, insanların etrafında dolaşıp da bir veya iki lokma ya da bir veya iki hurma ile baştan savılan değildir. Hakiki yoksul, ihtiyacını karşılayacak kadar geliri olmadığı halde, durumu bilinmediği için yardım edilmeyen ve insanlardan istemekten hayâ eden (iffetli) kimsedir.”³⁴⁵

Hz. Peygamber başka bir hadisinde “Allah (c.c.), fakir olmasına rağmen iffetli olan kullarını sever.” buyurarak maddî yardım noktasında da iffetli olunması gerektiğinin altını çizmiştir.³⁴⁶ Dolayısıyla gerçekten yardıma muhtaç olmayan kimselerin insanlardan maddî yardımlar talep etmesi dinimizce hoş karşılanmayan bir durumdur.

Hz. Peygamber, bazı mü'minlerin kendisine gelerek mal istemesi üzerine elindeki mallar tükenene kadar onların isteklerine karşılılık vermiş ve vereceği bir şey kalmayınca onlara şöyle demiştir:

مَا يَكُنْ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدْخِرَهُ عَنْكُمْ وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعْفِهِ اللَّهُ وَمَنْ يَسْتَعْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ
وَمَنْ يَصْبِرْ يُصْبِرْهُ اللَّهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ مِنْ عَطَاءٍ خَيْرٌ وَأَوْسَعُ مِنَ الصَّبْرِ

³⁴⁴ en-Nûr 24/32-33.

³⁴⁵ Müslim, “Zekât”, 2.

³⁴⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 5.

“Yanımda bulunan hiçbir malı sizden saklayacak değilim. Kim iffetli olmayı dilerse, Allah (c.c.) onu iffetli kılar. Kim müstağni olursa (aza kanaat edip insanlardan bir şey istemezse), Allah (c.c.) onu zengin kılar. Kim de sabrederse, Allah (c.c.) ona sabır ihsan eder. Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir nimet verilmemiştir.”³⁴⁷

Hiz. Peygamber iffet konusunun önemini şöyle dua ederek vurgulamaktadır:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَىٰ وَالتَّقَىٰ وَالْعِفَافَ وَالْغِنَى

“Allah’ım! Senden hidâyet, takvâ, iffet ve gönül zenginliği isterim.”³⁴⁸

Allah Resulü (s.a.s.), *“Her kim ağzına ve cinsel arzularına hâkim olacağına dair bana söz verirse ben de onun cennete girmesine kefil olurum.”* buyurarak iffet erdeminin fonksiyonunu ve İslâm’daki yerini ortaya koymuştur.³⁴⁹ *“Her dinin bir ahlâkı vardır. İslâm dininin ahlâkı da hayâdır.”* anlamındaki hadis de bu gerçeği bildirmektedir.³⁵⁰

Yukarıda zikredilen âyet ve hadisler toplu bir şekilde değerlendirildiğinde anlaşılacağı üzere; insanın başkalarına el açarak dilenmesi ve maddî konularda kanaatkâr davranmayarak hakkı olmayan şeylere tevessül etmemesi dinin hoş görmediği bir durum olarak ifade edilebilir. Hiz. Peygamber, dualarında ihlâslı olmakla birlikte iffetli olmayı da istemektedir. Bu itibarla samimî bir kul olmak aynı zamanda iffetli olmanın bir gereği şeklinde anlaşılabilir.

İnsanın bireysel açıdan birtakım görevlerinin ele alındığı bu bölümde zikredilen âyet ve hadisler çerçevesinde genel olarak şu hususlar ortaya çıkmaktadır: İnsanın kendisine karşı sorumlulukları bulunup bu görevlerinden birisi nefsinin kötü istek ve arzularına karşı koyarak iyi bir ahlâka sahip olmaya çalışmasıdır. Kur’ân’da

³⁴⁷ Müslim, Zekât, 124.

³⁴⁸ Müslim, “Zikir”, 72.

³⁴⁹ Buhârî, “Hudûd”, 19.

³⁵⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 17.

nefsini kötülüklerden arındıran kimsenin kurtuluşa ereceğinin bildirilmesi bu sorumluluğu önemli kılmaktadır.

İnsanın dinî ve dünyevî görevlerini doğru ve yeterli bir şekilde yerine getirebilmesi için öncelikle bedensel sağlığını koruması önem arz etmektedir. Nitekim İslâm, hiç kimseye kendi hayatına son verme hakkı tanımamış, intihar etmeyi kesinlikle yasaklamıştır.³⁵¹ Kur’ân içki, kumar ve fuhuş gibi sağlığa zarar veren kötülükler karşısında sessiz kalmayıp kapsamlı bir ifadeyle “*Kendinizi tehlikeye atmayın*” derken Hz. Peygamber (s.a.s.) sağlığı ihmal edecek şekilde kişinin kendini ibadete vermesini bile onaylamamıştır.

Mü’min kimse, her hususta olduğu gibi harcamalarında da orta yolu takip eden kimsedir. Zira o, cimrilik ve israf gibi Cenâb-ı Hakk’ın sevmediği davranışlarda bulunmaktan kaçınır. İnsanın kendisine karşı sorumluluklarından bir diğeri de iffetli bir yaşam sürmesidir. Nitekim bu hususta birçok âyet ve hadis, mü’minlere iffetli olmalarını emretmektedir.

B. Kişinin Ailesine ve Anne-Babasına Karşı Bazı Görevleri

Kur’ân’da ailenin kurulması, eşlerin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları, velilerin çocuklarına karşı görevleri hususunda birçok âyet bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

“*Ey iman edenler! Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden kendinizi ve ailenizi koruyun!*”³⁵²

Bu âyet, kişinin ailesine karşı iyiliği emredip kötülüklerden sakındırma noktasında bazı sorumluluklarının olduğuna işaret etmektedir.³⁵³

³⁵¹ Müslim, “İman”, 175.

³⁵² et-Tahrîm 66/6.

³⁵³ Ebûl-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn (Tefsîru Mâverdi)*, Thk. es-Seyyid İbn Abdülmaksud b. Abdürrahim, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 6/44.

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) bu âyetteki (قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ) ifadesini, “Günahları terk edip (Allah’a) itaat edin ve kendinizi sorumlu tuttuğunuz şeylerden ailenizi de sorumlu tutmak suretiyle koruyun.” şeklinde açıklamakta, kişinin hem kendisine hem de ailesine karşı birtakım vazifelerinin olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁴ Zikredilen hususlar doğrultusunda bu bölümde öncelikle kişinin eşine ve çocuklarına karşı bazı görevleri ele alınıp daha sonra da kişinin anne babasına karşı birtakım vazifelerine değinilecektir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki kişinin kendisine karşı sorumluluklarında olduğu gibi ailesine karşı da birçok yükümlülükleri bulunup burada sadece belli başlı hususlar değerlendirilecektir.

1. Eşlerin Birbirine Karşı Görevleri

Kadınların kocaları üzerinde birtakım hakları olduğu gibi erkeklerin de kadınlar üzerinde hakları vardır. Dolayısıyla eşler birbirlerine karşı bazı sorumluluklar taşımaktadır.³⁵⁵

Kur’ân’da ifade edildiği üzere erkeğin, evleneceği kadına belirli bir oranda mehrini vermesi, evlendiği kadının geçimini ve nafakasını karşılaması gibi maddî görevleriyle birlikte eşine karşı iyi muamelede bulunması ve güzel bir şekilde geçinmeye gayret etmesi gibi bazı mânevî yönden de sorumlulukları bulunduğunu zikredebiliriz.³⁵⁶

Müslümanlar için en güzel örnek olan Hz. Peygamber, Veda Haccında eşlerin birbirlerine karşı görevleriyle ilgili tüm çağlara ışık tutacak tavsiyelerini şöyle dile getirmektedir:

“Şunu bilin sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin onlar üzerindeki haklarınız; yatağınızı yabancılardan korumaları, istemediğiniz kimseleri eve almamalarıdır. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise; giyim kuşam ve yeme içme hususunda onlara iyi imkân sağlamanızdır.”³⁵⁷

³⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1121.

³⁵⁵ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, (Şam: Dâru'l-Fikr, 1998), 7/327.

³⁵⁶ en-Nisâ 4/4, 34; Meryem 19/54.

³⁵⁷ Tirmizî, “Radâ”, 11. Hadisin metni için bkz.

Sahabeden bir adamın Hz. Peygamber'e kadınların kocaları üzerindeki haklarını sorduğunda Allah Resulü'nün (s.a.s.) o kimseye şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir:

قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا حَقُّ زَوْجَةِ أَحَدِنَا عَلَيْهِ؟ قَالَ: أَنْ تُطْعِمَهَا إِذَا طَعِمْتَ، وَتَكْسُوَهَا إِذَا اكْتَسَيْتَ - أَوْ اكْتَسَبْتَ - وَلَا تَضْرِبَ الْوَجْهَ، وَلَا تُفَيِّحَ، وَلَا تَهْجُرَ إِلَّا فِي الْبَيْتِ

*“Yediğiniz ölçüde yedirmek, giydiğiniz ölçüde giydirmek, hatalarını yüzlerine vurmamak, yaptıkları işin ve kendilerinin çirkin olduğunu yüzlerine söylememek.”*³⁵⁸

Hiz. Peygamber, başka bir hadiste erkeklerin eşleri üzerindeki haklarıyla ilgili şöyle buyurmaktadır:

*“Bir kadın, kocası yanındayken onun izni olmadan (nafile) oruç tutamaz, kocasının izni olmadan bir kimseyi evine alamaz.”*³⁵⁹

Zikredilen hadisler bağlamında özetleyecek olursak; kadınların iffetlerini koruması, kocasının meşru istek ve ihtiyaçlarını yerine getirmeye çalışması gibi bazı görevlerinin olduğu söylenebilir. Diğer yandan erkeğin de eşinin maddî ihtiyaçlarını karşılamak, hanımına güzel davranmak ve onunla iyi bir şekilde geçinmeye çalışmak gibi bazı görevleri bulunmaktadır.

2. Kişinin Çocuklarına Karşı Vazifeleri

Eşlerin birbirlerine karşı olduğu gibi çocuklara karşı da birtakım görevleri bulunmaktadır.³⁶⁰ Çocuklarına güzel bir isim koymak ebeveynlerin öncelikli görevlerinden biridir. Hiz. Peygamber, aile büyüklerine çocuklarına güzel isim koymalarını önemle tavsiye etmiştir.³⁶¹ Bununla birlikte yeni doğan çocukların

أَلَا إِنَّ لَكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ حَقًّا، وَلِنِسَائِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا، فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ: فَلَا يُوطِئَنَّ فُرْشَكُمْ مِنْ تَكَرُّهُنَّ، وَلَا يَأْذَنُ فِي بُيُوتِكُمْ لِمَنْ تَكْرَهُونَ، أَلَا وَحَقُّهُنَّ عَلَيْكُمْ أَنْ تُحْسِنُوا إِلَيْهِنَّ فِي كِسْوَتِهِنَّ، وَطَعَامِهِنَّ

³⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 42.

³⁵⁹ Buhârî, “Nikâh”, 84, 86. Hadisin metni için bkz.

لَا يَجِلُّ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَصُومَ وَزَوْجُهَا شَاهِدٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَلَا تَأْذَنَ فِي بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ

³⁶⁰ Müslim, “Sıyâm”, 183.

³⁶¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 61.

kulaklarına ezan okunması ve Allah'a (c.c.) şükür amacıyla akîka kurbanının kesilmesi de tavsiye edilen hususlar arasında yer almaktadır.³⁶²

Erkek çocuklar belli bir yaşa geldiğinde onları sünnet ettirmek ve kız olsun erkek olsun yedi yaşına geldiklerinde onları namaza teşvik etmek anne-babanın üzerine düşen vazifelerden bazıları olarak zikredilebilir.³⁶³ Kişinin çocuklarına karşı vazifesi sadece maddî ihtiyaçlarını karşılamak değil aynı zamanda onların dinî noktada yetişmelerini de sağlamak olduğu söylenebilir.³⁶⁴ Bu konuda sorumluluğunu yerine getirmeyen aile büyükleri, ahirette pişman ve mahcup olabilirler.³⁶⁵

Kur'ân'da, Hz. İsmail'in ailesine namazı ve zekâtı emretmesi övgüyle bahsedilmektedir.³⁶⁶ Bu övgüden açıkça anlaşıldığı üzere aileyi koruma³⁶⁷ görevini üstlenen baba, ailenin tüm fertlerine öncelikle namaz olmak üzere dinin farz kıldığı hususları emretmeli, bu hususta teşvik edici olmalıdır.

Bu konuda bir başka örnek olarak Lokmân (a.s.) zikredilebilir. Kur'ân'da onun oğluna yaptığı, din ve ahlâk konularını içeren tavsiyelerine yer verilmesi; çocuklara dinî ve ahlakî değerlerin öğretilmesi bakımından aile büyüklerine ışık tutmaktadır.³⁶⁸ Ayrıca onun oğluna hitap ederken “*Yavrucuğum!*” şeklindeki sevgi dolu seslenişi de çocukların eğitiminde iletişim dilinin belirlenmesi noktasında anne-babanın dikkat etmesi gereken temel yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶⁹

Kur'ân'da, belli bir olgunluğa geldiklerinde çocukları evlendirmek ebeveynlerin üzerine düşen görevlerden biri olarak emredilir:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ

³⁶² Tirmizî, “Edâhî”, 16, 19.

³⁶³ Tirmizî, “Mevâkî”, 187.

³⁶⁴ Ebu Hasen Ali b. Ahmed Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 4/321.

³⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/255.

³⁶⁶ Meryem 19/54-55.

³⁶⁷ en-Nisâ 4/34.

³⁶⁸ Lokmân 31/13-19.

³⁶⁹ Lokmân 31/13.

“İçinizden bekâr olanları, köle ve cariyelerinizden (evliliğe) uygun olanları evlendirin.”³⁷⁰

Birçok müfessir, bu âyetteki “evlendirin” emrine muhatap olan kimselerin, veliler olduğunu ifade etmektedir.³⁷¹

Hız. Peygamber’in torununu öptüğünü gören bir adam, “Benim on tane çocuğum var, hiçbirini öpmüş değilim.” dediğinde Rahmet Elçisi (s.a.s.), ona şöyle karşılık vermiştir:

مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ

“Merhamet etmeyene merhamet edilmez.”³⁷²

Bu itibarla kişi, çocuklarına merhamet nazarıyla bakarak onları incitmemeye özen göstermelidir. Ebeveynler, çocuklarına karşı şefkatli bir yaklaşım içinde olmalıdır. Aile büyükleri, çocukları hata yaptığında onları azarlayıp rencide etmemeli ve onurunu kırmamalıdır.

Sonuç olarak kişinin gerek eşine gerekse çocuklarına karşı birtakım görevleri bulunmakta olup anne baba bu görevleri yerine getirme noktasında sorumluluk bilinciyle hareket etmelidir.

3. Anne-Babasına Karşı Görevleri

Bireylerin anne-babasına karşı da bazı vazifeleri bulunmaktadır. Nitekim Kur’ân’da Allah’a (c.c.) kulluktan sonra ilk sırada anne-babaya iyi davranmak emredilir.³⁷³ İsrâ sûresinde de yine Allah’a (c.c.) itaat ve ibadetten sonra emredilen ilk husus anne-babaya iyilikte bulunma hakkındadır:

³⁷⁰ en-Nûr 24/32.

³⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 15/229; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/728; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/212.

³⁷² Buhârî, “Edeb”, 18.

³⁷³ İbn Atıyye, *Muharreru'l-Vecîz*, 2/50.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anne-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri yahut her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara ‘öf!’ bile deme; onlara güzel söz söyle. Merhamet göstererek tevazu kanadını indir ve de ki: Rabbim! Onlar beni küçükken nasıl koruyup büyüttülerse, sen de onlara öyle merhamet et.”³⁷⁴

Âyette görüldüğü üzere kişinin bu dünyaya gelmesine vesile olan onun büyüyüp yetişmesi için yıllarca emek veren anne-babasıyla iyi geçinmesi ve onların hatırını sayması dinimizin bir emridir. Kur’ân, kişiye anne ve babası küçükken nasıl ki sevgi ve ilgi gösterdiyse, yaşlandıklarında da onlara aynı muhabbet ve merhameti göstererek ihtiyaçlarını karşılamasını öğütlemektedir.

Lokmân sûresinde ise “Bana ve anne babana şükret!”³⁷⁵ buyrulurak Allah’a (c.c.) şükürden sonra anne babaya karşı minnet borcunun ödenmesi emredilmektedir. Zira âyette vurgulandığı üzere kişinin annesi güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımış ve birtakım zorluklara rağmen onu büyütüştür. İşte bu gerçeği hatırlatan Allah (c.c.), kendisine duyulmasını istediği saygı ve minnet duygusunu aynı şekilde anne baba için de istemektedir.³⁷⁶

Hız. Peygamber, kendisine “Amellerin en faziletlisi hangisidir?” diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Vaktinde kılınan namaz ve anne-babaya iyilik etmektir. Sonra da Allah (c.c.) yolunda cihad etmektir.”³⁷⁷

³⁷⁴ el-İsrâ 17/23-24.

³⁷⁵ Lokmân 31/14.

³⁷⁶ Lokmân 31/14.

³⁷⁷ Buhârî, “Tevhîd”, 48. Hadisin metni için bkz.

أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ ؟ قَالَ : الصَّلَاةُ لَوْ قَتَلْتَهَا ، وَبُرِّ الْوَالِدَيْنِ ، ثُمَّ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

Hadiste görüldüğü üzere kişinin anne babasına karşı iyi davranması, ona çok büyük ecirler kazandırmaktadır. Zira anne babaya iyiliğin büyük bir fedakârlık gerektiren Allah (c.c.) yolunda savaşmaktan bile daha faziletli sayılması bu sorumluluğun önemine işaret etmektedir.

Bu itibarla kişinin, eşine ve çocuklarına olduğu gibi anne babasına karşı da bazı sorumlulukları vardır. Bunlar genel mânâda anne babayı incitmemek, onları azarlamamak hatta “öf” bile dememek, yaşlandıklarında onların bakımıyla ilgilenmek şeklinde özetlenebilir.

III. BİREYİN TOPLUMSAL YÖNDEN BAZI GÖREVLERİ

Toplumun bireylerden meydana gelmesi, doğal olarak kişilere bazı toplumsal görevler yüklemektedir. Kur’ân’da kişinin toplumsal görev ve sorumluluğuna dair yol gösterici ifadelerin olması konunun ne kadar önemli olduğuna delalet eder.³⁷⁸

Hız. Peygamber (s.a.s.), peygamberlik görevinden önceki dönemde her türlü ahlâkî problemlerin ortaya çıktığı Mekke’de toplumun bir üyesi olarak sorumluluklarını yerine getirmiştir. Bu sorumluluklarından bir tanesini zikredecek olursak, Allah Resulü (s.a.s.) daha yirmi beş yaşlarında bir genç iken “Hılfu’l-Fudûl” denilen erdemliler cemiyetinin kuruluşunda yer almıştır.³⁷⁹ Bu grubun amacı yerli olsun yabancı olsun Mekke’de bulunan zayıf ve güçsüz insanlara karşı yapılan her türlü haksızlığı önlemektir. Bu cemiyet sayesinde Mekke’de malı gasp edilen, iffeti kirletilmek istenen hatta hayatına kastedilen nice insanın hakkı savunulmuş, Mekke’de güven inşa edilmiştir.³⁸⁰

İşte yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi kişinin sadece bireysel değil toplumsal bakımdan da sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, toplumsal huzuru sağlamada önemli bir işlev görmektedir. Bireyler bu sorumluluklarına riâyet etmedikleri takdirde toplumsal huzur zarar görebilir. Bu itibarla kişinin sosyal çevresine karşı var olan

³⁷⁸ Âl-i İmrân 3/110.

³⁷⁹ Muhammed Hamîdullah, “Hılfu’l-Fudûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/31-32.

³⁸⁰ Hamîdullah, “Hılfu’l-Fudûl”, 18/31-32.

birtakım vazifelerini yerine getirmesi önem arz etmektedir. Şimdi insanın içinde yaşadığı topluma karşı bazı görevlerini ele alacağız.

A. Topluma Örnek Bir İnsan Olmak

Kur'ân'da mü'minlerin insanlara örneklik teşkil edebilecek bazı vasıfları zikredilir. Bu durum Müslüman bir kimsenin toplumsal sorumluluk açısından diğer insanlara örnek bir kişi olması gerektiğine işaret olarak yorumlanabilir.³⁸¹

Hz. Peygamber (s.a.s.), bir hadisinde bireylerin toplumsal sorumluluğuna işaret etmek üzere; bir gemiyi paylaşan ve bir kısmı üst katta bir kısmı alt katta olan insanları örnek vermektedir.³⁸² Hadiste alt katta olanların su ihtiyacını karşılamak için gemiyi delmek istediklerinde, üstte bulunanların buna engel olmaması durumunda geminin batıp hepsinin boğulacağı ancak engel olmaları halinde hepsinin kurtulacağı belirtilerek bireyin toplumsal sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan Allah Resulü'nün (s.a.s.) iyi bir mü'mini *"insanların kendisinden hayır umduğu ve şerrinden emin olduğu kimseler"* şeklinde tarif etmesi, mü'minlerin örnek bir kişiliği temsil etmesi gerektiğine dair açık bir mesaj olarak değerlendirilebilir.³⁸³

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ifade ettiğine göre mü'min, bal arısı gibi hep güzel, temiz, helal şeyler yiyen ve hep güzel şeyler üreten kimsedir.³⁸⁴ Yine O'nun diliyle mü'min, hurma ağacı gibi olup imanından aldığı kuvvetle her zaman canlılığını ve diriliğini korumaktadır.³⁸⁵ Zikredilen hadislerden de anlaşılacağı üzere mü'min kimse toplumda sıradan bir kimse olmayıp bazı vasıflarıyla ön plana çıkan erdemli bir kişidir.

Kur'ân'da bazı ideal kimselerin kıssalarına yer verilerek onlar insanlara birer örnek şahsiyet olarak anlatılmaktadır. Bunlardan bazılarını zikredecek olursak; Hz. İbrâhim, genç yaşta Nemrud'a karşı verdiği tevhid mücadelesi, bu mücadelenin sonucunda ateşe atılmayı göze alması ve Allah (c.c.) rızası için gerektiğinde

³⁸¹ el-Bakara 2/3-4, 46; Âl-i İmrân 3/139; el-A'râf 7/2-4; en-Nûr 24/62.

³⁸² Buhârî, "Şirket", 6.

³⁸³ Tirmizî, "Fiten", 76.

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/199.

³⁸⁵ Buhârî, "Edeb", 89.

evladından bile vazgeçebilmesi gibi insanlığa örnek olacak bazı özellikleri anlatılan bir peygamberdir.³⁸⁶

Hz. Yûsuf, bir kadının ahlâksız teklîfini kabul etmemiş, bu yüzden yıllarca hapis hayatı yaşamış, gençliğini zindanda geçirmiştir. Ancak Hz. Yûsuf bu davranışı ile iffet noktasında örnek olmuş zina yoluna gitmektense zindan yolunu tercih etmenin daha doğru olacağını bütün insanlığa bilfiil göstermiştir.³⁸⁷

Hz. Musa sarayda yetişen bir delikanlıyken halkı İsrâiloğulları ise Mısır'da ezilmektedir. O, sarayda makamını korumak yerine hakkın ve adaletin tarafını seçmiş, mazlumlara arka çıkmayı, zalimlerden hesap sormayı, her şeyi kaybetme pahasına hakkın savunucusu olmayı tercih etmiştir. O, bu davranışıyla maddî imkân ve makamların kişileri insanlıktan uzaklaştırmaması gerektiğine ve mazlumların yanında durmanın sadece sözle olmadığına dair insanlığa örnek olmuştur.³⁸⁸

Ashâb-ı Kehf ise tevhid inancını korkusuzca dile getiren birkaç saray gencidir. Onlar başlarına gelebilecek kötülükleri önemsemeden sarayı terketmişler, bazılarının elde etmek için bir ömür boyu çırpındığı makamları tevhid mücadelesi uğruna bir çırpıda kenara atmışlardır. Onlar bu davranışlarıyla eğer kişinin imanına bir zarar gelecekse bütün makamları hiç düşünmeden bir kenara atmak gerektiği mesajını vermişlerdir.³⁸⁹

Hz. Meryem de Kur'ân'da kadınlar ve genç kızlar için bir iffet örneği olarak zikredilmektedir. O, تنها bir yerde kendisine insan sûretinde gelen meleğe “*Beni senden koruması için Allah'a (c.c.) sığınırım. Eğer Allah'tan sakınan kimse isen (bana dokunma).*” diyerek iffet örneği sergilemiştir.³⁹⁰ O, bu davranışıyla Kur'ân'da “*iffetini koruyan kadın*” olarak nitelendirilerek bütün kadınlara örnek gösterilmiştir.³⁹¹

³⁸⁶ el-Enbiyâ 21/60-67.

³⁸⁷ Yûsuf 12/33.

³⁸⁸ Tâhâ 20/17-85.

³⁸⁹ el-Kehf 18/13-20.

³⁹⁰ Meryem 19/18.

³⁹¹ el-Enbiyâ 21/91.

İşte Allah (c.c.), yukarıda zikrettiğimiz bazı şahsiyetler gibi toplumda ahlâkıyla ve erdemli olmalarıyla temâyüz etmiş birtakım kullarını tüm insanlığa örnek olarak göstermiş, böylece insanların onları rol model olarak almasına imkân sağlamıştır.

Kur'ân'da Mü'minûn sûresi bulunmakta olup ideal bir müslümanın vasıfları anlatılmaktadır. Bu sûrenin ilk dokuz âyetine göz atıldığında, namazları derin bir saygı halinde eda etmek, zekât vermek, anlamsız ve yararsız şeylerden uzak durmak, sadece kendisine helal olan eşe yaklaşp iffeti korumak, emanete ve ahde riâyet etmek şeklinde ideal bir mü'minde bulunması gereken temel niteliklerin zikredildiği görülmektedir.³⁹²

Sûreninin onuncu âyetinde ise bu ideal profile sahip mü'minlerin Firdevs cennetinin varisleri olduğu vurgulanmaktadır. Böylece insanlara örnek bir mü'min profili çizilerek bu çizgiyi takip etmeleri istenmektedir.³⁹³

İşte bu vasıflara sahip mü'minler, Kur'ân'da insanlığa örnek gösterilmiş ve bu çerçevede örnek bir mü'minin Firdevs cennetiyle mükâfatlandırılacağı kesin bir dille müjdelenmiştir. Dolayısıyla Müslüman bir kişinin hem dinî hem de dünyevî işlerini ilgilendiren hususlarda örnek gösterilen bir kimliğe sahip olması gerekmektedir. Böylece o, toplumun bir parçası olan diğer insanlara ideal bir örneklik oluşturarak toplumsal huzuru tesis etmede önemli bir görevi yerine getirebilecektir.

Sonuç olarak Kur'ân'da örnek bir mü'minin özellikleri birçok âyette anlatılmış ve bu özelliklere sahip olan ideal bir insan tipi ortaya koyulmuştur. Binaenaleyh mü'min Kitab'ın tarif ettiği bu insan modeline uygun yaşamak suretiyle toplumda örnek bir şahsiyet olma sorumluluğunu yerine getirmiş olabilecektir.

B. Güvenilir, Âdil ve Doğru Sözlü olmak

İnsan ana rahminde güvenli bir süreç geçirdikten sonra dünyaya gelmiştir.³⁹⁴ İnsanoğlunun doğumla geldiği bu dünya hayatının anlamlı ve yaşanabilir olması için güvenlik önemli bir ihtiyaç olarak zikredilebilir. Bu itibarla insanların güvenli bir toplumda yaşamaları için bireylerin bazı sorumluluklarını ele alacağız. Bu minvalde

³⁹² el-Mü'minûn 23/1-9.

³⁹³ el-Mü'minûn 23/10.

³⁹⁴ el-Hac 22/5; el-Mürselât 77/20-23; el-Mü'minûn 23/12-15.

insanın güvenilir bir kişi olması, adaleti ayakta tutması ve dürüst olması gibi birtakım hususları değerlendireceğiz.

Allah (c.c.), bütün insanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'in (s.a.s.) güvenilir bir insan olma yönünü ön plana çıkarmaktadır.³⁹⁵ Diğer yandan Hz. Muhammed ve O'na inananlara yönelik talebini şöyle açıklamaktadır:

فَاسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

*“Sen ve beraberindeki tövbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Sakın azıtlıp sapmayın. Şüphesiz ki o yaptıklarınızı çok iyi görmektedir.”*³⁹⁶

İşte Kur’ân’da mü’minlere toplumda dürüst ve güvenilir bir kişiliğe sahip olmalarını emredilmektedir. Hz. Peygamber, kendisine sahabeden bir kimsenin yaptığında kurtuluşa ereceği şeyi sorduğunda ona *“Allah’a (c.c.) inandım de ve sonra dosdoğru ol!”* cevabını vererek doğruluğun önemini vurgulamıştır.³⁹⁷ Müslümanların güvenilir, adaletli ve dürüst bir kimse olmak gibi sahip olması gereken başlıca nitelikleri bildiren başka âyetlerde şöyle buyrulmaktadır:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ

*“Onlar ki emanetlerine ve verdikleri söze riâyet ederler. Onlar ki şahitliklerini dosdoğru yaparlar.”*³⁹⁸

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ

*“Şüphesiz Allah (c.c.) size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”*³⁹⁹

³⁹⁵ Yûnus 10/16; el-Mû’minûn 23/69.

³⁹⁶ Hûd 11/112.

³⁹⁷ Müslim, “İman”, 13.

³⁹⁸ el-Meâric 70/32-33.

³⁹⁹ en-Nisâ 4/58.

Yukarıdaki âyetlerden yola çıkılarak bireyin toplumsal ilişkilerinde güvenilir, âdil ve doğru sözlü olmak gibi birtakım sorumlulukları bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Diğer yandan Kur'ân'ın toplumsal düzene dair önemli mesajların verildiği Mâide sûresinde vurgulandığı üzere bir toplumu ayakta tutan ve dayanışmayı sağlayan en önemli faktörlerden biri de adalettir.⁴⁰⁰

Müslümanlar için en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye hicretinden hemen önce müşriklerin kendisine emanet olarak verdiği değerli eşyaları sahiplerine iade etmek için Hz. Ali'ye teslim ettiği bilinmektedir.⁴⁰¹ Allah Resülü'nün (s.a.s.) bu tavrı toplumsal bir sorumluluk bağlamında ele aldığımız güvenilir olma ve emanete riâyet etme hususunun ne kadar önemli olduğuna dair en güzel örneklerden birisini oluşturmaktadır.

Kur'ân, toplumsal düzeni bozan ve kendilerine güven duyulmayan kimselerin durumlarını ise şöyle zikreder:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ
أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ

*“Onlara, yeryüzünde fesat çıkartmayın denildiğinde, ‘Biz ancak ıslah edicileriz.’ derler. İyi bilin ki asıl bozguncular kendileridir fakat bilmezler.”*⁴⁰²

Âyette belirtildiği üzere inananlar ile inanmayanlar arasındaki en belirgin farklardan birisi de güvenilir bir kimse olmaktır. Dolayısıyla mü'min ahbine vefa gösteren, anlaşmalarına sadık kalan, özü sözü bir, dostluğuna güvenilen bir kişidir.

Hız. Peygamber (s.a.s.), iman ile güvenilir kimse olmak arasındaki sıkı bir bağ bulunduğunu *“Kişinin kalbinde iman ile küfür yan yana durmaz. Güvenilirlik ve hainlik de bir arada bulunmaz.”* buyurarak ifade etmiştir.⁴⁰³ Bir başka hadiste:

⁴⁰⁰ el-Mâide 5/8.

⁴⁰¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371.

⁴⁰² el-Bakara 2/11-12.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/349.

الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارَهُ بَوَائِقَهُ

“Müslüman, elinden ve dilinden (diğer) Müslümanların güvende olduğu kimsedir. Kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse cennete giremez.”⁴⁰⁴ buyrulmuş ve iman ile güven arasındaki hassas denge ortaya konmuştur.

Kur’ân’da kişinin davranışlarında olduğu gibi sözlerinde de dosdoğru olması emredilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

“Ey iman edenler! Emir ve yasaklarına uyarak Allah’a (c.c.) karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin.”⁴⁰⁵

Âyette geçen sedîd kelimesi sözlükte *doğru* demek olup kavli-i sedîd ise “gerçeği ortaya koyan, insanı hakka ve doğruya götüren, yalanı bulunmayan, yerinde söylenmiş, isabetli, sağlam ve doğru söz” demektir.⁴⁰⁶

Yalan konuşmanın münafıklığın alametlerinden biri⁴⁰⁷ olduğunu bildiren Hz. Peygamber (s.a.s.);

“Allah’ım! Senden doğru söyleyen bir dil ve selîm bir kalp istiyorum.” diye dua etmiştir.⁴⁰⁸

Diğer yandan Kur’ân’da İslâm’a uygun olarak insanlara verilen sözlerin tutulması, yapılan sözleşmelere uyulması emredilmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Müslim, “İman”, 93.

⁴⁰⁵ el-Ahzâb 33/70.

⁴⁰⁶ İsmail Karagöz, “Sedîd”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 583.

⁴⁰⁷ Müslim, “İman”, 106.

⁴⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/123.

⁴⁰⁹ el-Mâide 5/1; el-İsrâ 17/34; en-Nahl 16/91.

Kur'ân'da kişinin sözlerinde ve yapmış olduğu akitlerde doğruluk üzerine hareket etmesinin önemine işaret edilirken ticaret hayatında da doğru ve dürüst olması emredilmiştir.⁴¹⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Güvenilir ve dosdoğru olan tüccar (kıyamette) nebîler, siddîklar ve şehitlerle birlikte olacaktır.*” buyurarak tartı ve ölçüde hile yapmayan, malın kalitesi ve fiyatı konusunda yalan konuşmayan diğer bir ifadeyle ticarete doğruluk üzere hareket edenlere büyük bir müjde vermektedir.⁴¹¹

Yukarıda yaptığımız açıklamaları birlikte değerlendirdiğimizde insanın en önemli toplumsal görevlerinden birisinin de güvenilir olması, emanete ve verdiği söze riâyet etmesi, insanlar arasında adaletli olması, bütün söz, fiil ve davranışlarında doğruluk üzere olması şeklinde açıklayabiliriz. Kur'ân'da birçok âyette bu hususların ele alınmasıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetini bu konuda ikaz etmesi; güvenilir ve adaletli olmanın, emanete riâyet etmenin, doğruluk ve dürüstlüğün önemine açık bir işaret olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak

Yüce dinimiz İslâm'da insanın sosyal sorumluluklarından birisi de emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker, diğer bir deyişle iyiliği emretmek ve kötülükten menetmektir.⁴¹² Âyet ve hadislerde konunun ele alınışını değerlendirmeden önce bu kavrama kısaca değineceğiz.

Arapça'da ma'rûf kelimesi, “*bilinen, tanınan, benimsenen şey*” anlamlarına gelirken münker ise “*tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey*” gibi anlamları ifade etmektedir.⁴¹³ İslâmî kaynaklar iyiliğin hâkim kılınması, kötülüğün önlenmesi ve böylece erdemli bir toplumun meydana getirilmesi ve yaşatılması için gösterilmesi gereken faaliyeti emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker olarak formülize etmişlerdir.

⁴¹⁰ el-İsrâ 17/35.

⁴¹¹ İbn Mâce, “Cenaze”, 64.

⁴¹² Âl-i İmrân 3/104.

⁴¹³ Mustafa Çağrıçı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138-139.

Diğer yandan kitap, sünnet ve icmâ gibi kaynaklara dayanılarak bu faaliyetin farz olduğu hususunda ittifâk edilmiştir.⁴¹⁴

Allah (c.c.), Âdemoğlunun hangi konularda yükümlü olduğunu bildirmek için peygamberler göndermiştir. Nitekim insanlar fitratı gereği irşada, nasihat ve öğüde ihtiyaç duymaktadır.⁴¹⁵ Kur’ân’da, bu husus üzerinde önemle durulmuş ve bütün mü’minler üzerine iyiliği emredip kötülükten sakındırma sorumluluğu yüklenmiştir:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

*“İçinizden hayra davet eden ve iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa eren kimselerdir.”*⁴¹⁶

Allah (c.c.), âyette ifade edildiği üzere Müslüman toplumun içinde insanlara iyiliği emrecek ve onları kötülükten sakındıracak birtakım kişilerin bulunmasını emretmiştir.

Birçok müfessir, İslâm toplumunda, mü’minlere iyiliği emredip kötülükten sakındıracak bir kurumun oluşturulmasının farz-ı kifâye olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁷ Böyle bir kurumun bulunmadığı toplumda yaşayan ve sorumluluk şartlarını taşıyan kişilerin bu ihmalden dolayı yükümlü oldukları zikredilir.⁴¹⁸

Hiz. Peygamber (s.a.s.), iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın önemine işaret ederek şöyle buyurmaktadır:

*“Kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle önlesin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle kötülüğe öfke duysun; bu ise imanın en zayıf derecesidir.”*⁴¹⁹

⁴¹⁴ Çağrı, “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy ani’l-Münker”, 11/140.

⁴¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 14/1054.

⁴¹⁶ Âl-i İmrân 3/104.

⁴¹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 8/182-183; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, 1/236.

⁴¹⁸ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 4/43.

⁴¹⁹ Müslim, “İman”, 78. Hadisin metni için bkz.

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ

Hadiste dikkat çeken bir husus, bu görevin sorumluluk şartlarını taşıyan her mü'mine verildiği ve hiç kimsenin bundan müstesna kılınmadığıdır.⁴²⁰

Kur'ân'da Müslümanların insanlık için önemli bir sorumluluğa sahip olduğu belirtilerek bu vazifenin niteliği şöyle açıklanmaktadır:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

*“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a (c.c.) inanırsınız.”*⁴²¹

Âyette iyilik yolunda insanlığa önder ve örnek olmayı hak eden Müslümanların temel vasıfları zikredilmektedir. Buna göre onlar Allah’a peygambere, kitaba, ahiret gününe ve diğer iman esaslarına inanırlar.

Onlar iyiliği emredip kötülüğe engel olarak inançlarının gereği gibi hareket ederler. Allah (c.c.) bu özellikleri sebebiyle insanlığı hakka davet gibi önemli ve şerefli bir işi onlara vermiştir.

Onlar da bu sorumluluklarını yerine getirmeleri neticesinde insanlığa örnek ve rehber olmuşlardır. Kur'ân'da bu durumun tam tersi olan iyiliği engelleyip kötülüğü emretmek ise münafıkların bir vasfı olarak zikredilmektedir.⁴²²

İslâm'da iyiliği emredip kötülükten sakındırma noktasında ülkemizde bulunan camilerde Cuma hutbesinde şu âyet okunmaktadır:

إِنَّ اللَّهَ يُأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَيَنْهَىٰ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

⁴²⁰ Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: Mektebetu'n- Nahdatu'l-Mısıriye, 1950), 2/125, 126.

⁴²¹ Âl-i İmrân 3/110.

⁴²² et-Tevbe 9/67.

“Muhakkak ki Allah (c.c.); adaleti, ihsânı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; çirkin işleri, kötülüğü ve zorbalığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”⁴²³

Kur’ân’da emr-i bi’l-m‘arûf ve nehy-i ani’l-münker bağlamında değerlendirebileceğimiz başka âyetler de vardır. İşte bunlardan biri kişinin dinî tebliğde bulunması gereken ilk muhatap kitlenin yakın çevresi olduğuna işaret eden aşağıdaki âyettir:

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ

“Yakın akrabaları da uyar (tebliğ et)!”⁴²⁴

Hz. Peygamber için diğer insanlar ile yakın akrabaları arasında bir fark yoktur. Zira O, bütün insanlığa peygamber olarak gönderilmiştir ancak Allah Resulü (s.a.s.) bu ilahi emir gereğince tebliğ görevine ilk olarak akrabalarından başlamıştır.

İnsanlara tebliğ görevi Hz. Peygamber ile birlikte Müslümanların âlimleri tarafından da yerine getirilmesi gereken bir vazife olduğu şöyle vurgulanmaktadır:

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ

وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

“Bununla birlikte mü’minlerin hepsinin savaşa gitmesi doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup, dinde yeterli bilgiye sahip olmaya çalışmak ve savaştan dönenlere tebliğde bulunmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”⁴²⁵

Yukarıdaki âyetlerden ulaşılabilecek sonuca göre Hz. Muhammed (s.a.s.), kendisine verilen bu önemli görevi diğer peygamberler gibi hakkıyla yerine getirmiş

⁴²³ en-Nahl 16/90.

⁴²⁴ eş-Şuarâ 26/214.

⁴²⁵ et-Tevbe 9/122.

ve her fani gibi bu hayata veda etmiştir. Ancak Müslümanların iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevi devam etmektedir.

Kur'ân'da insanlara tebliğ yapılırken onlara karşı takınılacak tutum ve davranışlarla ilgili olarak şöyle buyrulur:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

*“Sen insanlar için kolaylık ve hoşgörü yolunu seç, iyi olanı emret, cahillerden yüz çevir.”*⁴²⁶

Cenâb-ı Hakk'ın tebliğ dilini öğretmek üzere beyan buyurduğu âyetlerden birisi de şöyledir:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

*“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel davranışla sav; o zaman göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse sana sıcacık bir dost oluvermiş.”*⁴²⁷

Yukarıdaki âyet, kişinin iyiliği emredip kötülükten sakındırmada güzel bir üslup kullanması hakkında ilgi çekici âyetlerden biridir. Bir kimseyi bir yanlışla karşı uyarırken takınılması gereken tavır açıklanmaktadır. Diğer yandan sonraki âyette bu şekilde ancak sabırlı kimselerin davranacağına vurgulanması ise tebliğ görevinde güzel bir üslubun yanında sabırlı olmanın önemine işaret etmektedir.⁴²⁸

Yukarıda zikredilen âyet ve hadisler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ulaşılabilecek sonuca göre mü'minler, İslâm'ın ortaya koyduğu dünya görüşü ve değer yargılarına aykırı tutum ve tavırlara karşı söz, fiil ve davranışlar ile gerekli müdahaleyi yapma sorumluluğu taşımaktadır. Ayrıca bu müdahaleyi yaparken de peygamberlerin

⁴²⁶ el-A'râf 7/199.

⁴²⁷ el-Fussilet 41/34.

⁴²⁸ el-Fussilet 41/35.

tebliğ metoduna göre hareket etmesi kişinin başarıya ulaşmasında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

D. Sıla-ı Rahim

Sıla-ı rahim; dini terminolojide kan ve evlilik yoluyla oluşan akrabalara ve yakınlarla iyilikte bulunma, akrabalık bağlarını güçlendirip koruma gibi anlamları ifade etmektedir.⁴²⁹

Kur’ân’da kişinin yakınlarıyla arasındaki akrabalık bağını sınıksız tutmasını emreden birçok âyet bulunmaktadır.⁴³⁰ Kur’ân’da sıla-ı rahim konusunda gevşeklik gösterenler sert bir şekilde uyarılmaktadır:

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ
أُولَئِكَ هُمُ اللَّعْنَةُ وَهُمْ سَاءُ الدَّارِ

*“Onlar Allah’a (c.c.) söz verdikten sonra sözlerini bozarlar, Allah’ın korunmasını emrettiği bağı koparırlar ve yeryüzünde fesat çıkartırlar. İşte onlar lanete uğramışlardır ve cehennem de onlar içindir.”*⁴³¹

Hız. Peygamber de (s.a.s.) akrabalık bağını koparmanın Allah (c.c.) katında çok büyük bir cezasının bulunduğu şöyle işaret etmektedir:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ رَحِمٍ

*“Akrabasıyla ilgisini kesen kimse cennete giremez.”*⁴³²

Yine Hız. Peygamber, akrabalık bağının önemine şu kutsî hadis ile dikkat çekmiştir:

⁴²⁹ İbn Manzûr, “رحم”, 12/231.

⁴³⁰ en-Nisâ 4/1, 36; en-Nahl 16/90; el-İsrâ 17/26.

⁴³¹ er-Ra’d 13/25.

⁴³² Müslim, “Birr”, 18.

قَالَ اللَّهُ: أَنَا الرَّحْمَنُ، وَهِيَ الرَّحْمُ، شَقَقْتُ لَهَا اسْمًا مِنْ اسْمِي،
مَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ، وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَّتُهُ

(Allah (c.c.) şöyle buyurur:) “Ben Rahmân’ım, o (akrabalık bağlarının adı) da Rahîm’dir. Ona kendi ismimden türeyen bir isim verdim. Onunla bağı koparmayan benimle de koparmamış olur, onunla münasebetini kesen kimse ile ben de ilişkiyi keserim.”⁴³³

Dolayısıyla kişiler, başta akrabalık hukukuna riâyet etmekle birlikte selamlaşmadan dertleşmeye, telefonla hatır sormaktan maddî ve manevî yardımlaşmaya kadar uzanan ve kişinin rızkını çoğaltıp ömrünü bereketlendiren bu ilahî emir hususunda bilinçli davranmalıdır.⁴³⁴

Hiz. Peygamber’in, hangi amellerin cennete götüreceğini soran kişiye cevabı şöyle olmuştur:

تَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَصِلُ الرَّحِمَ

“Allah’a (c.c.) ibadet eder ve ona hiçbir şeyi ortak koşmazsın. Namazı kılar, zekâtı verir ve sıla-ı rahim yaparsın.”⁴³⁵

Hadiste görüldüğü üzere sıla-ı rahim hususu, namaz ve zekât gibi temel ibadetlerden sonra tavsiye edilerek bu sorumluluğun önemine dikkat çekilmiştir. Bu itibarla kişi akrabalarıyla güçlü bir ilişki içerisinde kalarak bu ilahî bağı hayatının her safhasında sağlam bir şekilde canlı tutmalıdır.

Bu bağı koparmanın yeryüzünde fesat çıkarıcıların bir özelliği olduğu Kur’ân’da şöyle belirtilmektedir:

⁴³³ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45.

⁴³⁴ el-İsrâ 17/26.

⁴³⁵ Buhârî, “Zekât”, 1.

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Onlar öyle kimselerdir ki iyice pekiştirdikten sonra Allah’a (c.c.) verdikleri sözden dönerler, Allah’ın birleştirilmesini emrettiğini ayırırlar, yeryüzünde fesat çıkarırlar. İşte sonunda zararlı çıkacak olanlar bunlardır.”⁴³⁶

Âyette gerek Allah’a (c.c.) gerekse insanlara verdiği sözden dönenlerin, yaptıkları anlaşmaları bozanların, akrabalarla ilişkiyi kesenlerin, yeryüzünde fesat çıkartıp insanların arasını bozan kimselerin bu kötü fiillerinden dolayı ahiret hayatında zarara uğrayacakları vurgulanmaktadır.

İşte insanın sosyal sorumluluklarından bir tanesini oluşturan sıla-ı rahim konusu böylesine büyük bir öneme sahip olup kişi bu konuda dikkatli davranmalıdır. Allah Resulü (s.a.s.) insanların bu konudaki görevinin ehemmiyetini şöyle ifade etmektedir:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ،

وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ

“Allah’a (c.c.) ve ahiret gününe inanan misafirine ikramda bulunsun. Allah’a (c.c.) ve ahiret gününe inanan akraba ilişkilerini sürdürsün.”⁴³⁷

Dinimizde sıla-ı rahime bu kadar önem verilmesine rağmen maalesef günümüzde bazı Müslümanların bu konuda gevşeklik gösterdikleri görülmektedir. İletişim araçlarının çoğaldığı günümüz dünyasında bazı insanlar bu hususta zaaf göstermektedir. Ancak yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadisleri değerlendirdiğimizde sıla-ı rahim konusunda mü’minlerin gayret göstermesinin çok önemli bir sorumluluk olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

⁴³⁶ el-Bakara 2/27.

⁴³⁷ Buhârî, “Edeb”, 85.

Dinimizin emrettiği bu bağın kurulması sadece akrabalar arasındaki ilişkileri değil aynı zamanda kişinin Rabbiyle olan bağını da güçlü kılacaktır. Zira Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre sıla-ı rahim bağı arşa asılı olup (hal diliyle) şöyle demektedir:

مَنْ وَصَلَنِي وَصَلَهُ اللَّهُ، وَمَنْ قَطَعَنِي قَطَعَهُ اللَّهُ

*“Benimle irtibatını sürdürenle Allah (c.c.) da irtibatını sürdürsün. Benimle bağını kesenden Allah (c.c.) da bağını kessin.”*⁴³⁸

Sonuç olarak insanın toplumsal görevlerinden biri de dinî terminolojide sıla-ı rahim diye adlandırılan akraba bağlarını sağlıklı ve güçlü tutmaktır. Özellikle ulaşım araçlarının çok yaygın olduğu günümüz dünyasında bazı insanların yalnızlık yüzünden intihar etmeleri bu bağın önemini daha da ortaya koymaktadır.

E. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma İçerisinde Bulunma

Allah (c.c.), insanları aile ve toplum halinde yaşamaya gereksinim duyacak şekilde yaratmıştır.⁴³⁹ Dolayısıyla topluluk halinde yaşamak insanın fitratına daha uygun düşmektedir. Birey tek başına bazı ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Bu sebeple insanların birbirlerine karşı yardımlaşma ve dayanışma bakımından birtakım görevleri bulunmaktadır.

İslâm dininde toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik olarak insanlardan beklenen bir diğer husus da yardımlaşma ve dayanışmadır. Zira İslâm, bütün mü'minleri kardeş ilan etmiştir.⁴⁴⁰ Buna bağlı olarak zengin ile fakir, güçlü ile zayıf arasında bir denge kurularak kardeşliği pekiştirecek, insanlar arasındaki sevgi ve güven bağlarını güçlü kılacak yardımlaşma ve dayanışma ilkesine önem verilmiştir.

Kur'ân'da yardımlaşmanın alanı ve nasıl olması gerektiği şöyle bildirilmektedir:

⁴³⁸ Müslim, “Birr”, 17.

⁴³⁹ ez-Zuhruf 43/32.

⁴⁴⁰ el-Hucurât 49/10.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

“İyilik ve takvâ konusunda birbiriniz yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta birbirinizle yardımlaşmayın.”⁴⁴¹

Âyette zikredildiği üzere yardımlaşma her konuda olmayıp toplumun menfaatine olan, insanlar için hayır ve fayda bulunan, Cenâb-ı Hakk’ın rızasına uygun düşen konularda olmalıdır.

Kur’ân’ın üzerinde en çok durduğu ve teşvik ettiği hususlardan biri infâktır. Bakara sûresinin ilk âyetlerinde ideal mü’minlerin özellikleri zikredilirken şöyle denir:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler.”⁴⁴²

Kur’ân, sosyal bir varlık olan insanın, kendisi gibi aynı dünyayı paylaşan ve temel imkânlardan yoksun kalmış olan toplumun diğer bireyleri ile ilgilenmesini öğütlemektedir:

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

*Onların mallarında isteyenlerin ve (ihtiyacını belli etmek istemeyen) yoksulların da hakkı vardır.*⁴⁴³

Bu âyetler kişinin elindeki toplumdaki ihtiyaç sahibi bireylerle paylaşma özverisinin ne derece öneme sahip olduğunu vurgulaması açısından dikkat çekicidir. İşte toplumda bu sorumluluk yerine getirildiğinde insanlar arasında birlik ve beraberlik daha kolay sağlanabilecektir.

⁴⁴¹ el-Mâide 5/2.

⁴⁴² el-Bakara 2/3.

⁴⁴³ ez-Zâriyât 51/19.

er-Râzî (ö. 606/1210), âyette yer alan “*hak*” kavramından yola çıkarak kişinin maddî ihtiyaç halindeki kimselere infâkta bulunmasını sosyal sorumluluğun bir gereği olarak görmektedir.⁴⁴⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.), birçok hadiste yardımlaşma ve dayanışmanın önemine dikkat çekerek mü'minleri yardımlaşmaya teşvik etmiş, onlara bu sorumluluğun bilincinde olmalarını tavsiye etmiştir. O, bu husustaki tavsiyelerinden birinde şöyle buyurmuştur:

المُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ، وَلَا يُسْلِمُهُ مَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ،

وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ بِهَا كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ،

وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu düşmânâ teslim etmez. Din kardeşinin ihtiyacını karşılayanın, Allah (c.c.) da ihtiyacını karşılar. Müslümandan bir sıkıntıyı giderenin Allah (c.c.) da kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Bir Müslümanın ayıbını örtenin, Allah (c.c.) da kıyamet gününde ayıplarını örter.”⁴⁴⁵

Kur’ân’da ifade edildiğine göre inananların özelliklerinden biri de şudur:

وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حَيْثُ مَسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ

لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا

“Onlar kendi canları istedikleri halde yoksula, yetime ve esirlere yemek yedirirler. Biz sizi ancak Allah (c.c.) rızası için yediriyoruz ve sizden hiçbir karşılık beklemiyoruz derler.”⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/205.

⁴⁴⁵ Müslim, “Birr”, 58.

⁴⁴⁶ el-İnsan 76/8-9.

Âyette zikredildiği üzere ihtiyaç sahibi kimselere ikramda bulunan bu kişileri Allah (c.c.) cennetle müjdelemiş ve onları “*ebrâr*” yani “*iyiler*” olarak nitelemiştir.⁴⁴⁷ Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk’ın rızasını kazanıp onu hoşnut etmek amacıyla, ihlâs ve samimiyetle yapılan her sadaka ve infâk, sahibini cennette yüksek mertebelere ulaştırmaktadır.

Kur’ân’a göre kişinin “*İyiler*” sınıfına girebilmesi, mallarından infâk etmesiyle mümkündür:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا حُبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“*Sevdiğiniz şeylerden Allah (c.c.) yolunda harcamadıkça asla iyiliğe erişemezsiniz.*”⁴⁴⁸

Bazı müfessirler âyette geçen *birr* kelimesini; saygı ifade eden bütün davranışlar, itaat etme ve kulun Allah’a (c.c.) yaklaşmasına vesile olacak şeyler olarak tanımlamıştır.⁴⁴⁹ Dolayısıyla kişinin ihtiyaç sahiplerine infâkta bulunması, hem fakirleri sevindiren bir faaliyet olurken hem de insanın Rabbiyle yaklaşmasına vesile olmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), yardımın az olsun çok olsun her çeşidinin övgüye layık olduğunu vurgulayarak şöyle buyurmuştur:

اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ

“*Yarım hurma vermek suretiyle bile olsa kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz. Buna da gücü yetmeyen güzel bir söz ile kendisini korusun.*”⁴⁵⁰

Hadiste ifade edildiği gibi mü’minlerin gücü nispetinde muhtaç kimselere yardım elini uzatıp ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Yardım edecek durumu olmasa bile güzel sözler söyleyerek yahut tebessüm ederek din kardeşini hoşnut

⁴⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 30/240.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân 3/92.

⁴⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 8/40.

⁴⁵⁰ Buhârî, “Rikâk”, 49.

edebilir. Böylece insanlara iyi niyetli ve samimî bir mü'min olduğu izlenimi verebilecek ve toplumsal huzurun oluşmasına katkı sunabilecektir.

Kur'ân'da infâk etmeye hangi çevreden başlanması gerektiğine dair bir cevap bulunmaktadır. Bakara sûresinde infâk ederken takip edilecek sıra şöyle bildirilmektedir:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

*“Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar. De ki: Infâk edeceğiniz şey, anne-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar için olmalıdır. İyilik olarak her ne yaparsanız, şüphesiz Allah (c.c.) onu bilir.”*⁴⁵¹

Âyette beyân buyrulduğu üzere kişinin gücü nispetinde hareket ederek ve bütün sınıfları gözeterek onlara yardımcı olması daha doğru görünmektedir. Diğer taraftan insanın yakın akrabasından başlayarak toplumdaki tüm ihtiyaç sahiplerine ulaşmaya gayret etmesi de mü'minlerin bir görevidir.

Kur'ân'a göre yardımlaşma ve dayanışma bilincine sahip olan kimseler; şeytanın fakirliğe düşme telkinlerine aldırmayan,⁴⁵² darlıkta da bollukta da infâk etmeye devam eden,⁴⁵³ elindeki kendisinin de ihtiyacı olmasına rağmen ihtiyaç sahipleriyle paylaşılabilen⁴⁵⁴ insanlardır.

Yukarıda ele aldığımız âyet ve hadislerden açıkça anlaşılacağı üzere yardımlaşma ve dayanışmanın mükâfatı çok büyük olup infâk etmenin sınırı bulunmamaktadır.

Kul, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine rızık olarak verdiği şeyleri Rabbinin yolunda infâk ederek Yüce Rabbimiz'in bu husustaki emrini yerine getirmiş olacaktır. Bu

⁴⁵¹ el-Bakara 2/215.

⁴⁵² el-Bakara 2/268.

⁴⁵³ Âl-i İmrân 3/134.

⁴⁵⁴ el-Bakara 2/177; el-İnsan 76/8.

itibarla kişi, sosyal hayatın düzeni için önemli bir faaliyet olan yardımlaşma görevini zekât, sadaka gibi çeşitli yollarla yerine getirmeli, bu hususta da sorumluluk taşıdığını unutmamalıdır.⁴⁵⁵

IV. İNSANIN DOĞAL ÇEVREYLE İLİŞKİSİ

Bu başlık altında insanların tabiata karşı nasıl bir sorumluluğunun bulunduğu Kur’ân ve sünnet perspektifinden ele alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Terim mânâsıyla çevre; “Canlıların yaşayıp gelişmesini sağlayan ve onları sürekli olarak etkileri altında tutan fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür.” şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁵⁶ İçinde yaşadığımız çevre ve tabiattaki bir nizam ve intizamın var edilmiş olması, bir yaratıcıya işaret ederken⁴⁵⁷ aynı zamanda insanoğluna da bir sorumluluk yüklemektedir:

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۗ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ

“(O) Göğü yükseltti ve dengeyi aşmayasınız diye (her şeye) bir ölçü koydu.”⁴⁵⁸

Kur’ân, mü’minlere çevresindeki varlıklara ibret penceresinden bakarak tefekkür etmeyi tavsiye eder.⁴⁵⁹ Zira kişi, evreni lâhûtî bir bakış açısıyla gözlemleyerek çevreye karşı sorumluluk bilincini canlı tutabilecektir.

Kur’ân, insanların tabiata ibret penceresinden bakmaları hususunda şöyle bir örnek vermektedir:

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ

فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

⁴⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/146.

⁴⁵⁶ Necmettin Çepel, *Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekoloji Sorunları*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1992), 38.

⁴⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1070.

⁴⁵⁸ er-Rahmân 55/7-8.

⁴⁵⁹ Âl-i İmrân 3/190.

“Rahmetinin önünde rüzgârları müjdecî olarak gönderen O’dur. Nihâyet o rüzgârlar yağmur yüklü bulutları yüklenince, onu kurak bir memlekete gönderir, sonra onunla yağmur yağdırır ve her türlü meyveleri çıkarırız. İşte biz ölüleri de böyle diriltiriz. Umulur ki düşünür, ibret alırsınız.”⁴⁶⁰

Yüce Kitap’ta bazı sûrelerin Nahl (Arı), Neml (Karıncı), Ankebût (Örümcek), Tîn (İncir) gibi hayvan ve bitki adlarıyla isimlendirilmiş olmasını Kur’ân’ın doğaya verdiği önemin açık bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz.⁴⁶¹

Hiz. Muhammed’in insanlara Uhud Dağı’nı sevdiğini ifade etmesini, kişinin doğayla nasıl bir bağ kurması gerektiği konusunda önemli bir örnek olarak ele alabiliriz.⁴⁶² İşte bu Nebevî örnekte olduğu üzere insanlar da tabiat ile böylesine sevgi dolu bir bağ kurduğu takdirde onu sahiplenip koruyacaktır. Bu bilinç ve duyguyu taşımayan insanoğlu aksi halde doğayı kirletip tabiatın düzenini bozabilir.

Kur’ân’da bu hususa şöyle dikkat çekilmektedir:

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

“İnsanların kendi elleriyle yaptıkları kötülükler yüzünden karada ve denizde bozukluklar ortaya çıkmıştır. Yanlıştan dönmeleri için Allah yaptıklarının bazı kötü sonuçlarını onlara tattırıyor.”⁴⁶³

Maalesef günümüzde sorumluluk bilincinden uzaklaşmış insanlar, tabiatı daha da kirletmeye devam etmekte ve böylece ekosistemde bozulmalar meydana gelmektedir. Bu itibarla çevre kirliliğinden kaynaklanan olumsuzlukların daha fazla görüldüğü günümüz dünyasında kişi, içinde yer aldığı ve onsuz yaşama fırsatı bulamadığı doğayı ve çevreyi koruma hususunda son derece hassasiyet göstermelidir.

Tabiatın dengesini bozan başka bir durum da insanların bilinçsiz avlanma yapması sonucu birçok canlı türünün yeryüzünde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya

⁴⁶⁰ el-A'râf 7/57.

⁴⁶¹ Ali Akpınar, *Kur'ân Coğrafyası*, (Ankara: Fecr Yay. 2002), 54-55.

⁴⁶² Buhârî, “Cihad”, 71.

⁴⁶³ Rûm 30/41.

kalmış olmasıdır. İslâm dinine göre insan tabiatın ve çevrenin korunmasından sorumlu olduğu gibi bitki ve hayvan neslini koruyarak kâinatta var edilmiş dengeyi korumakla da yükümlüdür.⁴⁶⁴

Hız. Peygamber, insanlara zararı dokunan veya ciddi zararlar gelebilecek durumlarda bazı hayvanların öldürülmesine izin vermiştir ancak bu izin, kişiye tabiatın bir üyesi olan hayvanlara karşı sorumsuzca hareket etmesini gerektirmemektedir.⁴⁶⁵

Günümüzde ne yazık ki insanların keyfi olarak avlanması ve bile bile çevreye zarar vermesi yüzünden birçok hayvan neslinin tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Oysa Allah Resulü (s.a.s.), keyfi olarak bir serçeyi bile öldüren kimsenin bundan sorumlu olacağını ve hesap gününde serçenin kendisini öldüren kişiden hakkını alacağını bildirmektedir.⁴⁶⁶

Hız. Peygamber, sadece hobi amaçlı avlanan kimseler gibi gereksiz yere canlıların yaşam hakkını gasp edenler için ibret verici bir ifade buyurmuştur:

مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الْوَالِدَةِ، وَوَلَدِهَا فَفَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَهُ، وَبَيْنَ أَحَبَّتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Ana ile yavrusunu gereksiz yere birbirinden ayıranı Allah da kıyamet günü sevdiklerinden ayırır.”⁴⁶⁷

Hız. Peygamber, herhangi bir hayvanı hapsederek veya bağlayarak silahla öldürmeyi de yasaklamış, böylece hayvanlara karşı her türlü işkence ve şiddetten uzak durulmasını öğütlemiştir.⁴⁶⁸ Günümüzde yeşil alanların yerini giderek betonlaşmanın almasıyla doğal çevrenin düzeninde bozulmalar meydana gelmekte, insanların oksijen kaynağı hızla tükenmektedir. İşte bu sebeple kişinin, yukarıda zikrettiğimiz hususları göz önünde bulundurarak çevre ve tabiata karşı sorumluluklarında hassas davranması gerekmektedir.

⁴⁶⁴ el-Bakara 2/204-206.

⁴⁶⁵ Buhârî, “Bedu'l-halk”, 16.

⁴⁶⁶ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, (Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1986), “Sayd”, 34.

⁴⁶⁷ Tirmizî, “Büyü”, 52.

⁴⁶⁸ Müslim, “Sayd”, 58.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANIN SORUMLULUĞUNUN

SAMİMİYET İLE İLİŞKİSİ

Araştırmamızın ilk kısmında değindiğimiz gibi günümüzde bazı insanlar sorumluluklarını yerine getirme noktasında kendini olduğundan farklı gösterme, dış görünüşü ve zahiri ön planda tutma, gösteriş yapma gibi birtakım zaafllara düşmektedir. Günümüzde çoğu insanın iç dünyası ile davranışları arasındaki tutarlılığını kaybettiği, samimiyetin yerine şekilciliği ön planda tuttuğu görülebilmektedir. İçinde yaşadığımız modern çağda bazı insanların dinî vecibelerini yerine getirirken ibadet şuurundan giderek uzaklaştığı ve şeklî bir boyuta indirgediği söylenebilir.

Günümüz dünyasında ailede, toplumda ve sosyal ilişkilerde doğruluk ve dürüstlüğün çoğunlukla kaybolduğu ve sebepten ötürü boşanmaların yaygınlık kazandığı görülebilmektedir. Ancak kişi ihlâs ve samimiyet duygusuyla hareket ederek sorumluluklarını yerine getirdiğinde dinî hayatını aşkla, coşkuyla ve içten bir duyarlılıkla yaşayabilir hale gelebilecektir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "*Din samimiyettir.*"⁴⁶⁹ şeklindeki hadisinden de anlaşılacağı gibi samimiyet; dinî açıdan sorumluluk sahibi olan insanın ruhunu, özünü olgunlaştırması bakımından önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde insanın sorumluluğunun samimiyet ile ilişkisi ele alınacaktır. Rabbine kulluk görevi bulunan insanın⁴⁷⁰ ikiyüzlü ve riyâkâr bir tavırla hareket ettiği takdirde ne gibi problemler yaşayabileceği, ihlâs ve samimiyet çerçevesinde sorumluluklarına bağlı kalan kimselerin ise ne gibi güzel neticeler elde edebileceği, temel kaynaklardan yararlanmak suretiyle ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda konuyla alakalı birtakım Kur'ân kıssalarına yer verilmesi de planlanmaktadır. Böylece konuya somut bir boyut kazandırılarak tezde savunulan ihlâs ve samimiyet mefhumunun daha anlaşılır bir hale getirilmesi hedeflenmektedir. Zira Allah Teâlâ, Kur'ân'da insanlara öğüt olması için ibret verici birtakım kıssalar anlatmaktadır. İşte bu kıssalar, bireylerin ruh ve fikir yapısının gelişip şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Müslim, "İman", 1, 74.

⁴⁷⁰ ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁷¹ Abdülkerîm el-Hatîb, *el-Kasasul-Kur'ânî fî Mantîkihi ve Mefhûmihi*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975), 49.

Her döneme ve her topluma hitap eden Yüce Kur'ân, bütün insanlığa evrensel değerlerde mesajlar veren bu kıssalar aracılığıyla insanlara geçmişteki ümmetlerin düştüğü hatalara düşmemelerini ve kıssada anlatılanlardan sonuç çıkararak doğru yolu bulmalarını öğütlemektedir.⁴⁷² Daha önce de zikredildiği üzere kişinin bütün inanç, söz ve fiillerinde bulunması gereken temel ölçüt ihlâslı ve samimî olmaktır.⁴⁷³ Diğer yandan şirk, riyâ ve nifâk gibi manevî hastalıklardan kurtulmuş, ihlâs ve samimiyeti elde etmiş olanlar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) diliyle kurtuluşa ermiş kimselerdir:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَخْلَصَ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ

"Kim ihlâs ile kalbine imanı yerleştirirse kurtuluşa ermiştir."⁴⁷⁴

Kur'ân'da, göklerden ve yerden rızık verenin, cansız varlıklardan canlılar var edenin Allah (c.c.) olduğu haber verilmektedir.⁴⁷⁵ Bununla birlikte bazı âyetlerde insanların bu gerçeği bilmelerine rağmen Allah'a (c.c.) ortak koşarak ikiyüzlü davranmaya devam etmelerinin eleştiri konusu yapıldığı görülmektedir.⁴⁷⁶ Zira Allah (c.c.), en güzel surette yaratıp her türlü nimetleri ikram ettiği kullarından kendisine yürekten inanıp içtenlikle kulluk etmelerini beklemektedir.⁴⁷⁷

Hız. Peygamber, ilahî vahyin doğrultusunda dinin mânâ ve muhtevâsını kapsayıcı bir şekilde ifade eden aşağıdaki tanımda bulunmuştur:

الدِّينُ النَّصِيحَةُ. قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ، وَلِرَسُولِهِ، وَلِأُمَّةِ الْمُسْلِمِينَ، وَعَامَّتِهِمْ

⁴⁷² Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Haziran 2002), 31-58.

⁴⁷³ ez-Zümer 39/2.

⁴⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/239.

⁴⁷⁵ Yûnus 10/31.

⁴⁷⁶ Yûnus 10/31.

⁴⁷⁷ el-Fatiha 1/5; el-Bakara 2/264; en-Nisâ 4/38, 100, 142; el-En'âm 6/162; el-A'râf 7/29; et-Tevbe 9/91; Hûd 11/51, 112; el-Mü'min 40/67; el-Ahkâf 46/13; el-Fetih 48/29; el-Müzzemmil 73/8; el-Leyl 92/19-20; el-Beyyine 98/5.

“Din samimiyettir. (Ravi) Biz kime diye sorduk. (O da) Allah’a (c.c.), Kitabı’na, Resulü’ne, Müslümanların (meşru) idarecilerine ve bütün Müslümanlara dedi.”⁴⁷⁸

Hız. Peygamber (s.a.s), bu hadis ile samimiyetin hayatın her alanına dönük bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Bu hadisten yola çıkarak Allah’a (c.c.) karşı samimiyetin, dini sadece ona has kılarak ve şirkten uzak bir şekilde Cenâb-ı Hakk’a kulluk yapmak olarak anlaşılması mümkündür. Yine aynı şekilde kişinin Kitab’a karşı samimiyeti, Kur’ân’ı hayatına yansıtması ve onun çizdiği ölçüler içerisinde hayatını tanzîm etmesi olarak anlaşılabilir.

Allah Resulü’ne karşı samimiyet, O’nun ahlâkıyla ahlâklanmaya çalışması, Hız. Peygamber’in sünnetini yaşaması ve yaşatması şeklinde düşünmek mümkündür. Müslümanların önderlerine karşı samimiyet, onları doğru ve iyiye yönlendirmek, faydalı ve doğru işlerde onları desteklemek olarak anlamak mümkünken Müslümanlara karşı samimiyet ise birlik ve beraberliği korumak, tavır ve davranışlarda güzel ahlâkı sergileyerek güvenli bir toplum oluşmasına katkı sağlamak olarak değerlendirilebilir.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, Allah Resulü’nün (s.a.s.) bu tanımından yola çıkarak cennete girmek veya cehennemden kurtulmak gibi bir amaç yerine kişinin eylemlerinde asıl hedefin Cenâb-ı Hakk’ın rızasını kazanmak olması gerektiğini belirterek dinde samimiyetin önemini vurgulamışlardır.⁴⁷⁹ Kur’ân’da şeytanın her türlü tuzak ve vesvesesine rağmen doğru yoldan saptıramadığı kimselerin sadece samimî kişiler olduğu bilgisi verilmektedir:

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلِصِينَ

“(İblis) Dedi: Rabbim! Senin izzetine yemin olsun ki bende senin samimî kulların hariç onların hepsini kesinlikle azdıracam.”⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Müslim, “İman”, 1, 74.

⁴⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 32/45.

⁴⁸⁰ Sâd 38/82-83.

Yukarıdaki âyetten anlaşılacağı üzere şeytan, azdırmaktan ümit kestiği kimselerin ihlâs ve samimiyeti kuşanmış, ibadeti sadece Allah'a (c.c.) tahsis eden mü'min kullar olduğunu itiraf etmektedir. Bu itibarla yukarıda ele alınan âyet ve hadis bütüncül bir yaklaşımla değerlendirildiğinde dinin temelinin içtenlikle dolu bir kulluk olduğu yargısına ulaşılabılır. Yine bu bağlamdan yola çıkılarak dinin kapsam alanına giren iman, amel ve muamelat gibi hususlarla birlikte bireyin sosyal hayattaki yaşantısında bulunması gereken temel niteliğin samimiyet olduğu sonucuna varılabilir.

Kur'ân'da insanın dinî sorumluluğu ile samimiyetin ilişkisine şöyle değinilmektedir:

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ

“De ki: Şüphesiz bana, kendisine samimî bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a (c.c.) ibadet etmem emredildi.”⁴⁸¹

Âyette Hz. Peygamber'in şahsında tüm insanlığa her türlü kulluğun yalnızca Allah'a (c.c.) mahsus olduğu ve bu kulluğun da ihlâs ve samimiyet doğrultusunda olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yine gelen âyetlerde kulluğun içtenlikle Allah'a (c.c.) yapılması bir kez daha emredilerek insanın en önemli kulluk görevlerinden biri olan ibadetlerini içten bir inanç ve bağlılık göstererek yapmasının önemine işaret edilmektedir.⁴⁸² Hz. Peygamber ise (s.a.s.), insanın sorumluluğunun samimiyet ile ilişkisine şöyle temas etmiştir:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ

“Allah (c.c.), sadece samimiyetle ve kendi rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder.”⁴⁸³

Buna göre insanın görev ve yükümlülüklerini ancak samimiyetle yerine getirdiği takdirde bir kıymeti bulunmaktadır. Diğer yandan kişinin ihlâs ve samimiyet

⁴⁸¹ ez-Zümer 39/11.

⁴⁸² ez-Zümer 39/14.

⁴⁸³ Nesâî, “Cihâd”, 24.

hususunda çok dikkatli olması, bütün inanç, söz ve davranışlarının samimiyeti ölçüsünde değerli olduğunu unutmaması büyük önem arz etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Ameller niyetlere göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır.*” buyurarak bu öneme işaret etmektedir.⁴⁸⁴

Kur’ân’da sorumluluklarını samimiyetle yerine getirme noktasında gereği gibi davranmayanların ilahî lütuf ve rahmetten mahrum kalacaklarına dair birçok örnek bulunmaktadır. Şeytanın üzerine düşen görevi gereği gibi yerine getirmemesi ve bunun neticesinde ilahî rahmetten kovulması bu minvalde zikredilen bir örnektir. Şeytanın cennetten kovulmasıyla neticelenen ikiyezlü tavrının başlangıç noktasını, Kur’ân şöyle haber vermektedir:

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ
فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ

“*Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklerle, ‘Âdem’e secde edin.’ diye emrettik. İblîs’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı.*”⁴⁸⁵

Bunun üzerine Allah (c.c.), şeytanı bu emrini yerine getirmemesi sebebiyle kınamış ve azarlamıştır. Bununla birlikte o, kendisinin ateşten Hz. Âdem’in topraktan yaratıldığını öne sürerek kendisinin daha üstün bir varlık olduğunu iddia ettiyse de bu gerekçe haklı görülmemiş ve Yüce Rabbimiz’in emrine boyun eğmemesi neticesinde cennetten kovulmuştur.⁴⁸⁶ Binaenaleyh şeytan, Cenâb-ı Hakk’ın emrini samimiyetle yerine getirmeyip kibre kapılmış, böylece ilahi rahmetten ebedi olarak uzak kalmıştır.⁴⁸⁷

Sorumluluklarına içtenlikle bağlı kalmayanların acı sonuna bir başka örnek olarak İsrâiloğullarının ikiyezlü davranışları zikredilir. Onlar “*Bize bir hükümdar*

⁴⁸⁴ Müslim, “İmâre”, 155.

⁴⁸⁵ el-A’râf 7/11. Ayrıca bkz. el-Hicr 15/29-38; Sâd 38/71-81.

⁴⁸⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 12/323-330; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 3/392-394; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/357.

⁴⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 14/47-48; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 1/468.

gönder de Allah yolunda savaşalım.” dediler. Fakat kendilerine savaş emredilince yan çizdiler ve atanan hükümdarı kabul etmemek gibi birtakım bahaneler öne sürdüler.⁴⁸⁸ Diğer yandan İsrâiloğullarına hükümdar olarak atanan Tâlût, onların sadakat ve samimiyetlerini ölçmek için nehirden geçerken su içmemelerini emretmiş ancak içecek olurlarsa da sadece bir avuç içmelerini daha fazla içmemelerini istemiştir. Kur’ân’da anlatıldığı üzere onların çoğunluğu bu emri dinlemeyerek sudan içmiş ve helak olup gitmiştir.⁴⁸⁹ Kur’ân’da onların söz dinlemez davranışlarının doğurduğu olumsuz durumlar zikredilerek sorumlulukları içtenlikle yerine getirmenin önemi vurgulanmaktadır.

Yukarıda ele alınan âyet, hadis ve diğer hususlar birlikte değerlendirildiğinde insanın üzerine düşen görevleri içtenlikle yapmasının ne derece mühim bir mesele olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bizde konunun önemine binaen bu bölümde insanın sorumluluğunun samimiyet ile ilişkisine değineceğiz. Ancak insanın sorumluluk alanının çok geniş olması nedeniyle kişinin inanç, amel, itaat, dua, tövbe, sabır, infâk gibi bazı görev ve sorumluluklarının samimiyet ile yerine getirilmesinin önemini ele alacağız. Dolayısıyla insanın sorumluluklarının sadece ele aldığımız şekliyle sınırlandırılmaması gerekmektedir. Fakat Hz. Peygamber’in dini samimiyet olarak tanımlamasından da anlaşılacağı üzere mü’minlerin dinin kapsam alanına giren bütün hususlarda ihlâs ve samimiyeti ön planda tutmaları elzem görünmektedir.

I. İNSANIN İNANÇ YÖNÜNDEN SAMİMÎ OLMASI

Kişinin Rabbine gönülden iman edebilmesi için öncelikle kendisini yoktan var eden Cenâb-ı Hakk’ı tanıması gerekir. Çünkü insanın tanımadığı bir varlığı sevebilmesi ve yakın bir ilişki kurabilmesi pek mümkün görünmemektedir.

İnsanoğlu çevresine baktığında her varlığın bir varoluş sebebinin var olduğunu görebilir. Örneğin soba ısıtmak için vardır, fener aydınlatmak için, kalem yazmak için

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/246-247.

⁴⁸⁹ el-Bakara 2/249.

mevcuttur. Dolayısıyla evrendeki her varlığın yaratılmasında bir hikmet bulunmaktadır.⁴⁹⁰

İnsanoğlunun varoluş gayesi ise Allah'a (c.c.) iman edip O'nu tanıması, kendisini yaratan Rabbine ibadet ve itaatte bulunmak şeklinde düşünülebilir.⁴⁹¹ Fakat bu kulluk görevinde en önemli hususun ihlâs ve samimiyet olduğunu Yüce Kitap şöyle bildirmektedir:

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

*“O diridir, O’ndan başka ilah yoktur. O halde içtenlikle ve samimiyetle O’na ibadet edin. Hâmd, âlemlerin rabbi olan Allah’a (c.c.) mahsustur.”*⁴⁹²

Bazı tefsirlerde (فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ) ifadesi, “Allah’a (c.c.) itaat ve ibadetlerde samimî olmak” anlamında açıklanmaktadır.⁴⁹³

Kur’ân’da (مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ) ifadesi birçok âyette geçmekte olup bu ifadenin geçtiği yerlerde genel olarak vurgulanan mesaj; insanın şirkin her türüsünden arınıp, içtenlikle Rabbine ibadet etmesidir.⁴⁹⁴

Bu itibarla kişi İslâm dinini oluşturan bütün inanç esaslarına yürekten gelerek inanmalıdır. Aksi halde sağlam bir inanca sahip olduğu söylenemez. Nitekim Kur’ân’da münafıkların en çok eleştirildikleri konuların başında iman konusundaki samimiyetsizlikleri gelmektedir.⁴⁹⁵ Şimdi içtenlikle inananların ve ikiyüzlü bir tavırla inanmış gibi yapan kimselerin durumları kısaca karşılaştırılacaktır.

⁴⁹⁰ Bekir Topaloğlu, “Hudûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1998), 18/304-309.

⁴⁹¹ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 7/425.

⁴⁹² el-Mü’min 40/65.

⁴⁹³ el-Kurtubî, *el-Câmi’*, 18/378.

⁴⁹⁴ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 21/411; Hâzin, *Lübâb*, 4/79; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/961.

⁴⁹⁵ el-Bakara 2/8,14.

Allah'a (c.c.) iman noktasında iyi yüzlü davranan münafıklar, Allah Resulü'ne (s.a.s.) samimî bir şekilde inanmayıp inanmış izlenimi vermeye çalışıyorlardı. Onların bu sahtekâr ve yapmacık tavırları âyetlerde şöyle haber verilmektedir:

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ
وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

“(Ey Resulüm) Münafıklar sana geldiklerinde, şahitlik ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin derler. Senin Allah'ın elçisi olduğunu Allah elbette biliyor. Fakat Allah (c.c.) şahitlik eder ki şüphesiz münafıklar (inandıklarını söylerken) yalan söylüyorlar.”⁴⁹⁶

Onların inanç yönünden problemlerinin anlatıldığı bir başka âyette ise şöyle buyrulur:

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ سَبِيلًا

“Arada (İman ile küfür arasında) bocalayıp duruyorlar. Ne onlara bağlanıyorlar ne bunlara. Allah'ın şaşırtdığı kimselere asla bir (çıkart) yol bulamazsın.”⁴⁹⁷

Yukarıdaki iki âyet, bütüncül bir şekilde değerlendirilecek olursa; münafıkların inkârlarını gizleyip görünürde mü'min görünerek Allah ve Hz. Peygamber'i aldatmaya yönelik teşebbüslerinin sadece kendilerini aldatmak şeklinde neticelendiği görülmektedir.⁴⁹⁸

Kur'an'da zikredildiği üzere inançlarında gerekli samimiyeti göstermeyen insanları ahiret hayatında çok kötü bir son beklemektedir.⁴⁹⁹ Gönülünden iman edenlerin ise sonsuz ahiret yurdunda kurtuluşa ulaşmış kimseler olacakları şöyle müjdelenmektedir:

⁴⁹⁶ el-Münâfikûn 63/1.

⁴⁹⁷ en-Nisâ 4/142-143.

⁴⁹⁸ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luġa ve Envâihâ*, (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1987), 1/301.

⁴⁹⁹ el-Bakara 2/10.

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlar Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler sadece onlardır.”⁵⁰⁰

Kur’ân’da görevlerini içtenlikle yerine getirenler övülmekte ve onların ödüllendirileceği bildirilmektedir. Yine üzerine düşen sorumluluklarını samimî bir duyguyla yerine getirmek yerine inkârda direnenlerin zarara uğradığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Kur’ân’da, içten bir inanç ve bağlılıkla Rablerine inanmış olan mü’minlerin ve iman hususunda sahtekâr tavırlarıyla ön plana çıkan münafıkların temel vasıfları anlatılarak insanlara birbirine zıt iki karakterin durumları gösterilmektedir. Biri içten bir inanış ve bağlılıkla Cenâb-ı Hakk’ın rızasını, O’nun lütuf ve ikramlarını kazanmış mü’minler, diğeri ise bunun tam zıddı bir profil olan münafıklardır.

Müslüman’ın samimiyeti ilk olarak kendisini yoktan var ederek varlık âlemine getiren Allah’a (c.c.) karşı olmakla birlikte onun bu hali hayatının her alanına yayılır.⁵⁰¹ Bu bakımdan mü’minler hep Rablerine içtenlikle teslim olmanın nimet ve güzelliklerini yaşarlar. İnkârcılar ise Allah (c.c.) ile samimiyet bağı kuramamışlar ve bu nimetlerden mahrum kalmışlardır. Nitekim dünya hayatının karanlık dehlizlerinde sadece gönülden gelen inanç ve bağlılıkla Allah’a (c.c.) inanan kimseler boğulmaktan kurtulabilmektedirler.⁵⁰²

Kur’ân’da namaz kılmak inananların temel özelliklerinden⁵⁰³ sayılırken namazda gösteriş yapmak ise münafıkların bir özelliğidir.⁵⁰⁴ Diğer yandan insanlara gösteriş yapmak müşriklerin de bir vasfı olarak zikredilmektedir.⁵⁰⁵ Kur’ân’da vurgulandığı üzere münafıklar, dış görünüşleriyle insanları kendilerine çekmektedirler ancak Allah’a (c.c.) içtenlikle inanmadıkları için hepsi birer ruhsuz odun gibidirler.

⁵⁰⁰ el-Bakara 2/1-5.

⁵⁰¹ Müslim, “İman”, 1, 74.

⁵⁰² Lokmân 31/22.

⁵⁰³ el-Bakara 2/3.

⁵⁰⁴ el-Mâûn 107/6; ayrıca bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1223.

⁵⁰⁵ el-Enfâl 8/47.

Yine onlar diğer insanlardan hürmet ve ikram görmek için iyiliklerine gösteriş katmaktadırlar.⁵⁰⁶

Münafıkların en belirgin özelliklerinden biri Allah'ı ve mü'minleri kandırma girişimleridir.⁵⁰⁷ Onlar samimiyetle bağdaşmayan bu davranışlarıyla inanmış gibi görünerek hem Allah'ı hem mü'minleri aldattıklarını düşünmektedirler. Ancak Kur'an'da onların bu gayretlerinin aslında kendilerini kandırma şeklinde sonuçlandığı haber verilmektedir:

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

*“Münafıklar güya Allah'ı ve mü'minleri aldatırlar, hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir.”*⁵⁰⁸

Kur'an'da anlatıldığına göre Hz. Nûh ve Hz. Lût'un eşleri kocalarına inanmamış ve ikiyüzlü tavırları sonucunda helak olup sonsuz cennet yurdunu kaybetmişlerdir. Onların durumu Kur'an'da şöyle haber verilir:

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَامْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ

فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ

*“Allah (c.c.), inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar iki sâlih kulumuzun nikâhı altındaydılar ama kocalarının davasına ihanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, 'Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!' dendi.”*⁵⁰⁹

Rivâyet edildiğine göre Nûh'un (a.s.) karısı, eşinin peygamberliğine inanmayıp inkârcılar gibi kocasıyla alay etmiş hatta deli demiştir.⁵¹⁰ Hz. Lût'un karısı da iman etmemiş ve kocasından duyduğu bilgileri kâfirlere gizlice anlatmıştır. Hatta o, Lût'un

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/11-12, 204-206; el-Münâfikûn 63/3.

⁵⁰⁷ el-Bakara 2/8.

⁵⁰⁸ el-Bakara 2/9.

⁵⁰⁹ et-Tahrîm 66/10.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 23/497; Râzî, *Meftâhu'l-Gayb*, 30/49; Mâverdî, *Tefsîru Mâverdî*, 6/46.

(a.s.) evine insan suretinde gelmiş olan meleklerin varlığını sapkın topluluğa gizlice haber vermiş ve bu inkârcı toplumun gözü Lût'un (a.s.) evindeki yabancılara çevrilmiştir.⁵¹¹ Hz. Lût'un karısı, kocasına inanmadığı gibi kocasına karşı böyle hıyanet içinde bulunmuş ve eşini çok zor durumda bırakmıştır.⁵¹²

Dinî kaynaklarda onların eşlerine ihanetleri zina noktasında olmayıp din konusunda olduğu bilgisi verilmektedir.⁵¹³ Zira İbn Abbas'tan (ö. 68/687-688) rivâyet edildiğine göre hiçbir peygamber eşi zina yapmamıştır.⁵¹⁴ Dolayısıyla bu iki kadın da peygamber olan eşlerine sadece inanmayıp onlarla alay etmişlerdir.

Âyette bu iki kadın, inanmayanlar için kötü bir örnek olarak gösterilmiştir. Zira onlar peygamber kocalarına karşı böyle nankörce hareket etmeleri sonucunda helak olmuşlardır. Dolayısıyla içtenlikle iman etmek yerine ikiyüzlü ve ihanet içinde olmanın sonu ebedî cehennem azabıyla neticelenmektedir. Ancak kişi, tüm kalbiyle Rabbine yöneldiğinde ise ona ilahî lütuf kapıları sonsuza kadar açılabilir. Kur'ân'da Firavun'un eşi ve Hz. Meryem bu hususta insanlığa örnek gösterilmektedir:

*“Allah (c.c.), iman edenlere de Firavun'un eşini misal vermektedir. Hani o, ‘Rabbim katında (cennette) benim için bir ev yap, beni Firavun’dan ve yaptıklarından kurtar, beni bu zalimler topluluğundan de kurtar.’ diye dua etmişti. (Allah (c.c.)) İmrân kızı Meryem’i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfledik; böylece o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o samimiyetle itaat edenlerdendi.”*⁵¹⁵

Firavun gibi ilahlık iddiasında bulunacak kadar sapkın, küfürde direnen ve zulmüyle şöhret yapmış bir adamın eşi olan bu hanım, Rabbine karşı samimî iman ve içten teslimiyetiyle kocasının yapmış olduğu kötülüklerden kendisini koruyabilmiş, dünyalık makam ve mevki uğruna Firavun'un zulmüne ortak olmamıştır.⁵¹⁶

⁵¹¹ Taberî, *Câmi’u l-Beyân*, 23/298.

⁵¹² İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 28/375.

⁵¹³ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 8/171.

⁵¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu l-Gayb*, 30/49.

⁵¹⁵ *et-Tahrîm* 66/11-12.

⁵¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu l-Gayb*, 30/49; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 28/376.

Tefsir kaynaklarında bu hanımın adı Âsiye olarak geçmektedir.⁵¹⁷ O, sarayın içinde her türlü maddi imkâna sahipken içtenlikle Rabbine teslim olmuş ve şehitlik makamını tercih etmiştir. Âsiye, Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Musa'nın peygamberliğine samimiyetle inanmış ve bu yolda türlü işkencelere maruz kalmıştır.⁵¹⁸ Yine Hz. Meryem de kendisini samimiyetle Rabbine kulluk etmeye adanmış bir kuldür.⁵¹⁹ O, iffet ve namusunu öylesine korumuştur ki Cenâb-ı Hakk onu babasız olarak dünyaya gelen Hz. İsa'ya anne yapmıştır.⁵²⁰ Hz. Meryem, böyle bir çocuğu doğurduğunda kavminin her türlü iftira ve hakaretlerine göğüs germiş, tüm baskılara rağmen inancından asla ödün vermemiştir.⁵²¹

İşte bu dört kadından iki tanesi, eşleri peygamber olsa da iman etmemiş ve kocalarına karşı ikiyüzlü bir tutum içinde olmalarının sonucunda cezalandırılmış ve asırlardır inkâr edenler için kötü bir örnek olmuşlardır. Diğer iki kadın ise samimiyetle Allah'a (c.c.) kulluk yapma noktasında inananlar için iyi bir örnek olmaya devam etmektedirler.

İşte yukarıdaki âyetlerde görüldüğü üzere kişi, Rabbine içtenlikle iman eder ve onunla sınımsız bir bağ kurarsa Firavun gibi sapkın bir kişinin karısı bile olsa cennette yüksek derecelere ulaşabilir. Buna mukabil kul, Allah'a (c.c.) karşı ikiyüzlü ve nankör bir tavır sergilerse peygamber gibi yüce şahsiyetin karısı olsa da Cenâb-ı Hakk'ın gazabına uğrayabilir. Kur'ân'da arka arkaya ele alınan dört kadının durumu insanın iman yönünden samimî olmasının önemli neticelerini ortaya koymasına bakımından insanlığa önemli mesajlar vermektedir.

Ayrıca dikkat çeken bir başka husus; inkâr ve kötülükte direnen bu iki kadının, eşleri peygamber olsa da Allah'ın azabına uğramış olmalarıdır. Bu itibarla imanda samimî olmayan kişilere, ahirette en yakınlarının bile faydasının olamayacağı görülmektedir. Fakat Allah'a (c.c.) samimiyet ve içtenlikle iman etmiş olan diğer iki hanımın durumlarında olduğu gibi içten bir inanç ve bağlılık gösterenler Cenâb-ı

⁵¹⁷ Beğavî, *Tefsîru'l-Beğavî*, 8/171; Kurtubî, *el-Câmi*, 21/104.

⁵¹⁸ İbn Atıyye, *Muharreru'l-Vecîz*, 5/335.

⁵¹⁹ Âl-i İmrân 3/37.

⁵²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/50.

⁵²¹ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 7/ 226-227.

Hakk'ın hoşnutluğunu kazanma ve ilahî lütufları elde etmeye dönük büyük bir kazanç sağlamaktadırlar.

Kur'an'da durumları zikredilen Meryem ve Âsiye Validemiz Allah'a (c.c.) yürekten iman edenler için evrensel bir değer olmayı sürdürmektedir. Hz. Peygamber, onların bu samimî kulluk sayesinde elde ettikleri neticeyi şöyle haber vermektedir:

أَفْضَلُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ: خَدِيجَةُ بِنْتُ حُوَيْلِدٍ، وَفَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ،

وَمَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَآسِيَةُ بِنْتُ مُزَاحِمٍ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ

*“Cennet hanımlarının en şerefliileri; Hatice binti Huveylid, Fâtıma binti Muhammed, Meryem binti İmrân ve Firavun'nun karısı Âsiye binti Muzahim'dir.”*⁵²²

Hz. Muhammed (s.a.s.), şefaatinin en çok mutlu edeceği kimselerin gönülden gelen inanç ve bağlılıkla *“Allah'tan başka ilah yoktur.”* diyenler olacağını haber vermektedir. Böylece ilahî rahmet ve lütuftan en çok pay alacak kimselerin öncelikle samimî bir şekilde iman edenler olacağına işaret edilmektedir.⁵²³

Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere Allah'a (c.c.) içten bir inanış ve bağlılık mü'minlerin en belirgin özelliği olup bunun tam tersinin ise münafıkların bir vasfı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kişi dinin tarif ettiği mü'min profiline uyabilmesi için Rabbine samimî bir kalp ile iman edip ona hasbî duygularla kulluk etmesi gerekmektedir.

Mü'minlerin inançlarında samimî olup bunun neticesinde ahirette birçok mükâfat alacakları vurgulanırken münafıkların ikiyüzlü ve riyâkâr tavırları sonucu cehennemde cezalandırılacakları ifade edilmektedir. Dolayısıyla insan, en önemli sorumluluklarından birisini oluşturan inanç noktasında samimî olmalı, içten bir inanış ve bağlılıkla Rabbine ve diğer inanç esaslarına iman etmelidir. Diğer yandan inançla ilgili hususların birçoğunun gaybî olması görmeden inanmayı gerektirmektedir. İşte

⁵²² İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 8/173.

⁵²³ Buhârî, “İlim”, 33.

şüphe duymadan inanmak ancak samimî bir imana sahip olan mü'minlerin bir vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²⁴

II. KİŞİNİN AMEL KONUSUNDAKİ HASSASİYETİ

Kur'ân'da pek çok âyette imandan sonra amellerin zikredilmesi amelle imanın ilişkisini önemli kılmaktadır.⁵²⁵ Dolayısıyla İslâm dini, inanmaya ve inanılan şeyi yapmaya yani inançlar ile eylemlerin uyum içinde olmasına büyük önem vermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah yolunda savaşıp bu yolda kişinin canını ve malını feda etmesinin, Kâbe'nin bakımını üstlenme ve hacıların su ihtiyacını karşılama görevinden bile daha değerli olduğuna vurgu yapılır.⁵²⁶ Fakat Hz. Peygamber, bu kadar büyük bir ecri bulunan cihadın, samimî bir niyet ile yapılmadığında Yaratıcı tarafından kesinlikle kabul görmeyeceğini beyan etmektedir.⁵²⁷ Zira Allah (c.c.), içinde hardal tanesi kadar da olsa gösteriş bulunan hiçbir ameli kabul etmemektedir.⁵²⁸

İbadet, sorumluluk sahibi insanın Allah'a (c.c.) karşı duyduğu derin saygı ve sevginin bir sonucu olarak O'nun hoşnutluğunu kazanmaya yönelik gerçekleştirilen fiiller şeklinde tanımlanmaktadır.⁵²⁹ Bu tanımdan hareketle amel bakımından birtakım ibadetlerde samimiyetin önemi üzerinde kısaca durulması gerektiği kanaatini taşıyoruz.

Rabbine gönülden inananlar kişiler, günde beş kere namazda Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna durduklarında, asgarî kırk defa “(Rabbimiz) Bizi dosdoğru yola ilet!” diyerek duada bulunmuş olmaktadırlar.⁵³⁰ Böylece onlar, samimî kulların yolunda olmayı temenni etmektedirler.⁵³¹ Onların bu duaları, namazın her rekâtında tekrarlanmakta ve Rablerine hasbî duygularla yönelmelerini anlatan vecîz bir ifadeye dönüşmektedir.⁵³²

⁵²⁴ el-Bakara 2/3.

⁵²⁵ Sebe' 34/37; et-Teğâbün 64/9.

⁵²⁶ Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân*, 14/169.

⁵²⁷ Müslim, “İmâre” 152.

⁵²⁸ Müslim, “İmân”, 148,149.

⁵²⁹ Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240.

⁵³⁰ el-Fatiha 1/4.

⁵³¹ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, 19/193.

⁵³² Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/354.

İçtenliği kaybetmiş kişilere gelince onlar namazlarını samimiyetten uzak bir halde ve üşene üşene kılar, Allah'ı da çok az anarlar.⁵³³

Kur'ân'da ifade edildiğine göre sapkın bir inancın örneğini sergileyen münafıklar imanda olduğu gibi amelde de ihlâs ve samimiyetten uzak bir görüntü çizmişlerdir.⁵³⁴

er-Râzî (ö. 606/1210), mü'minlerin içtenlikle kılacağı namaz vesilesiyle samimî kullardan olmaya çalışması gerektiğini düşünmektedir.⁵³⁵ Zira bu doğrultuda hareket edenler, amellerde samimî olmanın karşılığını ahirette alacaklardır:

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ

"Kitaba sımsıkı sarılanlara ve namazı dosdoğru kılanlara gelince, şüphesiz biz, iyiliğe çalışan kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz."⁵³⁶

Her ibadette olduğu gibi zekâtta da samimî olmak bu ibadetin özünü oluşturmaktadır. Nitekim Kur'ân'da samimî kimselerden bahsedilirken şöyle buyrulur:

مَا أُمِّرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

"Hâlbuki onlara, ancak, sırf Allah'ın dinine samimiyetle bağlanıp Hakk'a yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti."⁵³⁷

Cenâb-ı Hakk, içtenlikle verilen zekât ile malın bereketinin arttığını haber vermektedir.⁵³⁸ Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) gönülden gelerek harcama yapanların gıpta edilecek kimseler olduğunu ifade etmesi, diğer amellerde olduğu gibi zekât,

⁵³³ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/191-194.

⁵³⁴ Beğavî, *Tefsîru'l-Beğavî*, 2/302; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr*, 5/239; Vâhidî, *el-Vasît*, 2/131.

⁵³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 19/127.

⁵³⁶ el-A'raf 7/170.

⁵³⁷ el-Beyyine 98/5.

⁵³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/15-16.

sadaka gibi malî boyutu bulunan ibadetlerde de samimiyetin önemini ortaya koyması bakımından önemlidir.⁵³⁹

Kur’ân’da, ihlâstan uzak bir tavırla, muhatabın yüzüne vurularak yapılan iyiliklerin ise ibadet değeri taşımadığını şöyle açıklanmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ
وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

“Ey iman edenler! Allah’a (c.c.) ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin.”⁵⁴⁰

Hz. Peygamberimiz de âyette zikredilen hususa işaret ederek Cenâb-ı Hakk’ın kıyamet günü insanlara sadaka verip sonra da yaptığı iyiliği hatırlatarak karşı tarafın yüzüne vuran kimselerle konuşmayacağını haber vermektedir.⁵⁴¹

Yukarıda zikredilen hususlardan yola çıkarak kişinin harcadığı miktar ne olursa olsun daima Cenâb-ı Hakk’ın rızasını gözeterek infâkta bulunması gerektiği, aksi halde yaptığı iyiliklerin boşa çıkabileceği sonucuna varılabilir.

Mü’minlerin samimiyette doruk noktaya ulaşabildiği bir ibadet olan oruç, daha önceki ümmetlere olduğu gibi Müslümanlara da farz kılınmıştır.⁵⁴²

Allah (c.c.), içtenlikle oruç tutanları Kur’ân’da övmüş ve onlara büyük bir ecir vereceğini vaat etmiştir.⁵⁴³ Samimiyetle tutulan orucun mükâfatı ile ilgili hadis-i şerifte ise şöyle buyrulur:

⁵³⁹ Buhârî “İlim”, 15.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/264.

⁵⁴¹ Müslim, “İmân”, 171.

⁵⁴² el-Bakara 2/183.

⁵⁴³ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 14/500-504.

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ

“Ramazan’ın faziletine inanarak ve mükâfatını umarak oruç tutan kimsenin geçmiş günahları bağışlanır.”

Bu itibarla diğer ibadetlerin özünde olduğu gibi orucun temelinde de samimiyetin var olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Hız. Peygamber, Allah’ın rızasını kazanma dışında bir gaye ile tutulan orucun aç kalmaktan ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁴ Bu hadisten yola çıkılarak kişinin sadece zayıflamak, çevresinden tepki görmemek gibi ihlâs ve samimiyetle bağdaşmayan birtakım amaçlarla oruç tuttuğu takdirde sadece aç ve susuz kalmış olacağını, büyük bir mükâfatı bulunan orucun mânevî faydalarından mahrum kalacağını anlamak mümkün görünmektedir.

Samimî duyguların en derinden hissedilebildiği hac ibadeti de namaz, zekât, oruç gibi İslâm’ın temel esaslarından birisidir.⁵⁴⁵

Kur’ân’da ifade edildiği üzere hac ve umrenin sadece Allah (c.c.) için yapılması gerekir:

وَأَتُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ

“Hacı ve umreyi Allah (c.c.) için yerine getirin.”⁵⁴⁶

Hız. Peygamber de hac yaptığı esnada Allah’a (c.c.) şöyle yalvarmaktadır:

اللَّهُمَّ حَجَّةٌ لَا رِيَاءَ فِيهَا وَلَا سُمْعَةً

“Allah’ım! Görülsün ve duyulsun diye yapılmayan bir hac nasip et!”⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ İbn Mâce, “Sıyâm”, 21.

⁵⁴⁵ Buhârî, “İmân”, 1, 2; Müslim, “İmân”, 19–22.

⁵⁴⁶ el-Bakara 2/196.

⁵⁴⁷ İbn Mâce, “Menâsik”, 4.

Yukarıda zikredilen âyet ve hadisten de anlaşılacağı üzere ihlâs ve samimiyet hac ve umrenin özünü oluşturmaktadır. Diğer taraftan bu ibadetler samimî duygularla yapıldığında nice müjdeler barındırmaktadır.⁵⁴⁸

Allah (c.c.), hac farızasının yerine getirildiği Zilhicce ayında kesilen kurbanlarla ilgili samimiyeti vurgulayan şu âyeti inzal buyurmuştur:

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ

“Kurbanların ne etleri ne de kanları Allah’a (c.c.) ulaşır. Allah’a (c.c.) sadece sizin ihlâs ve samimiyetiniz ulaşır.”⁵⁴⁹

Âyette vurgulandığı üzere Allah (c.c.) katında değer ifade eden şey kurban olarak kesilen hayvanların etleri veya kanları değil kişinin niyeti ve samimiyetidir. Bu itibarla kişinin Cenâb-ı Hakk’ın rızası dışında bir gaye ile hac veya umre ibadetini yerine getirmesi bu ibadetlerin amacına uygun düşmemektedir.

Sonuç olarak ihlâs ve samimiyet, inanç noktasında mü’min ile münafığı ayıran temel bir vasıf olduğu gibi amel noktasında da bu iki inanç modelini birbirinden ayıran en belirgin özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin münafıkların öne çıkan özelliklerinden biri de namaza üşene üşene kalkmalarıdır.⁵⁵⁰ Zira onlar Allah’a (c.c.) içtenlikle kulluk gibi bir amaç taşımadıkları için böyle davranmaktadırlar. Diğer bir deyişle onlar ibadetlerini ihlâs ve samimiyetten yoksun bir halde yapmakta, insanlara gösteriş merkezli hareket etmektedirler. Onlar, içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a (c.c.) iman etmedikleri için hem inanç yönünden hem de amel yönünden problemler yaşamaktadırlar.⁵⁵¹

Mü’minlere gelince onlar amellerinde içtenliği elde etmiş kimselerdir.⁵⁵² Hz. Peygamber, bir hadiste samimî bir kimsenin, namazını insanlar arasındayken de kimsenin bulunmadığı zamanlarda da içtenlikle kılan kimse olduğunu

⁵⁴⁸ Buhârî “Hac”, 4; Müslim “Hac”, 437, 438.

⁵⁴⁹ el- Hac 22/37.

⁵⁵⁰ en-Nisâ 4/142.

⁵⁵¹ en-Nisâ 4/143.

⁵⁵² el-Mü’minûn 23/2.

vurgulamaktadır.⁵⁵³ Kur’ân’da ifade edildiği üzere münafıkların en dikkat çekici özelliklerinden biri de sözlerinde samimî olmamalarıdır. Onların bu kötü tavırları âyette şöyle anlatılmaktadır:

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ

“Sana (münafıklar) baş üstüne derler ancak onların yanından ayrıldığında içlerinden bir grup senin söylediklerinin tersini yapmayı planlarlar.”⁵⁵⁴

İşte iman noktasında samimî olmayan münafıklar diğer konularda da aynı ikiyüzlülüğü gösterebilmektedir. Kur’ân’da onların bu vasıflarının anlatılması mü’minlerin iman ve amel noktasında içtenlikle hareket etmesine dair bir uyarı olarak düşünülebilir.

Mü’minlere gelince, onların sözlerine sadık kimseler oldukları, öleceklerini bilseler bile sözlerinde samimî bir tutum sergiledikleri âyette şöyle anlatılır:

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَجْبَهُ
وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

“Mü’minlerin içinde Allah’a (c.c.) verdiği söze bağlılık gösteren nice kimseler vardır. İşte onlardan kimi Allah’a (c.c.) verdiği sözü tuttu (şehit oldu), kimi de bunu bekliyor. Onlar hiçbir şekilde sözlerini değiştirmediler.”⁵⁵⁵

Kur’ân’da Hz. Âdem’in iki oğlunun kıssası anlatılarak başta kurban ibadeti olmak üzere her türlü amellerin sadece Cenâb-ı Hakk’ın rızası gözetilerek yapıldığında kabul edilebileceği açık bir şekilde vurgulanmaktadır.

Rivâyete göre Âdem’in (a.s.) iki oğlu arasında, aynı kişiyle evlenmek istemeleri sebebiyle ihtilaf çıkmış ve babalarına gelerek bu sorunu çözmelerini

⁵⁵³ İbn Mâce, “Zühd”, 20.

⁵⁵⁴ en-Nisâ 4/81.

⁵⁵⁵ el-Ahzâb 33/23.

istemişlerdir.⁵⁵⁶ Hz. Âdem, kendisine gelen vahiy doğrultusunda onlara Allah'a (c.c.) kurban sunmalarını ve böylece kimin kurbanı kabul edilirse o kişinin istediği kadımla evleneceğini bildirir.⁵⁵⁷

Hâbil'in çobanlık yapmakta olduğu ve Rabbine karşı içtenlikle yaklaşarak koyunlarından en iyisini kurban olarak sunduğu rivâyet edilir. Kâbil'in ise ziraat ile uğraşmakta olup ürünlerinin en kötüsünden bir miktar Allah'a (c.c.) takdim ettiği zikredilir.⁵⁵⁸

Rivâyete göre o zamanlarda kabul edilen kurbanın üzerine gökten ateş inmektedir. Hâbil'in gönülden gelerek Rabbine sunduğu kurbanın üzerine gökten ateş inmiş ve böylece onun kurbanı kabul edilmiştir.⁵⁵⁹ Kâbil'in kurbanı onun samimî olmayan davranışı neticesinde kabul görmemiştir. Bununla birlikte o, kardeşi Hâbil'i bu durum sebebiyle kıskanmış ve onu öldürmek istemiştir.⁵⁶⁰

Sonuç itibariyle her şeyde olduğu gibi Allah'a (c.c.) sunulan kurbanda da en önemli husus içtenliktir. Nitekim bu kıssanın anlatıldığı âyette Hâbil'in sunduğu kurbanın kabul edilme nedeni şöyle açıklanmaktadır:

قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

“Allah (c.c.), ancak takvâ sahiplerinden (kurbanı) kabul eder.” dedi.⁵⁶¹

İşte Hâbil, Rabbine karşı içtenliği sayesinde kazanırken Kâbil ise bu olumsuz davranışı neticesinde hem dünyada hem de ahirette sonsuza dek pişman olanlardan olmuştur.⁵⁶²

Yeryüzünün ilk katili olan Kâbil, samimiyetsizliğinin sonucunda Allah'ın rahmetinden mahrum kalmıştır. O, sorumluluğunu içtenlikle yerine getirmemenin bir

⁵⁵⁶ Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân*, 10/204-206.

⁵⁵⁷ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 3/82.

⁵⁵⁸ Suyûtî, *ed-Dürru 'l-Mensûr*, 3/56.

⁵⁵⁹ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 3/82.

⁵⁶⁰ Suyûtî, *ed-Dürru 'l-Mensûr*, 3/56.

⁵⁶¹ el-Mâide 5/27.

⁵⁶² Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân*, 10/229.

sonucu olarak sadece kardeşini öldürmesinin değil aynı zamanda kıyamete kadar işlenecek her cinâyetin günahını da yüklenmiştir.⁵⁶³ Zira o, haksız yere cana kıyma çağırımı açan kişi olduğu için kendisinden sonra gelenlerin işledikleri cinâyetlerin günahına da ortak olmaktadır. Diğer taraftan Hâbil, takvâlî olması neticesinde hem kurbanı kabul edilmiş hem de yeryüzünün ilk şehidi olmuştur.

İşte yukarıda zikredilen hususlardan yola çıkılarak amelleri içtenlikle yerine getirmemenin Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kaybetmeye sebep olabileceği sonucuna varılabilir. Bu itibarla insan, Kur'ân'da tarif edilen ideal mü'min profiline uymak için inanç konusunda olduğu gibi amellerinde de ihlâs ve samimiyeti ön planda tutmaya gayret etmelidir. Aksi halde ilahî azaba uğrayan kimselerin savrulduğu yola savrulabilir ve ilahî rahmetten mahrum kalabilir.⁵⁶⁴

Kur'ân'da, amellerde samimiyetin bir başka yönüne, kişinin sözüyle eylemlerinin uyumuna şöyle işaret edilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah (c.c.) katında çok çirkin bir davranıştır.”⁵⁶⁵

Âyet, iman ettiği halde söz ve eylemleri arasında uyumsuzluk bulunan kimselere bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle kişinin samimî bir mü'min olabilmesi için sözleriyle yaptıkları arasında bir tutarsızlık bulunmaması gerekmektedir.

Bu başlık altında zikredilen birtakım hususlar bütüncül bir şekilde değerlendirildiğinde şu sonuca varılabilir; insanın amel bakımından üzerine düşen sorumluluğunu içtenlikle yerine getirmesi gerekmektedir. Zira Kur'ân'da imandan sonra en çok üzerinde durulan husus amel noktasında olmaktadır. Birçok âyette

⁵⁶³ Buhârî, “Enbiyâ”, 1.

⁵⁶⁴ et-Tevbe 9/67-69.

⁵⁶⁵ el-Saff 61/2-3.

mü'minlerin özellikleri zikredilirken iman esaslarına inandıkları ifade edildikten sonra amel çerçevesinde bazı ibadetleri içtenlikle yerine getirdikleri anlatılmaktadır.

Hız. Peygamber de (s.a.s.), amellerin samimiyet ile ilişkisine dikkat çekmiş ve Allah'ın ancak içtenlikle yapılan amelleri kabul ettiğini haber vermiştir.

III. MÜMİNİN ALLAH VE RESULÜNE GÖNÜLDEN BAĞLILIĞI

Allah (c.c.), inanan kullarından imanlarının bir gereği olarak tam bir teslimiyet ve içten bağlılıkla kendisine itaat etmelerini istemektedir. Diğer yandan Rabbimiz bu itaati Hız. Peygamber için de beklemektedir. Zira Yüce Rabbimiz'e iman, bizzat O'nun gönderdiği elçiye de iman etme ve uymayı zorunlu kılmaktadır.

Allah'a ve Resulü'ne itaatsizlik iyi amellerin boşa çıkmasına sebep olabilir. Bu husus âyette şöyle zikredilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Resüle itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.”⁵⁶⁶

Âyette hitabın mü'minlere yöneltilmesi kâfir ve münafıkların iyi amellerinin boşa gitmesi gibi Müslümanların da bazı sebeplerle sâlih amellerinin boşa gitme ihtimalinin olduğuna bir işaret olarak düşünülebilir. Zira âyette bu sebeplerden biri olarak Allah (c.c.) ve Hız. Peygamber'e (s.a.s.) itaatsizlik zikredilmektedir.

İnsanın içtenlikle Allah'a ve Hız. Peygamber'e itaat etmesi bağlamında zikredilen bir başka âyette şöyledir:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ

وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁵⁶⁶ Muhammed 47/33.

“Bedevîler, ‘İman ettik.’ dediler. De ki: Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve Resulüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah (c.c.) çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”⁵⁶⁷

Âyette ilk olarak, göçebe olarak yaşayan Arap kabilelerin birtakım menfaatlerden faydalanmak için içtenlikle iman etmeden Hz. Peygamber’e teslim olmaları, kendilerini gerçekten inanmış gibi göstermeleri ve bunu Allah Resulünün (s.a.s.) başına kakmaları eleştirilmektedir. Daha sonra ise insanların kalplerindeki gerçek inancın ne olduğunu Cenâb-ı Hakk’ın bildiği ifade edilmekte, içtenlikle Allah’a ve Resulü’ne itaat edilmesi emredilmektedir. Böyle yaptıkları takdirde kişinin amellerinin boşa gitmeyeceği haber verilmektedir. Dolayısıyla mü’minlerin iman hususunda olduğu gibi Allah’a ve peygambare itaat noktasında da samimî olmaları gerekmektedir.

Yukarıdaki âyette insanların samimî bir şekilde Allah’a ve Resulüne itaat etmeleri emredildikten sonra gelen âyette kişinin gönülden gelerek bu itaati yapmış olmasının ancak kendisi lehine bir davranış olduğu şöyle vurgulanmaktadır:

يَمْنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمْنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَيْكُمْ لِلْإِيمَانِ

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“İtaat etmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara de ki: İtaat etmenizi bana yapılmış bir iyilik olarak saymayın. Eğer samimî iseniz (bilin ki) sizi imânâ yöneltmekle asıl Allah size lütufta bulunmaktadır.”⁵⁶⁸

Hucurât sûresinin bu iki âyeti birlikte değerlendirildiğinde insanların içinde buldukları nifâk durumundan tövbe edip içten bir inançla Yüce Rabbimiz’e

⁵⁶⁷ el-Hucurât 49/14.

⁵⁶⁸ el-Hucurât 49/17.

bağlandıkları takdirde Allah'ın da onları affedeceği ve yaptıklarına karşılık onlara mükâfatlar vereceği sonucuna ulaşılabilir.⁵⁶⁹

Sonuç olarak insan Allah'a olduğu gibi Hz. Peygamber'e de içtenlikle itaat etmelidir. Hz. Peygamber'e itaat, O'nun emrettikleri şeyleri yapmak ve yasakladıkları şeylerden kaçınmaktır. Bu hususta Kur'an'da şöyle buyrulur:

وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

*“Peygamber size ne vermişse onu alın, neyi yasaklamışsa ondan kaçının ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah cezalandırmada çok çetindir.”*⁵⁷⁰

Yukarıdaki âyetlerde peygamberlerin, özel olarak da son peygamber olan Hz. Muhammed'in (s.a.s.) tebliğ ettiği hususlara içtenlikle teslimiyet gösterip uymanın önemi vurgulanmaktadır. Diğer yandan Kur'an'da Hz. Peygamber'e uymanın Allah (c.c.) sevgisinin ayrılmaz bir parçası olduğu şöyle bildirilir:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah (c.c.) da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah (c.c.) çok affedici, çok merhametlidir.”*⁵⁷¹

İşte zikredilen âyette vurgulandığı üzere Hz. Peygamber'in gösterdiği yolu gönülden benimseyip O'na ittiba (uyma) etmek Allah (c.c.) sevgisiyle doğru orantılıdır. Diğer yandan Allah Resülü'ne (s.a.s.) uymak, Cenâb-ı Hakk'ın sevgisine ve mağfiretine mazhar olmanın ön şartı olarak değerlendirilebilir.

Bir elçiyi tanımamanın, onu gönderen makamı da tanımamak anlamına geleceği malumdur. Hz. Muhammed ise bir elçi olmasının yanında Yüce Allah tarafından Kur'an'ı açıklama ve bu çerçevede Kur'an'da özel düzenleme yapılmamış

⁵⁶⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1042.

⁵⁷⁰ el-Haşr 59/7.

⁵⁷¹ Âl-i İmrân 3/31.

hususlarda bağlayıcı hükümlerde bulunma yetkisi verilmiş bir peygamberdir.⁵⁷² Bu itibarla Allah Resulüne itaat; O’nu gönderen Allah’a itaat anlamına gelmektedir.

IV. KULUN SAMİMÎ TÖVBESİNİN KARŞILIĞI

Kişinin günah kapsamına giren her türlü söz, fiil ve davranışlarından pişmanlık duyup tüm benliğiyle Rabbine yönelmesi onun kulluk görevlerinden birisini oluşturmaktadır. Nitekim Kur’ân’da bu hususta şöyle buyrulmaktadır:

وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey Mü’minler! Hepiniz Allah’a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”⁵⁷³

Kur’ân’a göre insan, bir beşer olarak birtakım günahları işlemiş olabilir ancak önemli olan kişinin yaptığı hataların hemen peşinden samimî bir tövbe ile Rabbine yönelmesidir.⁵⁷⁴

Mü’min bir kişinin, yapmış olduğu günahlardan dolayı pişmanlık duyup Yüce Rabbimiz’e karşı suçluluk duygusu hissetmesi gâyet doğal bir durumdur. Ancak bu hususta önemli olan davranışın içtenlikle tövbe etmek olduğu hadiste şöyle ifade edilmektedir:

لَوْلَا أَنَّكُمْ تُدْبُونَ، خَلَقَ اللَّهُ خَلْقًا يُذْنِبُونَ يَغْفِرُ لَهُمْ

“Eğer siz hiç günah işlememiş olsaydınız, Allah (c.c.) sizi helak eder ve yerinize günah işleyip hemen arkasından tövbe eden kullar yaratırdı.”⁵⁷⁵

Hz. Peygamber, insanları samimî bir tövbeye davet etmiş ve kendisinin de günde yüz kere tövbe ettiğini ifade ederek Allah (c.c.) katında tövbenin önemini vurgulamıştır.⁵⁷⁶

⁵⁷² en-Nahl 16/44; el-Ahzâb 33/36.

⁵⁷³ en-Nûr 24/31.

⁵⁷⁴ en-Nisâ 4/27-28.

⁵⁷⁵ Müslim, “Tevbe”, 9.

⁵⁷⁶ Müslim, “Zikir”, 42.

Kur'ân'da ifade edildiği üzere nefisini günahlarından arındıran kimse kurtuluşa erecek, nefisini kötü yollara saptıran kimse ise ebedî zarara uğrayacaktır.⁵⁷⁷ Dolayısıyla kişi, tövbe yoluyla günahlarından temizlenmeye çalışmalıdır.

Tahrîm sûresinde Allah (c.c.), kabul edeceği tövbenin mahiyetini kullarına şöyle bildirmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

“Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tövbe edin.”⁵⁷⁸

Âyette görüldüğü üzere Allah (c.c.), iman edenleri içtenlikle tövbe etmeye davet etmektedir. Dolayısıyla her insan hata yapabilir fakat önemli olan kişinin samimiyetle tövbeye yönelmesidir.⁵⁷⁹

et-Taberî (ö. 310/923) âyetteki (تَوْبَةً نَّصُوحًا) tevbe-i nasûh ifadesine göre gerçek bir tövbenin temel niteliğini; yapılan günahlar için gönülden pişmanlık duyulması şeklinde açıklamaktadır.⁵⁸⁰

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) tevbe-i nasûhun insanların yaptıkları hatalardan olabildiğince pişman olmaları ve bir daha aynı şeyleri yapmamak kaydıyla tövbe etmek demek olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸¹

er-Râzî (ö. 606/1210) ise bu ifadeyi “*alabildiğine nasihatkâr tövbe*” şeklinde ele almakta ve böyle bir tövbeyi samimî kimseler tarafından alınan öğüt şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁸²

Kur'ân, Hz. Âdem ve Havva'nın yaptıkları yanlıştan samimî bir tövbe ile dönmelerini ve içtenlikle Yüce Rabbimiz'e yönelmeleri neticesinde affedildiklerini

⁵⁷⁷ eş-Şems 91/9-10.

⁵⁷⁸ et-Tahrîm 66/8.

⁵⁷⁹ Tirmizî, “Kıyâme”, 49.

⁵⁸⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 23/493.

⁵⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1122.

⁵⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/47.

zikretmektedir.⁵⁸³ İşte onların Yüce Rabbimiz'e hasbî yönelişleri, insanların tövbe ederken nasıl bir yol izlemesi gerektiğine dair önemli mesajlar vermektedir.

Kur'ân'da içtenlikle yapılan tövbenin önemine değinen birçok âyet bulunmaktadır. Hz. Mûsâ kıssasında zikredilen sihirbazların tövbesi de içten bir inanç ve bağlılıkla günahlardan tövbe etmenin en güzel örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

Rivâyet edildiğine göre Firavun, Hz. Mûsâ'nın apaçık muziceleri karşısında onu ancak sihirbazlıkla itham edebilmiş ve bu iddiasını halkına kanıtlamak için ülkenin her yerine adamlarını göndermiş ve sihirde en mahir olanlarının oluşturduğu büyük bir sihirbaz grubunu meydana toplamıştır.⁵⁸⁴

Hz. Mûsâ, asâsını ortaya atarak sihirbazların sergiledikleri bütün sihirleri boşa çıkarmıştır.⁵⁸⁵ Sihirbazlar ise bunun bir sihirbazlık numarası olmadığını ve Mûsâ'nın (a.s.) hak bir peygamber olduğunu hemen anlamışlar ve şöyle demişlerdir:

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ

“Âlemlerin Rabbine, Mûsâ ve Harun'un Rabbine iman ettik!”⁵⁸⁶

Sihirbazların samimî bir şekilde Cenâb-ı Hakk'ın varlığını ve birliğini kabul ederek Hz. Mûsâ'ya iman etmeleri üzerine Firavun gözü dönmüş bir halde onları ölümle tehdit etmiştir.⁵⁸⁷ Sihirbazlar gerçekleri gizleyip Hz. Mûsâ'ya da sihirbaz diyerek Firavun'u desteklemeye devam etselerdi belki Firavun katında değerli olmaya devam edeceklerdi ancak onlar samimî bir inancın gerektirdiği gibi Yüce Rabbimiz'e içtenlikle teslim olup bu tehditlere şöyle cevap vermişlerdir:

⁵⁸³ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 12/356; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/481-482.

⁵⁸⁴ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 7/299; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 22/71; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 14. Baskı, (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2017), 1/430.

⁵⁸⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/430.

⁵⁸⁶ el-A'râf 7/121-122.

⁵⁸⁷ Tâhâ 20/71; eş-Şuarâ 26/49.

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي

هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

“Bize gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana karşı elbette seni tercih edemeyiz. Dolayısıyla sen ne yapacaksan yap; ama sen ancak bu dünya hayatında hükümünü geçirebilirsin.”⁵⁸⁸

İşte onların bu cevabından anlaşılıyor ki samimiyetin ve içtenliğin zirvesine ulaşmış olanlar, dünyada geçici hüküm sürenlerden değil, gerçek hükümranlığı elinde bulundurandan korkmaktadırlar.⁵⁸⁹ Onlar maddi güç ve otoriteden değil Cenâb-ı Hakk’ın rızasını kaybetmekten korkmuşlar ve günahlarından dolayı şöyle tövbe etmişlerdir:

إِنَّا أَمْنَا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

“Günahlarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için Rabbimize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah’tır.”⁵⁹⁰

Rablerine içtenlikle iman edip tüm benlikleriyle yapmış oldukları sihir işine tövbe eden bu kişiler, dünyevî menfaatlerden vazgeçmiş mü’min bir şekilde ölebilmeyen kaygısına düşerek şöyle dua etmişlerdir:

رَبَّنَا أفرغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ

“Ey Rabbimiz! Bize (bu zulüm karşısında) sabır ver ve müslüman olarak canımızı al!”⁵⁹¹

Kıssada görüldüğü üzere sabahleyin Cenâb-ı Hakk’ın peygamberine düşman olarak Hz. Mûsâ’nın karşısına çıkan bu insanlar, saatler sonra kolları ve bacakları

⁵⁸⁸ İbn Atıyye, *Muharreru'l-Vecîz*, 4/231.

⁵⁸⁹ İbn Atıyye, *Muharreru'l-Vecîz*, 4/231.

⁵⁹⁰ Tâhâ 20/73.

⁵⁹¹ el-A'râf 7/126.

çaprazlama kesilirken hem iman üzere ölmüşler hem de şehitlik mertebesine ulaşmışlardır. Dolayısıyla kişi, yaptığı günahlardan pişmanlık duyarak samimî bir şekilde tövbe ederse Allah onun durumunu düzeltip ona daha güzel kapılar açacaktır. Onların eziyet ve işkenceden kurtulmak yerine günahlarından affedilmiş bir şekilde son nefeslerini verebilme endişelerinin zikredilmesi, tövbede samimî olmanın önemine işaret etmektedir.

Diğer yandan sihirbazların ölmeden önceki son anlarında yaptıkları günahlardan tövbe etmeleri de Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden ümit kesmeme noktasında insanlığa önemli mesajlar vermektedir. Kur'ân'da bu çerçevede insanlara şöyle seslenilmektedir:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا
إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

*“De ki (Yüce Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerinde günah olarak haddi aşan kullarım. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Şüphesiz ki O, (dilerse) bütün günahları bağışlar; O çok affedici çok merhametlidir.”*⁵⁹²

Hz. Peygamber (s.a.s.), tövbe noktasında ümitsiz olmamak gerektiğini ve günahlardan içtenlikle tövbe eden kimselerin hiç günah işlememiş gibi olduklarını müjdeleyerek samimî bir tövbenin önemine şöyle dikkat çekmiştir:

التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ

*“Günahlarından (içtenlikle) tövbe eden kimse, onu hiç işlememiş gibidir.”*⁵⁹³

Yukarıda zikredilen âyet ve hadisler birlikte değerlendirildiğinde insanın içten bir pişmanlık duyarak Rabbinden af talebinde bulunduğu anda bütün günahlarının

⁵⁹² ez-Zümer 39/53.

⁵⁹³ İbn Mâce, “Zühd”, 30.

affedilebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla tövbe hususunda kişiye düşen samimî duygularla tövbe etmektir.

V. İNSANIN TEVEKKÜL VE TESLİMİYETTE İÇTENLİĞİ

İslâm kelimesi, “*teslimiyet gösterme, boyun eğme, barış ve selamette olmak, itaatkâr olma*” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁹⁴ İşte Yüce Allah’a içten bir inanç ve bağlılıkla teslimiyet gösteren kimselere Müslüman denilmektedir.⁵⁹⁵ Onlar bütün peygamberlerin aynı gerçeği getirdiğine ve insanları aynı hidâyete davet ettiklerine inanarak sadece Yüce Allah’a teslim olmaktadır.⁵⁹⁶

Kur’ân’da işaret edildiği üzere tevekkül ve teslimiyet, Müslümanlarda bulunması gereken hasletlerdendir.”⁵⁹⁷ Tevekkül, gayretsizlik ve tedbirsizlik değil tam tersine gerekli olan sebeplere sarılıp sonucu Yüce Allah’a bırakmaktır.⁵⁹⁸ Nitekim kişinin tevessül ettiği sebepler zinciri Yüce Rabbimiz’in elinde olup bazen insanın bilgi sınırını aşan olağanüstü durumlar meydana gelebilmektedir. Bu bağlamda tabiatı yanmak ve yakmak olan ateşin Hz. İbrâhim’de olduğu gibi serinlik vermesi,⁵⁹⁹ doğasında serinletmek ve rahatlatmak olan suyun kıyamet günü alev gibi tutuşacak⁶⁰⁰ olması zikredilebilir. İşte bu gibi şeyler tevekkülün, sebeplere sarılmakla birlikte onlara aldanmamayı, bütün sonuçların ve neticelerin ötesinde her şeye gücü yeten, her şeyi duyan, gören ve bilen, adalet ve hikmet sahibi olan Yüce Allah’a içtenlikle teslim olmayı gerektirmektedir. Bunun en güzel örneklerine peygamberlerin hayatlarında rastlamak mümkündür.⁶⁰¹

Kur’ân’da, Hz. İbrâhim’in tevekkül ve teslimiyeti insanlara anlatılarak bu husus ile ilgili örnek insan modeli sunulmaktadır.⁶⁰² Hz. İbrâhim, semavî dinlerin mensupları tarafından günümüzde de saygı duyulan yüce bir şahsiyettir.⁶⁰³ Nitekim

⁵⁹⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İslâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/1.

⁵⁹⁵ Âl-i İmrân 3/64.

⁵⁹⁶ Âl-i İmrân 3/20.

⁵⁹⁷ en-Enfâl 8/2.

⁵⁹⁸ Tirmizî, “Kıyâmet”, 61.

⁵⁹⁹ el-Enbiyâ 21/69.

⁶⁰⁰ et-Tekvîr 81/6.

⁶⁰¹ Yûnus 10/71.

⁶⁰² en-Nahl 16/120.

⁶⁰³ Kadri Ziyaettin Coşan, *Hz. İbrâhim’den Hz. Muhammed’e Allah Teâlâ’ya Güvenme ve İtaat Etmenin Çağlar Üstü Neticeleri*, (İstanbul: Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, 1. Baskı, Nida Yay. Aralık 2019), 337.

Yahudilerin ve Hıristiyanların onun izinden gittiğini iddia etmesi onun bütün insanlığa mâl olmuş örnek bir şahsiyet olduğuna delalet eder.⁶⁰⁴

Yüce Allah’a teslimiyetin ve en içten bağlılığın adeta vücut bulmuş hali olan Hz. İbrâhim, ilahî bir emir gereği eşini ve çocuğunu çölün ortasında bırakıp gidecektir. Onun bu davranışının sebebini soran Hacer Validemiz, bunun Allah tarafından gelen bir emir olduğunu öğrenince “Allah (c.c.) bizi zayi etmez” diyerek Rabbine samimiyetle teslim olmuştur.⁶⁰⁵ Ancak hemen belirtelim ki bunun sadece ağızdan çıkan söz olmadığı, bilakis kalpten kopan hasbî bir inanç ve güven duygusuyla söylendiği bir gerçektir. Çünkü hiç kimsenin, özellikle de çok küçük yaştaki çocuğuyla birlikte hiçbir kadının çölün ortasında tek başına kalmaya razı olması mümkün görünmemektedir. Bu, Yüce Allah’a ihlâs ve samimiyetle iman etmiş, Cenâb-ı Hakk’a tevekkülde doruk noktaya ulaşmış kimselere has bir durumdur.

Hz. İbrâhim, onları Mekke’de bırakıp ayrılırken Rabbine şöyle yalvarmıştır:⁶⁰⁶

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ
فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

“Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz, böyle yaptım ki namazı kalsınlar. İnsanların bir kısmının gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerinden rızıklandır ki şükretsiner.”⁶⁰⁷

İşte İbrâhim (a.s.), Rabbine tüm benliğiyle böyle yalvarmaktadır. Dikkat edilirse O, çok sevdiği evladını ve eşini nehrin, su kaynaklarının olduğu, pazarların kurulduğu bir yerleşim yerine değil, (بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ) “ekin bitmez, su bulunmaz bir vadiye” diye tarif ettiği ıssız bir vadiye bırakmaktadır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-Beyân*, 6/490.

⁶⁰⁵ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-Beyân*, 17/19; Kurtubî, *el-Câmi*, 12/147.

⁶⁰⁶ Beğavî, *Tefsîru ‘l-Beğavî*, 4/356.

⁶⁰⁷ İbrâhim 14/37.

⁶⁰⁸ Taberî, *Câmi ‘u ‘l-Beyân*, 17/19.

Onun ailesini yeşilliklerin ve suyun bol olduğu bir yerleşim yerine değil de sadece Yüce Rabbimiz'in emri gereği böyle kurak ve ıssız bir vadiye bırakması teslimiyetin ve tevekkülün zirvesini oluşturduğu söylenebilir. Hz. İbrâhim, Rabbine içten bir inanç ve muhabbetle teslim olması sonucu birçok ilahî lütuflara ulaşmıştır.⁶⁰⁹

Diğer taraftan biricik oğlunu ve eşini çöl ortasında sırf Yüce Rabbimiz'in emri gereği bırakan Hz. İbrâhim ve bu emre koşulsuz boyun eğen Hacer Validemiz, mü'minlerin nasıl bir teslimiyet ve tevekkül göstermesi gerektiğine dair en güzel örneklerden birisini oluşturmaktadır. Bu itibarla kişi gerek namazlarını gerekse hac ve umre gibi ibadetlerini bütün dünyevî ihtiraslardan ve menfaatlerden arınmış bir halde, samimî bir ruh haliyle yerine getirirse Hz. İbrâhim gibi tevekkül ve teslimiyet bilincine ulaşabilecektir.

Hz. İbrâhim, Rabbinin takdirine rıza gösterip tam bir tevekkül örneği göstermiş, Yüce Rabbimiz'in emri mucibince biricik evladını ve eşini ıssız çölün ortasında yapayalnız bırakmak zorunda kalmıştır.

Onun teslimiyet sınavı bununla da kalmamış evladını kurban etme gibi çok daha büyük bir imtihana tabi tutulmuştur.⁶¹⁰ Ancak O, içten bir inanç ve gönülden gelen teslimiyetle bu zor imtihanlarda Rabbine bağlılığından hiçbir zaman ödün vermemiş ve bunun neticesinde ilahî müjdelere mazhar olmuştur. Diğer yandan kıyamete kadar inananların kiblesi olacak Kâbe'yi inşaa görevine ve şereflerin en büyüğüne, “*Halilullah*” makamına ulaşmıştır.⁶¹¹

Hz. İbrâhim soyundan gelen Hz. Ya'kûb da Yüce Allah'a olan teslimiyetini hayatının her anında göstermektedir. Nitekim O'nun ömrünün son demlerinde, ölüm döşeginde bile zihninde var olan tek düşünce; sadece Rabbe kulluk ve teslimiyettir:

⁶⁰⁹ Ebussuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, 7/201; Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/2995-2996.

⁶¹⁰ Ebussuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, 7/199-200; Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.) 23/128.

⁶¹¹ Ebussuûd, *İrşâdü Akli's-Selîm*, 7/201.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ
وَالهَاتِبَاتِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِهْمًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“Yoksa Ya ‘kûb son nefesini verirken siz orada mıydınız? O zaman (Ya ‘kûb) oğullarına, ‘Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?’ demişti. Onlar, ‘Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshâk’ın ilahı olan tek Allah’a kulluk edeceğiz; biz sadece O’na teslim olduk.’ demişlerdi.”⁶¹²

İşte âyette zikredildiği üzere, ölmek üzere olan bir babanın zihnini meşgul eden düşünce Cenâb-ı Hakk’a teslimiyet anlayışıdır. O’nun son nefesini vermek üzereyken evlatlarına böyle bir hitapta bulunması insanın her türlü durumda Rabbine teslimiyet içinde olması noktasında manidar bir örnektir.

Hiz. İbrâhim gibi Hiz. Peygamber’in hayatında da Yüce Allah’a tevekkül ve teslimiyetin zirveleri görülmektedir. Hiz. Muhammed (s.a.s.), tebliğ görevinin bir gereği olarak insanları, sadece Yüce Allah’a imânâ ve O’na ibadet etmeye davet ettiğinde içinde doğup büyüdüğü toplumun ileri gelenleri şiddetle buna karşı çıkmışlardır.

Rivâyete göre müşrikler, Allah Resulü’nü (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib’in koruması sebebiyle öldüremiyorlardı ancak O (s.a.s.), amcasına değil Rabbine güvenmekteydi.⁶¹³ Nitekim Ebû Tâlib, Mekkeli müşriklerin yoğun baskılarına karşı yeğenini himaye ediyorken diğer yandan düşmanların herhangi bir zararı dokunur endişesiyle Allah Resulü’ne (s.a.s.) bu tebliğ görevinden vazgeçmesini söylemiştir.

Hiz. Peygamber, amcasının bu teklîfine şu cevabı verir:

“Ey amca, vallahi bu işten dönmek için bir elime güneşi diğer elime de ayı verseler ben yine de davamdan geri dönmem.”⁶¹⁴

⁶¹² el-Bakara 2/133.

⁶¹³ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Sîretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1976), 1/473.

⁶¹⁴ İbn Kesîr, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/474.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) düşmanlarından kendini korumak için sığındığı mağarada arkadaşına, “*Korkma, üzülmeye, Allah (c.c.) bizimle beraberdir.*” sözünün ilahî bir vahye⁶¹⁵ dönüşmesi Cenâb-ı Hakk'a tevekkül ve teslimiyetin kişiyi ilahî lütuflara ulaştırması bakımından insanlara önemli mesajlar vermektedir.

İşte yukarıdaki zikredilen hususlarda görüldüğü üzere Yüce Allah'a içtenlikle inanmış ve yönelmiş bir ruha sahip olanlar, kayıtsız şartsız Yüce Rabbimiz'in emirlerine teslimiyet gösterip en zor zamanlarda bile bu tutumlarından taviz vermemektedirler. Diğer yandan insanın, hayatında karşılaştığı nice zorluğu ve çetin imtihanları ancak samimiyeti ve teslimiyeti ile aşabilir hale geldiği görülmektedir.

İnsanlığa hak ve hakikati tebliğ etmek ve onları hidâyete davet etmek için gönderilmiş olan peygamberlerin hayatlarına bakıldığında onların teslimiyet ve tevekkül duygusunu hep ön planda tuttukları görülmektedir. Onlar, hayatlarının en zorlu yollarında veya ölüm döşeğinde olsalar bile içtenlikle Allah'a yönelmişler ve bu teslimiyetin neticesinde birçok ilahî lütuflara ulaşmışlardır. Onlar, tevekkül ve teslimiyeti tüm benlikleriyle ortaya koyarken bunu insanlara bizatihi yaşayarak öğretmişlerdir.

Kur'an'da başta Hz. İbrâhim olmak üzere birçok peygamberin tevekkül ve teslimiyetleri zikredilmekte olup ihlâs ve samimiyetle teslimiyet gösterenlerin ahirette güzel sonuçlar elde edecekleri vurgulanmaktadır. Kur'an, Rablerine içtenlikle teslimiyet gösteren kimselerin dualarına şöyle yer vermektedir:

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

*“Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygambere tabi olduk. Şimdi bizi şahitlerle beraber yaz.”*⁶¹⁶

Allah (c.c.), kendisine tevekkül ve teslimiyet gösteren kullarını sevmektedir. Bu gerçek âyette şöyle ifade edilmektedir:

⁶¹⁵ et-Tevbe 9/40.

⁶¹⁶ Âl-i İmrân 3/53.

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Karar verip azmettiğin zaman Allah’a dayan. Şüphesiz ki Allah (c.c.) kendisine dayanıp güvenenleri sever.”⁶¹⁷

Bu itibarla kişi, her türlü hâl ve durumda Rabbine samimî hislerle boyun eğmeli ve O’na teslimiyet göstermelidir. Geride zikredildiği üzere Kur’ân’da mü’minlerin vasıfları zikredilirken onların Yüce Allah’a tevekkül eden kimseler oldukları haber verilmektedir. Dolayısıyla tevekkül ancak içtenlikle inanan ve gönülden Yüce Rabbimiz’e bağlı olan kimselerin elde edebileceği bir haslettir.

İnsanlar için canlı birer örnek olan peygamberlerin en belirgin özelliklerinden birisi de Allah’a koşulsuz tevekkül ve teslimiyet göstermeleridir. Hz. Peygamber de bu teslimiyet ve tevekkülü sayesinde Medine’ye hicret etmiş ve İslâm Medeniyetinin temellerini atmıştır.

VI. KİŞİNİN MUSİBETLERE EN GÜZEL ŞEKİLDE SABRETMESİ

Dünya hayatı, insanın sorumlu tutulduğu imtihanın bir gereği olarak gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gibi iniş-çıkışlarla, darlık ve bollukla, rahatlık ve sıkıntılarla kuşatılmıştır. Bakara sûresinde insanların çeşitli sınavlara tabi tutulacağı bildirilmiş ve sabırlı olmaları emredilmiştir.⁶¹⁸

Kur’ân’da meleklerin sabreden mü’minleri cennette karşılayacağı ve onlara müjdelere vereceği şöyle anlatılmaktadır:

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ

“Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun. Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir.”⁶¹⁹

⁶¹⁷ Âi İmrân 3/159.

⁶¹⁸ el-Bakara 2/156.

⁶¹⁹ er-Ra’d 13/24.

Kur'ân'da Rablerine içtenlikle tevekkül edenlere güzel bir şekilde sabretmelerini öğütlenmektedir.⁶²⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.), mü'minin başına sevinilecek bir hal gelmiş olsa sevinip buna şükredeceğini, başına kötü bir hal geldiğinde buna sabredeceğini ve böylece her iki durumda da doğru hareket etmiş olacağını vurgulamaktadır.⁶²¹

Kur'ân, bazı peygamberlerin örnek davranışlarını zikrederek Hz. Peygamber'in dikkatine sunmuştur:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ

“Azim ve kararlılık sahibi bazı peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret!”⁶²²

Râzî, âyette ülü'l-azm ifadesiyle ilgili olarak bütün peygamberlerin azimli, sebat sahibi ve benzeri özelliklerle muttasıf olduğunu, onların sabır ve sebatlarından dolayı böyle isimlendirildiğini ifade etmektedir.⁶²³

Yukarıda da belirtildiği üzere Kur'ân'da bazı peygamberlerin kıssaları anlatılarak Hz. Peygamber ve mü'minlere bazı mesajlar verilmektedir. Hz. Eyyûb'un kıssası, sabır bağlamında zikredilerek insanlara sabırlı olmaları tavsiye edilmektedir.

Allah (c.c.), Hz. Eyyûb'u ailesini ve servetini kaybetmek ve bazı çetin hastalıklarla denemiş, bu imtihanları kazanan Eyyûb'u (a.s.) bütün insanlığa örnek göstermiştir.⁶²⁴ Eyyûb (a.s.), Rabbinden gelen belâ ve musibetlerin de en az Allah'tan gelen iyilik ve güzellikler kadar kıymetli olduğunun idrakinde olmuş, ağır hastalıkların sebep olduğu maddî ve manevî sıkıntılara uzun yıllar sabretmiştir.⁶²⁵

⁶²⁰ İbrâhim 14/12.

⁶²¹ Müslim, “Zühd”, 64.

⁶²² el-Ahkâf 46/35.

⁶²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/35.

⁶²⁴ Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 18/486; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/212; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/1266.

⁶²⁵ Mâverdî, *Tefsîru Mâverdî*, 5/104.

Rivâyete göre O, şeytandan gelen ve kendisini isyana teşvik eden vesveselerden dolayı epey bir rahatsızlık duymuş⁶²⁶ ve merhametine sığınarak Yüce Allah'a şöyle yalvarmıştır:

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

*“Hani Eyyûb Rabbine, ‘Başıma bu sıkıntı geldi. Ancak sen merhametlilerin en üstünüsün.’ diye yalvarmıştı.”*⁶²⁷

İşte onun böyle içtenlikle yakarışlarını Cenâb-ı Hakk kabul etmiş, sabretmesine karşılık hem sağlığını hem de ailesini ve servetini ona geri vermiştir.⁶²⁸ Allah (c.c.), Eyyûb’un (a.s.) kendisine gönülden teslimiyet göstererek sabretmesini de şöyle övmüştür:

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

*“Gerçekten biz onu (Eyyûb’u) sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu. Şüphesiz O, Allah’a çok yönelen biriydi.”*⁶²⁹

Yüce Allah’ın takdir ettiği türlü bela ve musibetlere içtenlikle boyun eğmenin neticesi sadece ahirete yönelik olmayıp kişi dünyadayken de sabretmenin mükâfatını alabilir. Zira âyette *“Taraflımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bununla birlikte bir mislini daha bağışladık.”* buyrulur Hz. Eyyûb’un Allah’ın rızasını kazanmasının yanında dünyadayken de birtakım maddî imkânlara yeniden kavuştuğu vurgulanmaktadır.⁶³⁰ Bu itibarla insan birtakım musibetlere maruz kaldığında Hz. Eyyûb gibi metanetle karşı koymaya çalışmalıdır.

⁶²⁶ Ebussuûd, *İrşâdü Aklı’s-Selîm*, 7/228; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr*, 23/270.

⁶²⁷ el-Enbiyâ 21/83.

⁶²⁸ el-Enbiyâ 21/84; Sâd 38/41-44.

⁶²⁹ Sâd 38/44.

⁶³⁰ Sâd 38/43.

Zorluklara karşı sabretmenin bir örneğini de Hz. Ya‘kûb’un hayatında görüyoruz.⁶³¹ Nitekim Hz. Ya‘kûb, musibetlere karşı sabrıyla insanlara örnek bir peygamberdir. Kendisi evlat acısıyla imtihan edildiğinde dilinden ilk olarak şu kelimeler dökülmüştür:

فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ

*“Artık bana düşen güzel bir şekilde sabretmektir. (Bu hususta) Bana yardım edecek olan sadece Allah’tır.”*⁶³²

Yukarıda zikredilen âyet, hadis ve birtakım hususlardan çıkarılabilecek sonuca göre kişi, başına gelen zorluklar ve musibetler karşısında geride zikredilen peygamberleri örnek almalı, onların karşılaştığı zorluklara rağmen sabretmelerini göz önünde bulundurup musibetler karşısında ümitsizliğe ve yılgınlığa düşmemelidir.

Diğer yandan insanın, dünya hayatında birçok sorunlarla karşılaşabileceği ancak Yüce Allah’a samimiyetle yönelişin ve güzel bir sabrın sonunda kazanan mutlaka kendisi olacağı aşikârdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, dünyadaki belâ ve musibetlere güzel bir şekilde sabreden, ihlâs ve samimiyet üzerine kurulu bir kulluk sergileyen mü’minleri ahirette ödüllendireceğini şöyle bildirmektedir:

وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*“Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.”*⁶³³

Sabır, mü’minin içtenlikle Rabbine yönelip O’na boyun eğme mânâsı taşıdığından Yüce Rabbimiz’in sevgisini kazanmaya bir vesile olduğu düşünülebilir. Sabır, teslimiyet ve tevekkülde olduğu gibi imanın bir tezahürü olarak kul-Allah ilişkisini üst düzeyde sürdürmeye imkân tanımaktadır.

⁶³¹ Abdullah Yıldız, *Yusuf’un Üç Gömleği*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 19-20.

⁶³² Yûsuf 12/18.

⁶³³ en-Nahl 16/96.

Allah (c.c.), sabredenleri sevdiğini ve onlarla beraber olduğunu bildirmekte, kendisine gönülden gelerek teslim olanlara müjdeler vermektedir. Bu itibarla mü'minin başına gelen her türlü belâ ve musibetlere sabretmesi ve daha önce belirtildiği üzere “*Bana düşen güzel bir şekilde sabretmektir.*” ilahî buyruğu gereğince Rabbinin takdirine boyun eğmesi sorumluluk bilincinin bir gereği olarak düşünülebilir.

VII. KULUN RABBİNE YAKINLAŞMASINDA DUANIN YERİ

Allah (c.c.), insanlardan sorumluluklarını içtenlikle yerine getirmelerini istemektedir. Diğer yandan Rabbine kavuşmayı arzu eden kimselerden salih amel işlemesi, şirkten uzak olmaları, gönülden Yüce Allah'a bağlanarak yalnızca O'na kulluk etmelerini istemektedir.⁶³⁴ İbadet gibi Yüce Rabbimiz'in kullarından beklediği bir başka husus ise kendisine içtenlikle dua edilmesidir.

Kur'ân'ın dua ile başlayıp dua ile biten bir kitap olması Cenâb-ı Hakk'ın duaya verdiği öneme bir işaret olarak yorumlanabilir. Nitekim mü'minler Kur'ân'ın ilk sûresi, insana öncelikle Rabbine hamd etmesini ve ardından O'na içtenlikle dua etmesini öğretirken⁶³⁵ Kitab'ın son sûresi de kişinin her türlü kötülükten Yüce Allah'a sığınarak sadece O'ndan yardım talep etmesini öğretmektedir.⁶³⁶ En önemli ibadetlerin başında yer alan namazda okunan ve Yüce Rabbimiz'in kullarına öğrettiği bir dua olan Fatiha sûresi, samimî duygularla Yüce Allah'a yönelmenin âdeta parolasını oluşturmaktadır.⁶³⁷ Zira kişi, namazda içtenlikle bu sûreyi okuduğunda Rabbiyle sağlam bir iletişim kurabilmektedir.⁶³⁸

Kur'ân'a göre insanın varlık sebeplerinden birisi Rabbine dua ile yönelmesidir. Bu husus “*Duanız olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapsın?*” (فَلْ مَا يَعْبُؤُوا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ) âyetiyle ifade edilmektedir.⁶³⁹ İşte âyette görüldüğü üzere insanı Rabbinin katında değerli kılan şey, tam bir dindarlık ve derin bir samimiyet

⁶³⁴ el-Kehf 18/110; ez-Zümer 39/2.

⁶³⁵ el-Fâtiha 1/1-7.

⁶³⁶ en-Nâs 114/1-6.

⁶³⁷ Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1/22.

⁶³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 21/407-408.

⁶³⁹ el-Furkân 25/77.

halinde duayı yalnızca Yüce Allah'a yöneltmektir. Hz. Peygamber'in “*Dua, ibadetin özüdür.*”⁶⁴⁰ şeklinde duayı ibadetlerin temeli olarak açıklaması bu hususun önemini ortaya koymaktadır.

Âyet ve hadislerden verdiğimiz bu örneklerden anlaşıldığı üzere Allah (c.c.) kullarından kendisine samimiyetle dua etmelerini istemekte, Hz. Peygamber de duanın önemini ve dindeki yerini vurgulamaktadır. Ancak dua, ibadetin özünü oluştururken duanın özünü de samimiyet oluşturmaktadır. Bu gerçek âyette şöyle ifade edilmektedir:

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“*O diridir; O'ndan başka ilah yoktur. O halde içten bir inanç ve bağlılıkla O'na dua edin. Hamd, âlemlerin rabbi olan Yüce Allah'a mahsustur.*”⁶⁴¹

Âyette insanlara şirkten arınmış bir inanç ve gönülden koparak gelen dua ile Rabbine yönelmesi emredilmektedir. Bu itibarla kişinin samimî davranması gereken en önemli görevlerden birinin dua olduğu söylenebilir. Nitekim Allah (c.c.), kullarından sadece kendisine içtenlikle el açmalarını beklemektedir.⁶⁴² Ancak bu durumun sadece iyi ve rahat günlerde değil sıkıntılı ve kötü günlerde de gösterilmesi gerektiği âyette şöyle ifade edilmektedir:

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلْمِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّيَهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ

وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كَلٌّ خَتَّارٍ كَفُورٍ

“*Dalgalar onları kara gölgeler gibi kaplağında içten bir inanç ve bağlılıkla sadece Yüce Allah'a yönelirler; Allah (c.c.) kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden ancak bir kısmı (iman ve ihlâs üzerine kalarak) orta yolu tutan bir kimse*

⁶⁴⁰ Tirmizî, “De‘avât”, 49.

⁶⁴¹ el-Mü‘min 40/65.

⁶⁴² el-A‘râf 7/29.

olur. *Hıyânete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez.*⁶⁴³

Âyette geçen muktasîd kelimesi bazı tefsirlerde “*Tehlike anında ulaştığı samimî inancını kurtulunca da sürdürmek*” şeklinde açıklanmaktadır.⁶⁴⁴

İşte âyette vurgulandığı üzere insan zor ve darlık durumunda içtenlikle Yüce Allah’a yöneldiği gibi rahatlık ve bolluk halinde de ihlâs ve samimiyetinden ödün vermeden Rabbine dua etmelidir. Bunu yapmayı ikiyüzlü bir şekilde hareket ettiği takdirde insanı dünya ve ahirette hüsrana uğratabilecek bazı sonuçlar ortaya çıkabilir. Nitekim Zümer sûresinde böyle yapan kimselerin haddi aşan kimseler olduğu bildirilmiş ve bu hususta insanlar şöyle uyarılmıştır:

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زِينٌ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“*İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken yahut ayaktaiken hemen bize dua etmeye başlar. Onu sıkıntısından kurtardığımızda ise (başına gelen sıkıntıda) bize hiç dua etmemiş gibi hareket eder. Haddi aşan kimselere işte bu şekilde yaptıkları süslü görünmektedir.*”⁶⁴⁵

Âyette bazı insanların bir musibete uğrayınca samimî bir şekilde Yüce Allah’a dua edip yardım istediği fakat nimete kavuşunca Yüce Rabbimiz’in rızasına uygun olmayan davranışlar sergilediği hatta bir kısmının şirke girdiği ifade edilmektedir. Bu itibarla duada samimiyetin, sadece zor ve sıkıntılı zamanlarda değil her türlü durum ve zamanda içtenlikle Yüce Allah’a yönelmek olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân’da insanlardan duada samimî olmalarının istenmesine bir başka örnek şöyledir:

⁶⁴³ Lokmân 31/32.

⁶⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/163; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/1146.

⁶⁴⁵ Yûnus 10/12.

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

“Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.”⁶⁴⁶

Yûnus’un (a.s.) balığın karnındayken yaptığı dua, Yüce Allah’a karşı yapılan yakarışların en güzel örneklerinden biridir. Kaynaklarda Yûnus peygamberin, kavmini otuz üç yıl boyunca Yüce Allah’a imânâ çağırıldığı ancak sadece iki kişinin bu davete olumlu yanıt verdiği zikredilmektedir.⁶⁴⁷ Bu duruma son derece üzülen ve aynı zamanda çok öfkelenen Yûnus (a.s.), Ninova’yı terketmek üzere bir gemiye binmiştir. Ancak Kur’ân, onun azim ve sabırla kavmine tebliğ görevine devam etmek yerine Ninova’yı terk etmesini hatalı bulmaktadır.⁶⁴⁸

Geminin fazla yükten dolayı batma tehlikesi geçirmesi üzerine bir kişinin denize atılması kararına varılır ve bu fazla olan kişiyi denize atmak için kura çekilir.⁶⁴⁹ Çekilen kura neticesinde Yûnus (a.s.) denize atılmış ve bir balık onu yutmuştur.⁶⁵⁰ Yûnus (a.s.), adeta ana rahmindeki ceninin durumu gibi dünyadan soyutlanmış bir halde balığın karnında kalmıştır.⁶⁵¹ Ancak O, tıpkı İbrâhim’in (a.s.) ateşe atıldığı anda olduğu gibi Rabbine teslim olmuş ve içtenlikle Yüce Allah’a yalvarmıştır:

فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

“(Yûnus) Karanlıklar içinde, ‘Senden başka ilah yoktur. Seni tüm noksanlıklardan tenzih ederim. Ben gerçekten kötü işler yaptım.’ diyerek (Rabbine) yalvardı.”⁶⁵²

Âyette de ifade edildiği üzere O, ölümün pençesinde çaresiz bir durumdayken içtenlikle Rabbine yönelmiştir. Onun bu hasbî yalvarışları cevapsız kalmamış, Allah

⁶⁴⁶ el-A’râf 7/55.

⁶⁴⁷ Ebû’l-Hasan Ali b. Kerem İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil-fi’t-Târih*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1987), 1/278.

⁶⁴⁸ el-Kalem 68/48-50.

⁶⁴⁹ Taberî, *Târih*, 2/12.

⁶⁵⁰ es-Sâffât 37/141.

⁶⁵¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/279.

⁶⁵² el-Enbiyâ 21/87.

duasını kabul ederek onu balığın karnından kurtarmıştır.⁶⁵³ İşte onun balığın karnında Rahman'a son derece samimî yönelişi, duasının kabulüne bir vesile olurken günümüz insanlarına da çağlar ötesinden gelen bir mesaj olmayı sürdürmektedir. Hz. Peygamber, duanın kabul edilme sırrını şöyle açıklamıştır:

*“Kişi, kardeşim Zennûn'un (Yûnus'un) balığın karnında yaptığı dua ile (içtenlikle) Rabbine yalvarırsa duası kabul olunur.”*⁶⁵⁴

Yukarıda hadiste ifade edildiği üzere mü'min ne kadar içten bir inanç ve bağlılık ile Yüce Allah'a yalvarırsa duasının kabul olunma ihtimali de o kadar yüksek olmaktadır. İnsanların içten ve samimî bir şekilde dua yapmasını emreden bir başka âyette ise şöyle buyrulur:

فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

*“Kâfirlerin hoşuna gitmese de ihlâs ve samimiyetle Yüce Allah'a dua edin.”*⁶⁵⁵

Diğer yandan Hz. Peygamber (s.a.s.), günah işleyen, haramlardan uzak durmayan kişinin duasının da kabul edilmeye layık olmadığını şöyle vurgulamaktadır:

*“Allah yolunda seferler yapmış, üstü başı tozlanmış bir adam ellerini semaya kaldırarak, 'Yâ Rabbi, Yâ Rabbi' diye yalvarıyor. Oysa yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, gıdası haramdır. Böyle birisinin duası nasıl kabul olur?”*⁶⁵⁶

Yukarıda zikredilen âyet, hadis ve kıssa bir bütün olarak değerlendirildiğinde çıkarılabilecek sonuca göre ibadetin özü dua olurken duanın temeli de ihlâs ve samimiyettir. Allah (c.c.), kendisine içten bir inanç ve yürekte kopup gelen duyguyla dua edilmesini istemekte, kulun duaları kadar Rabbinin katında kıymetli olduğunu bildirmektedir. Hz. Peygamber de (s.a.s.) insanın Hz. Yûnus gibi yani samimî duygularla Yüce Allah'a yöneldiğinde dualarının kabul olunacağını haber vermiştir.

⁶⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 22/214.

⁶⁵⁴ Tirmizî, “Dua”, 82.

⁶⁵⁵ el-Mü'min 40/14.

⁶⁵⁶ Müslim, “Zekât”, 65.

Diğer yandan dua sadece zorlu günlere mahsus bir ibadet olmayıp bolluk ve genişlikte de samimiyetle Yüce Allah'a niyâza devam edilmesi gerekmektedir.

VIII. İNSANIN GÖNÜLDEN GELEREK İNFÂK ETMESİ

İnfâk; dinî bir terim olarak “Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla kişinin kendi malından harcama yapması, ihtiyaç sahiplerine aynî ve nakdî yardımda bulunması” şeklinde açıklanmaktadır.⁶⁵⁷ Bu bakımdan infâk zorunlu bir ibadet olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her türlü hayrı kapsamaktadır.⁶⁵⁸

Allah (c.c.) birtakım hikmetlere binaen maddî bakımdan bazı insanları diğerlerinden üstün kılmıştır.⁶⁵⁹ Diğer yandan bir imtihan vesilesi olarak bazılarında dünyevî nimetlerin geri alınması söz olmaktadır.

İnsanların ilâhî takdire bağlı olarak doğarken sahip oldukları becerilere ve yaşadıkları sürece karşılaştıkları imkân ve fırsatların azlığına veya çokluğuna, bunları farklı şekillerde değerlendirmelerine göre maddî kazançları farklılık göstermektedir. Ancak insan sadece sahip olduğu servetle değil aynı zamanda bu zenginliği nasıl kullandığıyla da sorumludur. Kur’ân’da bu husus şöyle açıklanmaktadır:

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ

فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفِينِعْمَةَ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Allah (c.c.) rızık konusunda bazılarınızı bazılarınızdan üstün kıldı. Ancak kendilerine fazla rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki, onlar (böyle yaparak) Allah’ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?”⁶⁶⁰

Âyette ifade edildiği üzere servet sahibi insanların sorumluluğu altındaki ihtiyaç sahibi kimselere gerekli yardımları yaparak kendisi gibi onları da maddî imkânlarından yararlandırması gerekmektedir. Ancak âyette bu durumu içtenlikle

⁶⁵⁷ Mustafa Çağrı, “İnfak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/289.

⁶⁵⁸ Çağrı, “İnfak”, 22/289.

⁶⁵⁹ ez-Zuhruf 43/32.

⁶⁶⁰ en-Nahl 16/71.

benimseyip uygulamakta isteksiz davranmanın “Allah’ın nimetini inkâr” anlamı taşıdığı belirtilmekte ve bu şekilde olumsuz davranış sergileyenler kınanmaktadır.

Kur’ân’da vurgulandığı üzere insanın sahip olduğu servetin asıl sahibi Allah (c.c.) olup insanın kendisine emanet olarak verilen bu servetten Rabbinin hoşnutluğunu kazanmak için infâkta bulunması gerekir.⁶⁶¹ Bakara sûresinde Yüce Allah’a samimiyetle inananların başlıca vasıfları tanımlanırken onların iman etmiş olan ve namaz kılan kimseler oldukları zikredildikten hemen sonra infâk ettikleri anlatılmaktadır.⁶⁶² Allah (c.c.), ismi zikrediğinde kalpleri titreyen samimî mü’minlerin vasıflarından birinin hayır yolunda infâk etmek olduğunu şöyle açıklamaktadır:

الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمُ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar öyle kimselerdir ki (yanlarında) Allah (c.c.) anıldığında kalpleri titrer, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazları özenle kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah (c.c.) için harcarlar.”⁶⁶³

Bu itibarla kişi; elindeki nimetlere şükretmeli, mallarından bir kısmını zekât ve infâk gibi yollarda harcamak suretiyle Rabbiyle sağlam bir bağ kurma hususunda maddî imkânlarını bir araç olarak görmelidir. Aksi halde o nimetler, kişiyi şımartıp kibir gibi büyük bir hataya sürükleyecek bir amaç haline gelebilir. Kur’ân’da bahçe sahipleri olarak bilinen kişilerin durumu, bu gerçeği gözler önüne seren hadiselerden biridir.

Rivâyete göre önceki ümmetlerin birinde zengin bir adamın, her türlü meyveleri bulunan büyük ve güzel bir bahçesi vardır. Bu kişi, hasat zamanı ihtiyaç sahibi insanlara iyilik ve ihsanda bulunup, bahçenin ürünlerinden fakirlere ikram etmektedir.⁶⁶⁴ Ancak bu adam ölünce geride kalan çocukları, aile fertlerinin çokluğunu

⁶⁶¹ en-Nûr 24/33; el-Hadîd 57/7.

⁶⁶² el-Bakara 2/2.

⁶⁶³ el-Hac 22/35.

⁶⁶⁴ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, 23/543.

bahane ederek bahçelerindeki mallardan fakirlere infâkta bulunmaktan vazgeçmişler ve hasat zamanı ürünlerini gizlice toplamayı planlamışlardır.⁶⁶⁵ Onların bu durumları Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır:

*“Sabahleyin birbirlerine şöyle seslendiler: Eğer ürünleri hasat edecekseniz erkenden tarlanızın başına gidin. (Onlar) Böylece bahçeye gitmek üzere erkenden yola çıktılar. Birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı: Dikkatli olun, sakın ola bugün hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın.”*⁶⁶⁶

Bahçe sahipleri kendi aralarında kararlaştırdıkları üzere ihtiyaç sahiplerine hiçbir şekilde yardımda bulunmayacaklardır. İnfâkta samimiyetsizliğin bir örneği olan bu davranışları sonucunda gece indirilen afet, bahçeyi çorak bir toprağa çevirmiştir ve onların bu durumdan haberleri yoktur.

Onlar Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük eder bir halde ürünleri devşirmek için bahçeye vardıklarında bu manzara karşısında donup kalmışlardır.⁶⁶⁷

İşte insan, Rabbinin kendisine bir nimet olarak verdiği bazı malları Allah (c.c.) yolunda içtenlikle harcamaktan imtina ettiği takdirde böyle bir sonuçla karşılaşabilir. Allah'ın verdiği nimetlerden fakirlerin payını vermek istemeyen bahçe sahipleri, yaptıkları hatanın farkına varmışlar ve bu hatalarından pişmanlık duyup Yüce Allah'a samimî bir dönüş yapmışlardır:

*“Yazıklar olsun bize! Gerçekten de biz nankörlük yapmış, haddimizi aşmıştık. Ümit ediyoruz ki Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Biz Rabbimize yöneldik dediler.”*⁶⁶⁸

İnsan, Rabbine içtenlikle iman edip ona yönelmek ve sorumlu olduğu hususlarda içtenlikle infâk etmek yerine sahip olduğu maddî imkânlar ve mevkiler sebebiyle şımarıp nankörlük yaptığında yukarıdaki örnekte olduğu üzere kendisine verilen nimetler elinden alınabilir. İnsan malından içtenlikle infâk ettiğinde,

⁶⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/87.

⁶⁶⁶ el-Kalem 68/21-24.

⁶⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 21/164-168.

⁶⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 21/169-170.

harcadıklarından daha fazlası ona geri dönmektedir. Kur’ân’da insanın kendisine verilen servetten Allah (c.c.) yolunda harcadıkça Yüce Rabbimiz’in o kimseye daha fazla vereceği şöyle ifade edilir:

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ

*“De ki: Rabbim kullarından dilediğine bol rızık verir, dilediğinden de kısar. Siz Allah (c.c.) için ne verirsiniz Allah (c.c.) onun yerine (daha iyisini) verir.”*⁶⁶⁹

Yukarıda zikredilen hususlardan ulaşılabilecek sonuçlara göre insan kendisine verilen nimetlere karşı nankörlük etmemeli, sahip olduğu imkânların bir gün aniden elinden kayıp gidebileceğinin farkında olmalıdır. Diğer yandan kişi, infâk adına her çeşit harcamalarında sadece Rabbinin hoşnutluğunu kazanmayı amaçlamalıdır.⁶⁷⁰

Sonuç olarak bu bölümde insanın sorumluluğunun samimiyet ile ilişkisi ele alınmış olup mü’minlerin başta inanç olmak üzere her türlü fiilleri içtenlikle yerine getirmesinin Allah (c.c.) katında imanının ve amellerinin kabul görmesi bakımından temel ölçüt olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre insan Allah’ı tek bir ilah kabul edip İslâm inanç esaslarının tamamını tüm kalbiyle kabul etmelidir.

Diğer taraftan insanın münafıklar gibi diliyle tasdik edip içinden reddetmesi kabul edilebilir bir durum değildir. İnsanın amel kapsamına giren bütün fiillerini sadece Yüce Rabbimiz’in rızasını kazanma amacıyla yapması kişinin samimiyetini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda mü’minlerin sorumlu olduğu her şeyde ihlâsla ve samimiyet ile hareket etmesi büyük önem arz etmektedir.

İslâm dini bütün ibadetlerin içtenlikle yerine getirilmesini emretmiş olup gösteriş amacıyla yapılan her türlü ameli reddetmiştir.

⁶⁶⁹ Sebe’ 34/39.

⁶⁷⁰ el-Bakara 2/272.

SONUÇ

Kur'ân'ın ortaya koyduğu temel ilkeler insanlık için yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Bu bakımdan Kur'ân'da toplumun ihtiyaç duyduğu birçok alanda olduğu gibi ihlâs ve samimiyet konusu da ele alınarak insanlara evrensel mesajlar verilmiştir. İslâm'da başta inanç olmak üzere insanların birtakım sorumluluklarından bahsedilmektedir.

Diğer taraftan Kur'ân'da insanlara sadece sorumluluklarından ve bunları yerine getirme noktasında ihlâs ve samimiyetten bahsedilmez; aynı zamanda insanlara görevleri yerine getirmede samimiyetin önemini ortaya koyan birçok şahsiyet insanlığı örnek olması için anlatılmaktadır.

Günümüzde bazı insanların dinî vecibelerini yerine getirme hususunda riyâ, nifâk gibi imanı geçersiz kılıp amelleri boşa çıkaran manevî hastalıklarla karşı karşıya oldukları ortadadır. İnsanların denenmek için gönderildiği dünya hayatında karşı karşıya olduğu imtihanın önemli iki unsuru olan sorumluluk ve samimiyet hususuna dikkat çekebilmek için bu çalışmayı yaptık. Söz konusu çalışmamızda ulaştığımız sonuçlara göre kâinata bulunan her varlığın kendisine göre bir vazifesi bulunduğu ve bunu aksatmadan yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir. Akıl ve irade sahibi insanın ise sorumlulukları diğer varlıklardan daha fazla ve daha ağır olmaktadır. Fakat en güzel şekilde yaratılan ve kendisini diğer varlıklardan ayıran birtakım kabiliyetlerle donatılmış olan insanın vazifeleri ve sorumlulukları her ne kadar ağır olsa da âlemdeki şerefli konumu ve sorumlulukları mükabilinde alacağı mükâfatları da o derece büyüktür.

İnsanın dışındaki varlıklar, kendilerine verilen görevleri tabî ve zorunlu olarak yerine getirirken insanoğlu irade ve düşünme gücüyle bilerek; iyi ve kötüyü birbirinden ayırt ederek görevlerini yerine getirebilmektedir. İşte insanın Allah (c.c.) katındaki değeri buradan kaynaklanmaktadır. İnsanın ideal bir mü'min olması da bu esasa göre hareket etmesiyle mümkün hale gelmektedir. Bu itibarla İslâm dini, kişilere başta Yüce Allah'a olmak üzere kendisine ve diğer insanlara karşı görev ve sorumluluklarını açıklayarak bu hususta insanları aydınlatmıştır.

İnsan, Allah (c.c.) tarafından kendisine yüklenen sorumluluklarını Rabbine yaraşır bir şekilde yerine getirdiğinde ilahî lütuf ve müjdelere nail oluyorken diğer yandan bu görevlerini sorumluluk bilinci ve samimiyet ekseninde yerine getirmediği takdirde ahirette kendisinden hesap sorulması söz konusu olacaktır.

İnsanın üzerine düşen, dinî sorumluluklarını yerine getirmesi ve dolayısıyla gerçek mutluluk ve kurtuluşa ulaşması, ancak Yüce Allah'a, kendisine ve diğer insanlara karşı son derece samimî ve ihlâslı olmasıyla mümkün olabilmektedir.

Kur'ân'da inananların başlıca vasıfları zikredilirken onların imanlarının "gaybî" olduğuna dikkat çekilmektedir. İmanın gaybî olması kalpten gelen inancın ve bağlılığın tam tecellisidir. Nitekim ahiret, melekler, kıyamet, cennet ve cehennem vb. hususlar ancak gönülden inanmayla kabullenilebilecek esaslardır. Diğer yandan samimiyet, mü'minlerin hayatına damgasını vurmakta ve onların en belirgin karakterlerinden birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte ikiyüzlülük, gösteriş ve sahtecilik ondan uzaktır. Zira mü'min bir kişi, İsrâ sûresi 80. âyetinde ifade edilen Hz. Peygamber'in şu duasını kendisine düstur edinmiştir:

"Ey Rabbim, (girişeceğim her işe) doğrulukla girmemi; (bırakacağım her işten de) doğrulukla çıkmamı bana nasip eyle!"

İnsan, öncelikli olarak Rabbine ve daha sonra da diğer insanlara karşı ihlâslı olmak suretiyle hem dünyada hem de ahiret yurdunda huzurlu bir yaşam sürme imkânını elde edebilecektir. Zira kişinin Allah'la, toplumla ve kendisiyle barışık olması iç dünyasıyla dış dünyasının uyumlu olmasına bağlıdır.

Samimî bir iman, geçici olan dünya hayatının kısılalığına aldanmadan, şuurlu ve dikkatli bir şekilde kulluk görevini yerine getirmeyi ve sonsuz ahiret hayatına hazırlanmayı gerektirmektedir. İçten bir inanç kişiye her an için ölüm gerçeğinin farkında olarak hesap gününü hatırlamasına ve daima sorumluluk bilinciyle hareket etmesine katkı sağlamaktadır.

Dünya hayatı inananlar için ihlâs ve samimiyet sınavıdır. Zira Allah Teâlâ, kimlerin daha güzel ameller işleyeceklerini, kimlerin ilahî buyrukları içtenlikle yerine getireceğini ve kimlerin bunlardan yüz çevireceğini ortaya çıkarmak için ölümü ve

yaşadığımız bu hayatı yarattığını bildirmektedir. İşte samimî mü'minler Allah yolunda canları ve mallarıyla fedakârlık yaparak içten inanç ve bağlılıklarını teyit etmektedirler. Onlar samimiyyetin sadece sözle değil aynı zamanda fiille olduğunu yaşayarak ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla kişinin, Rabbine karşı sorumluluklarını yerine getirirken kulluk bilinciyle çelişen riyâ, ikiyüzlülük, samimiyyetsizlik gibi bütün etkenleri ortadan kaldırması büyük önem arz etmektedir. İşte kişi, ihlâs ve samimiyyeti ölçüsünde riyâ, gösteriş, ikiyüzlülük gibi birtakım kötü huy ve davranışlardan korunabilmektedir.

İhlâslı ve samimî kimseler, Hz. İbrâhim'in hayatında olduğu gibi Allah (c.c.) için maddî ve mânevî sorumluluklarını yerine getirerek Rablerine olan imanlarını ve teslimiyetlerini teyit etmektedirler. Zira onlar, içten ve samimî kulluğun sözde değil özde olduğunu bizatihi yaşayarak ortaya koymaktadırlar. Nitekim kişinin davranışında tezahür etmeyen, amellerine can vermeyen kuru bir imanla ihlâslı ve samimî bir mü'min olunması mümkün görünmemektedir. Nitekim Hucurât sûresinin 15. âyetinde de vurgulandığı üzere hayat iman ve ibadettir, inanç ve ameldir.

İnanç bakımından samimî olmayan kişide nifâk hastalığı gün yüzüne çıkmaktadır. İnanç kalbî bir eylemdir. Bu kalbî eylemin ayrıca dil ile söylenmesi gerekir. Kalben kabul edilmeyip dil ile ifade edildiğinde iman değil samimiyyetin karşıtı olan nifâk ortaya çıkmaktadır. İnanç noktasında kişide samimiyyet bulunmadığında ikiyüzlülük ortaya çıkabilir ki, bu Allah'ı ve insanları aldatmaya çalışmaktır.

Nifâk, imanda olduğu gibi amellerde de ortaya çıkabilmektedir. İnanç yönünden samimiyyetsizliği insanların anlayabilmesi çok zor olabilmektedir. Fakat amelde bulunan nifâk; samimiyyetsizliğin tezahürleri olan gösteriş ve riyâ, ahde riâyet etmeme, ticarî hayatta dürüst davranmama vb. şekillerde ortaya çıkmaktadır.

İnsan; inanç, amel, sabır ve tevekkül gibi hususlarda Yüce Allah'a içten bir bağlılıkla yöneldiğinde zikredilen peygamberlerin kıssasında görüldüğü üzere birçok ilahî lütuf ve nimetlere kavuşabilir. Diğer yandan sorumluluklarını samimiyyetle yerine getirmeyenler ise bahçe sahibi kardeşlerin kıssasında vurgulandığı üzere hem Rabbinin hoşnutluğunu hem de eldeki nimetleri kaybedebilir. Sorumluluk-samimiyyet

ilişkisi bağlamında başka bir husus ise insan görevlerini içtenlikle yerine getirmediginde münafıkların bir vasfı olan nifâk sıfatını üzerinde taşıyor olabilir.

İçtenlikle inanmamış olan münafıklar inanç hususunda şüpheler içerisinde bocalayıp durmakta ve iman-küfür ikileminde çizgilerini belirleyememektedir. Böylece ahlâkî ilkeleri bulunmadığından yolu şaşırılmış bir halde olup tamamen dünya menfaatlerine göre hareket etmektedir. Onlar sahte tavır ve davranışlarla toplumda yer edinmeyi amaçlarlar. Ancak samimiyetten yoksun oldukları için sürekli tedirginlik içinde yaşamakta ve her an bir musibetle karşılaşma endişesi taşımaktadırlar.

Yüce Allah'a samimiyetle bağlanmak kulun ulaşabileceği büyük lütuflardan biridir. Zira Kur'ân'da da ifade edildiği üzere içten bir kulluk sergileyerek Rabbine gönülden bağlananlar sapaşğlam bir kulpa yapışmakla dinin emrettiği dosdoğru yolda bulunmuş olmaktadırlar.

Cenâb-ı Hakk'a samimiyetle bağlanan insan huzur ve sükûna kavuşmaktadır. Rabbine gönülden inanmış kimseler, zorluklar karşısında sabır ile ayakta kalırlar. Hz. Musa'ya iman eden sihirbazlar gibi hiçbir yıldırma ve korkutma karşısında boyun eğmezler. Samimî kimseler, dünya hayatında insanlar tarafından sevilen ve hayırla anılan kimseler olarak gelecek kuşaklara örnek olmaktadırlar. Nitekim Hz. İbrâhim, Rabbine karşı içtenliği ve teslimiyeti ile kendisinden sonra gelecek kuşaklara hayırlı bir nâm bırakmıştır.

İhlas ve samimiyeti hayat biçimi olarak benimseyenler, sadece dünya hayatında itibar ve nâm sahibi olmayıp sonsuz ahiret yurdunda da çok değerli bir konumda ağırlanacaklardır. Onlar peygamberler, şehitler ve sâlih kimselerle cennette birlikte olacaklardır. Yüce Kur'ân bu durumu eşsiz bir güzellik ve bahtiyarlık olarak anlatır. Bu lütuf ancak ihlâs ve samimiyet üzere olanlara mahsustur.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ifadesiyle kişi kalbini şirk, nifâk ve riyâ gibi manevî kirlerden arındırır, gönlünü samimî bir imanla doldurursa sonsuz ahiret hayatında kurtuluşu elde edebilecektir. O halde bugün insanlığın ihtiyaç duyduğu değerler olan ihlâs ve samimiyetin, insanın dünya ve ahiret saadetini tesis eden en önemli bir hasletlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısıriyye, 1364/1944.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Akpınar, Ali. *Kur'an Coğrafyası*, Ankara: Fecr Yay. 2002.
- Alper, Hülya. "Sırât-ı Müstakîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- el-Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ve Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, 1409/1988.
- el-Beğavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Tefsîru'l-Beğavî*. Beyrut: Dâru't-Tayyibe, 1967.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh. thk. Züheyr b. Nâsır*. y.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'den Öğütler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 1991.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihah Tacü'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1990.
- el-Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemü't-Ta'rifât*. Kahire: Dâru'l-Fazliyye, t.y.
- Coşan, Kadri Ziyaettin. *Hiz. İbrâhim'den Hiz. Muhammed'e Allah Teâlâ'ya Güvenme ve İtaat Etmenin Çağlar Üstü Neticeleri*. Uluslararası Hiz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, 1. Baskı. İstanbul: Nida Yay. Aralık, 2019.
- *Hitab Açısından Kur'an-ı Kerîm'in Zaman ve Mekan Boyutu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- İsmâîl Hakkı Bursevî ve Fâtiha Süresi Tefsiri. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Çağrı, Mustafa. "Cimrilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/4-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- "İffet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- "İnfâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- "Riyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- . “Övünme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- . “Şükür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- . “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrı, Mustafa – Uludağ, Süleyman. “İstikâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çepel, Necmettin. *Doğa, Çevre, Ekoloji ve İnsanlığın Ekoloji Sorunları*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayın. 1992.
- Çetiner, Bedreddin. *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl-Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri*- İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013.
- Çınar, Bayram. “İslam İnanç Ekollerinde “Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehy Ani'l-Münker”. *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020), 244-266.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Temel Konuları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyel-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyyi, t.y.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallîn* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid). Beyrut: Mektebetu'n- Nahdatu'l-Mısıriye, 1950.
- el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luga*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. “Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- el-Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hılfu'l-Fudûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- el-Hatîb, Abdulkerîm. *el-Kasasu'l-Kur'ânî fi Mantikihî ve Mefhûmihî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1975.
- el-Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru'l-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî. *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz (Tefsîru İbn Atıyye)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Kerem. *el-Kâmil-fi't-Târîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Riyâd: Dâru't-Taybe, 1999.
- . *Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1976.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce* thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyyi, t.y.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali El-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İpek, Muammer. *Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu*. EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 57. 2013.
- Kallek, Cengiz. "İsraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kara, Mustafa. "Teklif ve Tahammül Kavramları Ekseninde Bakara Sûresi 286. Âyetin Muhtevasına Yönelik Bazı Mülâhazalar". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (Aralık 2020), 71-90.
- Karagöz, İsmail. *Kur'an'da Dört Kavram: İman, İslâm, İhlas, Salih Amel*. (1.Baskı). Ankara: Kar Yay. 2015.
- , "Kur'an'da İhlas Kavramı ve Muhtesim İnsanın Vasıfları". *Diyanet İlmî Dergi*. 33/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1997) Ankara: DİB Yayınları.
- , "Sedid". *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 583. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Kaya, Remzi. "Kur'an'a Göre Doğru ve Yanlış Yol". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (Haziran 2004), 15-36.
- , "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Haziran 2002), 31-58.
- Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/240. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köylü, Mustafa. *Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme*. On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:23. 2007.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüketü ve'l-Uyûn (Tefsîru Mâverdî)*. (thk. Abdürrahim, es-Seyyid İbn Abdülmaksud). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed. *er-Riâye li Hukûkillâh* (thk. Ata, Abdulkadir Ahmed). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru İhyâü Tûrâsi el-Arabî, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1986.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfızüddîn. *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* (thk. Zekeriyya, Seyyid). Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyya. *Riyâzü's-Sâlihîn* (Çev. Özaşşar, M. Emin ve Erul, Bünyamin). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 2013.
- Önkâl, Ahmet. "Kişilik Tahlili Bağlamında Hz. Ömer'de Sorumluluk Duygusu". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu, 601-602. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.

- er-Râgıb , Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal el-İsfahânî. *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem ve Dâru's-Şâmiyye, 2009.
- er-Râzî, Fahreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîru'l-Kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr* (14. Baskı). Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2017.
- Salihoğlu, Mahmut. "Sâmirî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî* (15.Baskı). İstanbul: Çağrı Yay. 2006.
- Seyyid Kutub, Kutb b. İbrâhim b. Hüseyin eş-Şâzili. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's- Şurûk, 2003.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Teklif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- , "İslâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/1. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2011.
- , *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1987.
- eş-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet, 2007.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid Ebu Cafer. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, Mekke: Dâru't-Terbiyye ve't-Türâsi, t.y.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. "Tövbe" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/279-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- , "Hudûs" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/304-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Amel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/13. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- , "Nefs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/526. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- , "Riyâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/144. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- el-Vâhidî, Ebu Hasen Ali b. Ahmed Muhammed b. Ali. *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Vural, Z. Beril Akıncı ve Coşkun, Gül. *Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik*. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 12/1 (Mart 2011).
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Namaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/350-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yıldız, Abdullah. *Yusuf'un Üç Gömleği*. İstanbul: Pınar Yay. 2013.

Yıldız, Kemal. "Sorumluluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2009.

ez-Zerkeşî, Bedreddin. *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, (nşr. Abdulkâdir Abdullah el-Ânî). Kuveyt: y.y. 1992.

Zuhayfî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhul-İslâmî ve Edilletuh*. Şam: Dâru'l-Fıkr. 1998.

